Calvin Wells

Sosyal Antropoloji açısından İNSAN VE DÜNYASI

remzi kitabevi

İNSAN
VE DÜNYASI

Calvin Wells

İNSAN VE DÜNYASI

(MAN IN HIS WORLD)

Çeviren:
ERZEN ONUR

REMZİ KİTABEVİ
Ankara Caddesi, 93 - ISTANBUL

BÜYÜK FİKİR KİTAPLARI DİZİSİ, 17

Birinci Basım — Ekim 1972

© Calvin Wells — 1971

Bu kitap JOHN BAKER PUBLISHED LTD. 5 Royal Opera Arcade, Pall Mall, London S.W. 1 tarafından 1971 yılında ilk defa İngilizce olarak yayınlanmış; Türkçe yayın hakkı REMZİ KİTABEVİ tarafından satın alınmıştır.

Dizgi, baskı, cilt, kapak ve kitap düzeni:

Yükselen Matbaacılık Limited Şirketi, Cağaloğlu—Istanbul

SATRA,

RICHARD ve CATHERINE'e

Kızım Satra'ya, bu kitabın resimlerini çizdiği, müsveddelerimi daktilo ettiği ve adını bir dil örneği olarak kullanmama izin verdiği için teşekkür borçluyum.

İçindekiler

1. **ANTROPOLOJİ.**
   Antropoloji Neyi Anlatır? 9
2. **EVRİM.**
   İnsanın Doğuşu 12
3. **IRK.**
   İnsanlar Arasındaki Fiziksel Farklar 28
4. **KÜLTÜR.**
   İnsan Yaşamının Zenginliği 37
5. **BEŞERÎ COĞRAFYA.**
   Beşerî Coğrafya ve İnsanların Beslenmesi . . 54
6. **TOPLUM (I).**
   Bir Arada Yaşayan İnsanlar 72
7. **TOPLUM (II).**
   Bir Arada Yaşamanın Diğer Yönleri 95
8. **DİN VE BÜYÜ.**
   Çaresizlik İçindeki İnsanların Dayanağı . . . 108
9. **HUKUK.**
   İnsanlar Nasıl Ahenk İçinde Yaşar? 121
10. **LİSAN.**
    Dillerin Yeteneği 130
11. **SANAT.**
    İnsanın Güzele Varma Çabası 145
12. **MODERN TOPLUMLAR.**
    Modern Toplumlar ve Antropolojinin Sahaları . 157

    DİZİN 163

1. ANTROPOLOJİ

Antropoloji Neyi Anlatır?

Bu sorunun kısa cevabı "bizi"dir.

Antropoloji insanoğullarını, yani bizleri konu edinen bir ilim dalıdır; oluşumumuz, yaptıklarımız ayrıca ne zaman ve nerede yaşamış veya yaşıyor olursa olsun bütün insan ırkları, antropolojinin kapsamı içinde incelenir. İnsanları; buluşları, davranışları, inançları ve görünüşleriyle sahip oldukları binlerce çeşitli açıdan inceler. Gezegenimizde yaşamış olan ilk insanın, nasıl ve ne zaman vücut bulmuş olduğunu, dünyayı antik çağlarda yönetmiş olan insanların özelliklerini ve bugünkü bizlerden farklarını bulmaya çalışır. İnsanların nasıl beslenip nasıl giyindiğini, çocukların nasıl oynadığını, erkek ve kadınların nasıl evlendiğini aşiret sihirbazlarının nasıl büyü yaptıklarını öğrenmek için yabancı toprakları ve bilinmeyen aşiretleri araştırır, inceler. Tarihe karışmış uygarlıkların ticaret yollarını ve bugünkü modern endüstrinin sendika faaliyetlerinin temelini araştırır. En önemlisi, insan davranışlarının *nedeni*ni bulmaya çalışır.

İnsanoğlunun, yaşamı ve âdetlerine ilişkin hiç bir konu, antropolojinin araştırma sahasının dışında kalmaz. İşte bunun içindir ki antropoloji, son derece çekici ve heyecan verici bir konu olma özelliğine sahiptir. İlgilerimiz ne kadar değişik olursa olsun, antropolojide her birimizi çekecek bir yön mutlaka bulunacaktır. Tibet keşişleri ve onların yaşantılarından tutunuz da, pop müziğinin anlamına kadar öğrenmek istediğimiz hiç bir şey hakkında antropoloji bizi cevapsız bırakmayacaktır.

Böylesine geniş bir konunun bir kimse tarafından bütün ayrıntılarıyle bilinebilmesi olanaksızdır.

Bu nedenden ötürü antropologlar, bu konunun başlıca çalışma sahalarından biri üzerinde ihtisaslaşmayı yeğ tutarlar.

İnsanın evrimi bize insanoğlunu en çok andıran eski insan ve hayvanların —maymun ve şebeklerin— fosil kalıntılarının gelişiminden söz eder.

Fizikî antropoloji, günümüz ırklarının, geçmişteki ırklarla ilişkisini ele alır. Çeşitli ırkların anatomi ve fizyonomilerini, bedenlerinin biçimlerini, kanlarının farklarını, fiziksel yetenek ve sınırla-

rını, kalıtsal olan temel çizgileri ve bunların birbirleriyle ilişkilerini inceler.

Arkeoloji ve tarih öncesi, yazılı belgeler öncesi eski insanların göç ve başarılarının hikâyesidir. İndus vadisinin Mohenjo Daro'su gibi eski kayıp uygarlıkların, yüksek Ant Dağları'ndaki Macmu Picchu gibi unutulmuş şehirlerin kalıntılarının dillerinden anlamayı başardığımızda, bize anlatacak ve hayran bırakacak pek çok meraklı hikâyeleri vardır.

Sosyal ve kültürel antropoloji, ilkel aşiret ya da uygar uluslar oluşturarak birlikte yaşayan insanlardan kurulu günümüz toplumlarının yaşama kalıplarını inceler. Sık sık, "ilkel toplumlar"dan söz edeceğimizden, insan toplumlarına uygulandığında, "ilkel" teriminden ne kastedildiğinin tanımını yapmamız her halde uygun olacaktır. Bu, gerçi göreli bir terimdir; fakat bu terimin burada anatomik, ya da biyolojik değil de, tamamen kültürel bir anlam taşıdığını öncelikle belirtelim. İlkel kültürler, geniş bir şekilde tanımlandığında; a) yazılı olmayan, b) düşük ölçüde teknik başarısı olan, c) toplumun, büyük şehir ya da millet şekillerinden çok, klanlar ve aşiretler şeklinde organize edildiği, ç) aile ve yaşanılan yere bağlı olan sosyal ilişkilerin üstünlük kazandığı, d) kıyaslama yapıldığında, sosyal davranış ve iş alanında bizlere oranla çok az ihtisaslaşmış kültürlerdir. Bu sayılan özellikler, bütün gruplara ayırt edilmeksizin uygulanmaması gereken kaba ve hazır ayraç *(criteria)* lardır. İnsan, sosyal bir hayvandır ve bu konunun dalları, insanların, içinde yaşadıkları çeşitli toplumlarda birbirlerine davranış şekillerini inceler.

Lingustik, dilleri inceleyen bir daldır. Diller, kültürel kalıtımımızın bir parçası olduğundan; bir toplumun fertlerini, çevrelerini kuşatan dünyayı nasıl idrak ettiklerini, düşünce ve görüşlerini belirtmek için kullandıkları çeşitli yolları, yani dillerini bilmeden anlayamayız.

Antropolojinin başka alt bölümleri de vardır. *Psikoloji,* bireyin ve grubun davranışlarını, motiflerini ve vaziyet alışlarını araştıran ilim dalıdır. *Etnografya,* değişik aşiretler ya da birbirinden ayrı yaşayan cemaat *(komunote)* lere ilişkin olayları ve bilgileri toplar. *Etnoloji,* etnologun materyelini analiz edip açıklamak çabasındayken, etnografya, gözlem altında tutulabilecek şeyleri ayrıntılarıyle kaydeden çok lüzumlu ve betimleyici bir konudur. *Sosyoloji,* insan toplumunun doğuşu, tabiatı, yasaları ile ilgilenen bir bilimdir. Sosyal anlamda, var olmanın temel prensiplerine dair fikirler ortaya koyar. Suç, uyuşturucu madde alışkanlığı, sınıf farkları ve ırklara ait önyargı gibi pratik sorunları inceler ve insan hayatının top-

lumdaki ahlâk ve yönelimlerinin değeriyle ilgilenen sosyal felsefe ile bağıntılıdır. Sosyoloji, tıpkı antropolojide olduğu gibi, insanlar arası ilişkileri de ele almakla beraber, tarihî nedenlerden ötürü araştırmalarını daha çok karmaşık yapılı Batı toplumları üzerinde yürütür. Sosyal antropoloji ve sosyoloji arasındaki teorik farklar, bu iki bilimin araştırma alanlarını genişletmesiyle azalmaktadır; fakat antropologlar özellikle ilkel insanları, sosyologlar ise çağdaş uygarlıkları incelemeyi amaç edinmeyi uygun bulmuşlardır.

Her ne kadar bazı antropologlar teorik olarak konularının insanın tümünü kapsadığını düşünürlerse de, böylesine bir çalışmayı hiç kimsenin başaramayacağından ötürü, dar araştırma sahalarında sınırlanmalarının kaçınılmaz bir sonuç olduğunu belirtmek gerekir. Bu kitapta tabiî ki, "ilkel"e, ileri toplumdan daha fazla yer verilecektir.

Bununla birlikte *antropoloji,* insanoğlu hakkında birçok bilgiyi bir araya toplayarak tutarlı bir bütün haline getirmeyi amaç edinmiştir. Ancak bunu yapmakla, tüm destanların en mükemmeline, en bireysel olanına, yani insan tarihinin ve ümitlerinin debdebelerine ve sefaletine, doğru bir anlayış içerisinde varabiliriz.

2. EVRİM

İnsanın Doğuşu.

Evrim, *Dryopitchecus, Ramapithecus, Australopithecus, Homo habilis,* Java ve Pekin Adamı, Neanderthal İnsan, *Homo sapiens,* Taş Devri endüstrileri: Palaeolitik, Mezolitik, Neolitik; varlığı sürdürme devrimi, maden devri.

Astronomlar, yeryüzünün ilk olarak bundan üç milyon yıl önce şekil kazandığını öne sürüyorlar. Jeologların bildirdiklerine göre de, en azından bin milyon yıl önce, Kambriyun öncesi devirlerde yeryüzünde çok yalınç organizmalar vardı. O zamandan bu yana çok daha karmaşık yapıda yaratıklar ortaya çıkmıştır. Geçmiş çağların fosil belgelerinde bulunabilecek önemli olaylardan bazıları şunlardır:

1. Silür dönemi (400 milyon yıl öncesi)nden sadece balık ve diğer birtakım deniz yaratıklarının kalıntıları kalmıştır.

2. Karbon dönemi (300 milyon yıl öncesi)nde kara bitkileri bol miktarda bulunmaktaydı.

3. Jura dönemi (150 milyon yıl öncesi)nde dinozorlar ve diğer sürüngenler çoğalmıştır.

4. Eosen döneminde (60 milyon yıl öncesi)nde ağaç fareleri ve başka primatlar (maymun, şebek ve insanı kapsayan tür) gelişmiştir.

5. İlk maymunların kalıntılarına Mısır'ın Fayum yöresindeki Oligosen devir birikintileri (35 milyon yıl öncesi) içinde rastlanmıştır. Bu örneklerin en tamamı, bir çeşit maymun olmasına rağmen, özellikle diş yapısı bakımından şebek özelliği gösteren bir *Aegyptopithecus Zeuxis* kafatasıydı. Bu tür, bir sonraki jeolojik dönemde yaygın olan önemli bir primat grubunun, Dryopithecine'lerin atası olabilir.

6. Bu dönem, Miosen'dir (25 milyon yıl öncesi) ve sözü edilen primat grubu yaratıklarından biri Doğu Afrika'da yaşamış olan *Dryopithecus africanus*'tur. Bu yaratık, küçük bir şempanze kadar, fakat hafif yapılıydı ve bugünkü şebeklerde bulunan kaslara ve kuv-

vetli kemik başlıklarına sahip değildi. Ağaçlar üzerindeki yaşama, zaman zaman dallarda sallanan ya da dallarda yaşayan bir yaratık olarak kısmen uyum sağlayabilmişti. Bu hayvanın diğer türleri de, Afrika ve Hindistan'da yaşamıştır.

Aynı dönemde Hindistan'ın Siwalik tepelerinde *Ramapithecus punjabicus* yaşamıştı. Bu ve *Kenyapithecus africanus,* insan türlerini kapsayan zoolojik aile olan *Hominidae* türünden bulunmuş ilk yaratıklardır. Bu aile, halen yaşayan veya nesli ortadan kalkmış antropoid maymunları kapsayan *Pongidae* adlı soydan farklıdır. Fakat her iki aile de, *Hominidae* üst grubuna dahil edilebilir.

Dryopithecus'un, yukarı-aşağı hareketli bir çiğneme düzeyi meydana getiren U şeklinde paralel kenarlı çenesi, iri köpekdişleri, kesici azıları ve parçalayıcı ön dişleri vardı. Fakat, *Ramapithecus,* açık ve kavisli damak üzerinde dişlere sahip bulunması, kesici azıları olmaması yönünden yukarı-aşağı, sağa-sola çiğneme hareketleri bakımından insana çok yaklaşır. Bu yaratık, kâh iki, kâh dört ayak kullanmış ve ağaçlardan çok, yerde yaşamış olabilir.

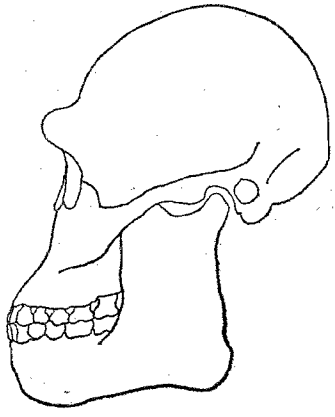
7. Sonraki jeolojik dönem olan Pliosen'de (12 milyon yıl öncesi), primatların evrimi ağır ağır devam etmiş, fakat temsilcilerinin hiç bir kalıntısı günümüze ulaşmamıştır.

8. Sonra, zamanımızdan 3 milyon yıl kadar önce Pleistosen dönemi başladı. Buna, buzullar zamanı da denir. Bu dönem, pongid'den çok hominid olmalarına rağmen, Güney maymunu anlamına Australopithecine olarak adlandırılan ilginç bir yaratık grubuyle birlikte ilk insanların evrimine sahne olmuştur *(Resim: 1).*

Babun'ların[1] dışında hemen hemen bütün ilkel primatlar ya tamamen, ya da çoğunlukla ağaçlarda yaşadılar. Australopithecine'ler ise yerde yaşamışlardı. İskeletlerinin ve özellikle bu iskeletlere ait kalça kemiği kalıntılarından, bu canlıların hiç şüphe bırakmayacak şekilde aşağı-yukarı dik yürüdükleri anlaşılıyor. Australopithecine'lerin bu şekilde yürümeleri son derecede önemli bir aşamaydı. Çünkü, böyle yürümek, onların ellerini serbest bırakarak, hemen hemen, bizim bugün kullandığımız gibi kullanmalarına imkân veriyordu.

İlk *Australopithecus* kalıntısı, Rodezya'da Taung'da 1924 yılında bulundu. O zamandan beri bu türden olan canlılara ait, düzine-

(1) *Baboon:* Yüz hatları köpeği andıran maymun türü. Kuvvetli çene kaslarına ve kesici dişlere sahiptir. "Kısa Kuyruklu" denir. Göz çukurları ve düzgün kaşları vardır.

1. Australopithecine kafatasının yandan görünüşü.

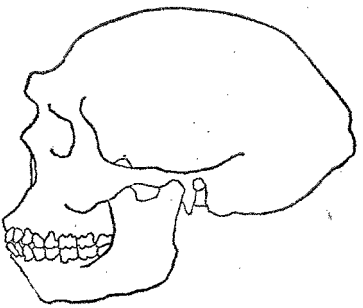
lerle kalıntı ele geçmiştir. Bunların büyüklüğü bugünkü Gibbon maymunu kadardır. Kafatasları da ortalama olarak 500 cm^3 lük kapasitededir. Bu hacim, gorillerinkine çok yakındır, fakat modern insanınkinden çok aşağıdır (Modern insanınki 1000-2000 cm^3 tür).

Bu yaratıkların dik yürüyebilme ve dik oturabilme yeteneklerinin, diğer yaratıklarla kıyaslandığında, kendilerine büyük bir üstünlük sağlamış olması gerekir. Bu yeteneklere sahip bulunan yaratıklar, yaşadıkları ovaların yüksek otları üzerinden tehlikeleri gözleyebilmişler, serbest kalan elleriyle de, daha kuvvetli yaratıkların, öldürüp yemedikleri ve bir tarafa bıraktıkları hayvan leşlerine sahip çıkabilmişlerdir. Böylece, yardımcı bir çene olarak da kullanılabilen önkollar fevkalâde hareketlerin yapılabilmesi için serbest kalmıştır.

Australopithecines'lere ilişkin ilginç özelliklerden biri de, bunlara ait kemik fosillerinin, Taş Devri endüstrilerinin en eskisi olan Oldowan kültürüne ait, yontulmuş kaba çakıl taşları ile birlikte görülmüş olmalarıdır. Bu taş aletleri *Australopithecus*'ların yapıp yapmadığı bilinememektedir. Çok muhtemel olarak, bunlar insanın gerçek atası olan *Australopithecus* ile aynı devirde yaşayıp, onun neslini ortadan kaldıran *Homo habilis* tarafından yapılmıştır. Büyük bir antropologlar grubu tarafından desteklenen Dr. L. S. B. Leakey de, Olduwai Geçidi'nde bulunan aletlerin *Homo habilis* tarafından yapıldığı inancındadır. Ama, bu görüş, halen herkesçe kabul edilmiş değildir. Hatta Australopithecine'lerin tam atamız olup olmadığı konusunda da kararsızlık baş göstermiştir. Bugün, bunların modern insana kadar uzanan evrim çizgisinde özel bir grup olarak yer

aldığı ve sonra ortadan kalktığı kabul olunmaktadır. Bu kanıyı destekleyen diğer bir olgu da, ilk *Homo habilis* kalıntılarının Australopithecine serilerinden çok daha eski oluşudur.

Çok ilginç bir fosil grubu da, Java'da bulunup, *Pithecanthropus erectus (dik duran maymun adam)* diye adlandırılan fosillerdir. Şimdi bu maymuna yeni bir ad verilerek *Homo erectus* denilmektedir. Bu türden yirmi kadar yaratığın fosil kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir. Bunlar, M.Ö. 450 bin yıl öncesine aittir. Buna son derece yakın benzerlikte olan "Pekin Adamı", daha sonraları yaşamıştır. Bu yaratıkların 40 kadarının kalıntıları Çin'de, Chou-K'ou-Tien'de bulunmuştur *(Resim: 2)*. Bulunan yedi kadar kemiğin, bedenin muhtelif kısımlarına ait olması ve kafataslarının bulunmayışı, bunları, kafatası avcılarının savaş ganimeti olarak almış olduklarını düşündürebilir.

2. Chou-K'ou-Tien'de bulunmuş bir *Homo erectus* kafatasının yandan görünüşü.

Java ve Chou-K'ou-Tien'de yaşayan insanların kafatasları ufak, alınları düz, geriye doğru yatık ve dar, kaş çıkıntıları iri kemikli ve göz çukurlarından ileri fırlamış durumdadır. (Kafatasları 850-1.050 cm^3). Bunların ağızları iri, çene kemikleri ağır ve öne doğru çıkık değildir. Bu yaratıkların da, Australopithecine'ler gibi genel evrim çizgisinin ayrı bir dalı olup, modern insanın doğrudan doğruya atası olmadıkları sanılmaktadır.

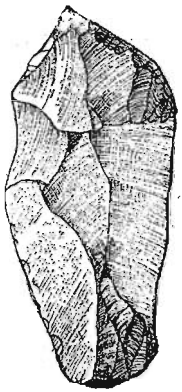
Pekin Adamı, elimizde ilk olarak düzenli şekilde ateş kullandığını kanıtlayan bulgular olması nedeniyle çok önemlidir. Ateşin, eski avcılar için çok etkili bir yardımcı olması gerekir. Ayıların ve kaplanların yaşamak için mesken haline getirdikleri mağaraları ele geçirmek, ancak ateşin bulunmasıyle mümkün olmuştur. Bir görüşe göre, ateşin bulunup kontrol altına alınması, fücura (yakın akraba arasındaki cinsel ilişkiye) karşı olan kuralların gelişmesine yol açmıştır. Ateşin bulunuşu, küçük aile gruplarının cemaatten ayrı

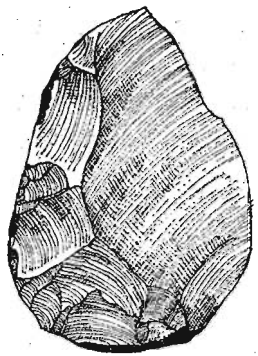
yaşayabilmesini sağlamış, böylece aile içi cinsel ilişkileri yasaklama, cinsel rekabeti aile nüvesinin dışında bırakmak isteğinden doğmuştur.

Ateşin bulunmasının meydana getirdiği sonuçlar hakkındaki bu görüşler, her ne kadar belirsiz kalmaya mahkûm iseler de, ateşin yiyecek pişirmedeki rolünü inkâr etmemiz olanaksızdır. İnsan dişleri ve midesi, diğer hayvanlarınkine kıyasla daha az yeteneklidir. Dişlerimiz, filler ve diğer ot-obur sürü hayvanlarında olduğu gibi, bitkisel liflerin hücre duvarlarını ezemez; midemiz de et-oburlarda olduğu gibi, büyük çiğ et parçalarını sindiremez. Oysa, sebzeleri pişirmekle, hücre duvarları eritilir, şeker ve proteinlerin serbest kalmasına yol açılır. Kızartılmış etin sindirimi de, çiğ etten daha kolaydır. Bunun sonucu olarak da; pişirildiğinde kalori veya besleme değerleri arttığından yiyecekler insanlara daha elverişli hale getirilmiş ve insanlar için aç kalarak ölme tehlikesi azalmıştır. Pişirmenin diğer bir etkisi de, besini yumuşatmaktır. Besinin yumuşaması, çeneye daha az iş bırakır, bu da özellikle çiğnemeye hizmet eden şakak kaslarının, küçülmesine yol açar. Başlangıç noktaları kafatasının yan taraflarında yer alan bu kasların kemikler üzerinde sıkıştırıcı bir etkisi vardır. Bunların küçülmesiyle basınç azalır ve kafatası daha büyücek bir beyni kapsayacak şekilde gelişir. Bu eğilimin insan evriminde, alt ve üst çenenin devamlı küçülmesiyle birlikte gittiğine dair bazı açık kanıtlar vardır.

Pleistosen devrinde, ısının bugünküne oranla hissedilir ölçüde fazla bulunduğu ılık fasılalarla bölünmüş dört ana buz dönemi vardır. Buzullararası fasılaların sonuncusunda, daha üçüncü buz döneminden önce gelişmeye başlamış bulunan bir insan türü, geniş ölçüde yaygınlaştı. Önceleri *Homo neanderthalensis,* ya da Neandertal Adam olarak adlandırılan bu tür, son zamanlarda çağdaş insan türünü kapsayan *Homo sapiense, Homo sapiens neanderthalensis* adı ile bir alt grup olarak dahil edilmiştir.

Avrupa ve Afrika'da Heidelberg ve Atlanthropus adıyle anılan pek çok temsilcileri bulunan Java ve Chou-K'ou-Tien tiplerine kıyasla evrimin çok daha ileri bir aşaması oluşu, Neanderthal adamı sapiens olarak sınıflama yönündeki modern eğilimi açıklamaktadır. Bazı Neanderthal adamların, çukur gözleri üzerindeki çıkıntılı kaşları, ağır ve çenesiz ağızlarıyle, tıpkı bir hayvan burnu gibi öne çıkık uzun suratları vardı. Dişleri büyüktü ve içlerinde büyük boşluklar vardı *(Tourodantisme durumu).* Bugünkü Amerikalı, ya da İngilizlerden biraz daha kısa olmalarına karşın, iki ayakları üzerinde dik durdukları kesinlikle bilinmektedir. Kafatasları, geriye doğru basık, dar alınlı olmasına karşın, küçük olmayışından ötürü il-

3. *(Solda)* Kuzey Fransa'da bulunmuş bir çakmaktaşı alet. Mousterian kültürü. Uzunluğu 12.5 cm.
4. *(Sağda)* Kuzey Fransa'da bulunmuş çakmaktaşından bir kesici alet. Mousterian kültürü. Uzunluğu 10.5 cm.

gınçtir. Ortalama bir Neanderthalin beyni bugün bizim sahip olduğumuz beyinden daha büyüktür.

Bu adamlar, *Mousterian endüstrisi* denilen karmaşık bir kültürü geliştirmiş, yanları ve uçları kesici üçgen şekli verilmiş taştan çok kullanışlı aletler yapmışlardır *(Resim: 3* ve *4)*. Hiç şüphe yok ki, aynı zamanda da iyi bir ağaç işçisiydiler. Son buz dönemini sağ olarak atlatabildiklerine göre, her halde soğuktan korunmak için giyecekler de yapmışlardır. Bazılarının, hayat şartlarının çok güç olduğu buzulların yakınında yaşamış olduğu da sanılmaktadır. Bulunan araç ve kalıntılara dayanılarak evlerini genel olarak kaya oyuklarına yaptıkları sanılmaktadır. Mousterian kültürü insanının kalıntıları, ya da bu insanların çakmaktaşından yapılmış olan aletleri, Orta Asya'dan Kanal Adalarına ve Almanya'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan çok geniş bir alanda bulunmuştur. Şu da belirtilmelidir ki, özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da yaşayanların fizik görünüşleri büyük ölçüde farklıdır. Filistin'de bir mağarada yaşamış olanlardan birkaçı, modern insana vardıran yolun orta merhalesi olarak kabul edilebilir. Ayrıca, yaşamış olsalardı, modern insanla melez bir nesil oluşturabilecekleri olasılığı vardır. Bununla beraber, modern insana vardıran evrim çizgisinden ayrılmış özel bir dalın temsilcileri oldukları sanılmaktadır.

Birçoğunun fizik yönden bize kaba ve ilkel görünmesine karşın, bu insanların hayat sonrasına ait birtakım inançlar geliştirmiş olduklarına dair bazı kanıtlar vardır. Bulunmuş olan Mousterian mezarları içindeki cesetlerin kırmızı toprakla örtülü bulunmasının ve

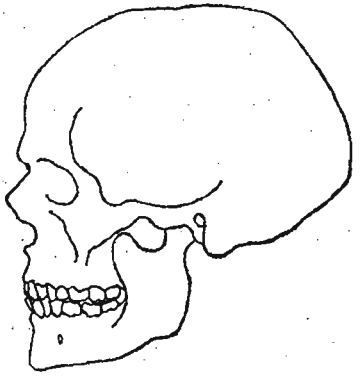
yanlarında bazı basit araçlar mevcut oluşunun onların öbür dünyada rahat etmeleriyle ilgili olduğu düşünülebilir. Günümüz insanları, Neanderthal adamın ruhsal inançlarına, tasavvur edebileceğimizden çok daha fazla şeyler borçlu olabilir.

Dördüncü ve sonuncu buz dönemi, dondurucu soğuğun biraz azaldığı, bazı kısa aralıklarla sona erdi. Ama bu dönem tamamen bitmeden önce, Neanderthal adam, yaşamını sürdürebilmiş birkaç tanesi hariç, tamamen yok olmuştur. Neanderthal adamın soyundan gelmiş kaba yapılı ve tamamen özel tipleri olan birkaç kalıntı, Afrika'da Florisbad, Seldanha ve Broken Hill bölgelerinde *(Tablo: I)* bulunmuştur. Bunlar, kesinlikle insan evriminin sapmış bir dalının temsilcileridir.

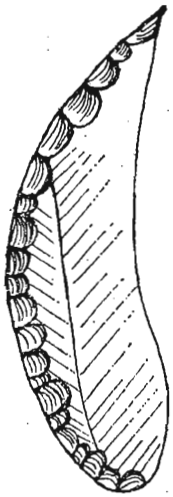
Son buzul dönemi bitmeden önce yeni bir insan türü gelişmiş ve dünyaya egemen olmuştur; bu tür günümüz insanlarının tümünü kapsayan ve süregitmekteki biricik insan türü olan *Homo sapiens sapiens*'tir.

Homo sapiens sapiens —Modern adam— türlü soy veya ırklar halinde var olmuştur. Bunların ilki, ünlü Kro-Manyon ırkıdır ve adını Fransa'da Dordogne bölgesindeki bir yerden almıştır *(Resim: 5)*. Bu yeni tip insanlar, Neanderthal'leri çok yakından izlemiş ve her halde onların ortadan kalkmasında büyük ölçüde etkili olmuşlardır.

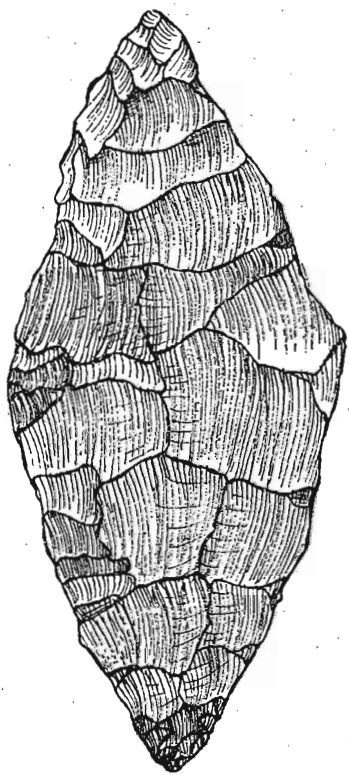
Kro-Manyon adamlar, öncekilerine hiç benzemiyorlardı. Uzunca boylu ve sağlam yapılıydılar. Kafataslarında alınları genişti; kaşlarının üzerinde yer aldığı kemikler çıkıntılı değil, alt çeneleri ise tamamen dışarı doğru çıkıntılıydı. Bütün bunlardan daha önemli olanı da, kültürlerinin çok gelişmiş olması ve günümüze değin yapılabilmiş olan en mükemmel çakmaktaşı aletlerini yapmış olmalarıdır.

5. Kro-Manyon *(Homo sapiens sapiens)* kafatasının yandan görünüşü.

6. *(Solda)* Küçük bir çakmaktaşı bıçak. Châtelperronian kültürü. Uzunluğu 2.8 cm.

7. Çakmaktaşından "defne yaprağı" tip bıçak. Solutrean kültürü. Uzunluğu 11.5 cm.

8. Magdalenian kültürü sonlarına ait çakmaktaşı keski. Fransa'da Laugerie-Basset'da bulunmuştur. Uzunluğu 6.5 cm.

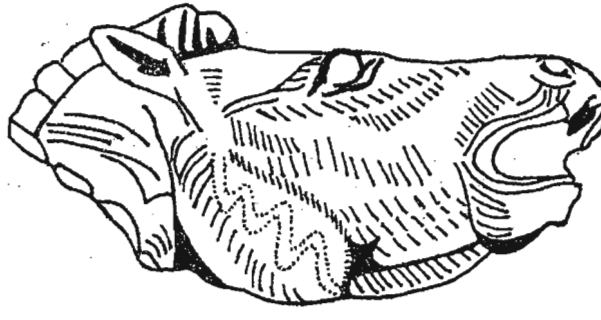
Her ikisinin de kökleri çok geçmeden kurumuş olmasına karşın, bu yeni adamlar tarafından ortaya konan ilk önemli kültürler, *Châtelperronian (Resim: 6)* ve *Aurignacian* endüstrileriydi. Châtelperronian en tipik aleti, bir kenarı jilet gibi keskin, arkası kör ve kavisli olan bir bıçaktı. Batı Avrupa'da Aurignacian endüstrinin yerini Doğu'dan gelen *Gravettian* aldı. Bütün bu endüstriler, çakmaktaşından olduğu gibi, kemik aletler de yaptılar; bunlar arasında iğneler, mızrak başları, burgu ve makkaplar da vardı.

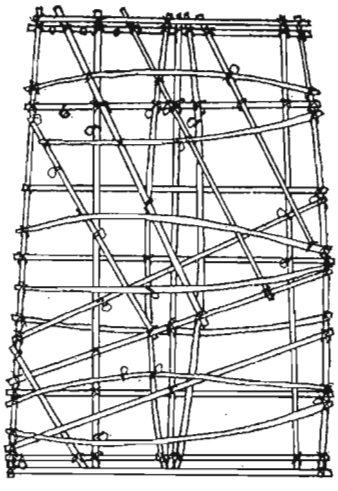
Bu aletleri yapan çeşitli insanlar, ya geyik ya da bizon avlarlardı; ama Batı Avrupa'da atlar, daha önemli sayılan av hayvanlarıydı. Merkezi Fransa'nın doğusunda, Solutré platosunun kayalıkları dibinde yüz binlerce at kalıntısının gömülü olduğu sanıl-

9. Kemikten yapılmış zıpkın ucu. Magdalenian kültürü.

10. Geyik boynuzundan yapılmış at başı. Mas d'Azil, Fransa.

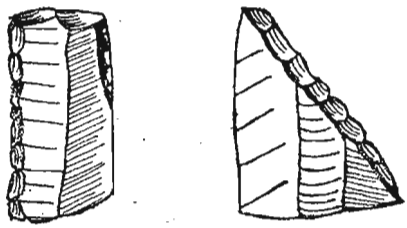
11. Marshall adalarından bir gemici haritası. Kamışlar üzerine tutturulmuş istiridye kabukları adaları göstermektedir.

maktadır. Bu hayvanlar, Aurignacian at avcıları tarafından uçurumdan aşağı sürülmüş, böylece zengin et, post ve alet için kemik kaynakları sağlanmıştır. Daha doğuda, muhtemelen sürüleri paniğe uğratarak ya da onları çukurlarda tuzaklara düşürerek çok sayıda mamut avlanmıştı. Mamutlar, et kadar fildişi de sağladılar ve bazen iri kemikleri kulübe yapımında bile kullanıldı.

Gravettian devrinde ileri bir çakmaktaşı endüstrisi gelişti. Bu endüstriye, Solutré kasabasına izafeten *Solutrean* denir. Yapılmış olan aletler arasında zarif mızrak uçları ve "defne yaprağı" denilen bıçaklar vardır *(Resim: 7)*. Bu bıçakların en mükemmelleri 30 cm.'den uzun ve 6 mm.'den ince olanlardır.

Bu sıralarda hava tekrar soğumaya başladı ve buna bağlı olarak da yeni bir kültür gelişti: *Magdalenian*. Bu kültürün, içinde geliştiği materyel kültürlerinin bazı yönlerden Eskimo'larınkine benzemesinde şaşılacak bir taraf olmasa gerektir. Mükemmel taş aletler yanında, kemik, fildişi ve geyik boynuzundan da birçok eşyalar yaptılar *(Resim: 9, 10)*. Bunlar arasında balıklar için dikenli mızraklar, zıpkınlar, balık oltaları, çekiçler, makaslar, dikiş iğneleri ve elbise asmaya yarayan çubuklar da vardır.

Palaeolitik devir sonu insanları, eserleri çok ünlü olan mağara sanatkârlarıydılar. Lascaux'da büyük av manzaralarını yapanlar Aurignacian'lar, Altamira mağarasındaki bizon resmini yapan ve Arriègne'de, Tuc d'Audoubert'de bu hayvanların kilden heykelciklerini bırakanlar da Magdalenian'lardı.

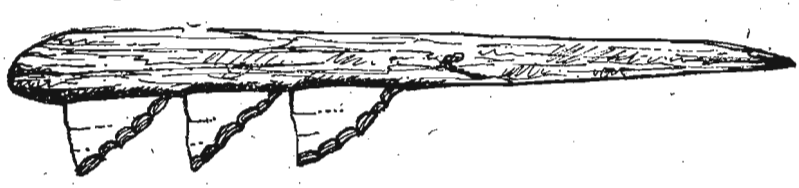

12. Çakmaktaşı mikrolitler. Mesolitik devir. Uzunlukları 1.8 cm.

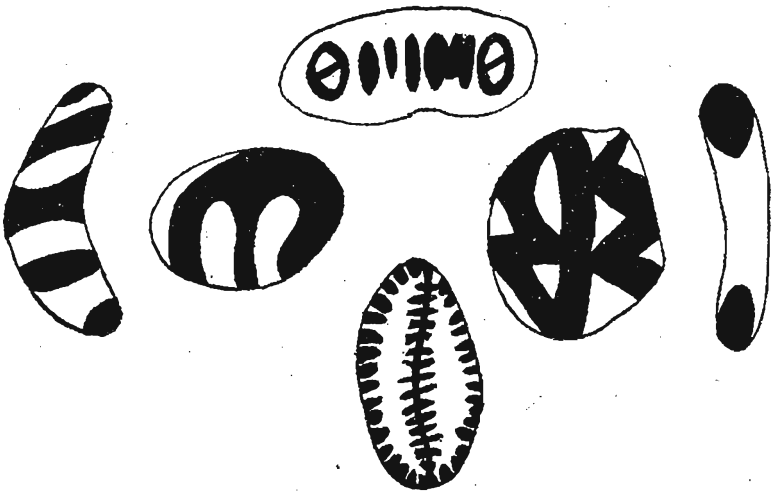
Bütün bu çağ süresince buzul dönemi sona ererken devamlı olarak Avrupa'nın, Asya'nın ve Afrika'nın geniş alanlarında insan göçleri ve onların endüstrilerinin yayılımı yer alıyordu; çok kısa zaman sonra da bunları, yaklaşık olarak M.Ö. 17.000'de, Bering denizinin buz köprüsü üzerinden Yeni Dünya'nın istilâsı izleyecekti. Bu kültürlerin pek çok çeşidi bugün bilinmektedir. Burada, onları betimlemek çok karışık bir iş olacaktır; ama bunların varlığı asla akıldan çıkarılmamalıdır. Birkaç Avrupa endüstrisinin kısaca tanımlamak istediğimizde de, ortaya, gelişmiş endüstrilerin karmaşıklığı konusunda çok az fikir veren ve gerçek yayılım alanlarını belirtmekten yoksun eksik bir tablo çıkar. Bu sırada Eski Dünya'nın büyük bir kısmı nüfus hareketleriyle kaynaşmaktaydı. İnsanların yeni ufuklara açılma arzusu öylesine güçlüydü ki ilkel donatımlarına karşın, açık denizlere çıkmaktan korkmuyorlardı. *(Resim: 11)*, Pasifik Okyanusunun Marshall adalarıyle diğer dizi adalarında yaşayanların Paskalya adalarına ve Güney Amerika'nın sahillerine doğru yaptıkları yolculuklarda kullandıkları bir deniz haritasını gösteriyor. İnsanların hangi dönemde ilk kez, öküz arabasıyle yolculuk etme yöntemlerine deniz yolculuğunu ekledikleri bilinememektedir. Aynı şekilde, ilk deniz yolculuğunun ne türden bir ağaç gövdesi, sal veya kayıkla yapılmış olabileceğini de tahminden öteye geçemeyiz.

Son buzul döneminin bitişiyle hemen aynı çağla Palaeolitik devre, yani *Kaba Taş Devri* de sona eriyordu.

Bunu Mesolitik, ya da *Yontma Taş Devri* izledi. Bu devir süresinde, Avrupa'da önemli kültürler gelişti. Bu kültürlerin başlıca

13. Tahminlere göre, mikrolitlerin bir kullanılış şekli.

14. Azilian kültürüne ait boyanmış çakıl taşları.

özelliği, *mikrolit* adı verilen ve ancak birkaç milimetre eninde yontulmuş olan ufak çakmaktaşlarıydı *(Resim: 12)*. Bunların en küçüklerini tahta üzerine yapıştırmak yoluyle ilk testere ve zıpkınların meydana getirildiği sanılmaktadır *(Resim: 13)*.

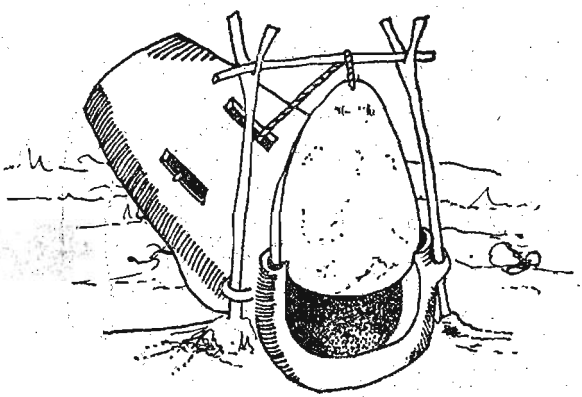
Bu kültürlerin birkaçı aynı zamanda var olmuş, fakat farklı arazi tiplerinde gelişmişlerdir.

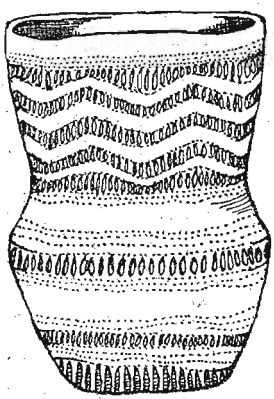
Maglemosian endüstrisi ormanlara, ormanlar içindeki bataklıklara ve nehirlere dayalıydı. Balıkçılık ve kuş avcılığının önem taşıdığı bu kültürde ağaçlar, oyup sandal yapmak için, iri baltalarla kesilip indirilirdi. Bizde merak uyandıracak şekilde garip resimlerle bezenmiş çakıl taşları *(Resim: 14)* bırakan *Azilian* kültürünün insanları, çoğunluk nehir ağızlarında yaşarlardı. İlk kez köpekleri evcilleştirmiş olan *Tardenoisian*'lar, genellikle açık fundalık ve çalılık bölgelerde yaşarlardı. *Obanian* ve *Ertebolle* kültürlerinin yerleşme yöreleri ise *büyük yumuşakça hayvan kabukları yığınlarının* karakteristik olduğu kıyı hatlarında sınırlanmıştı.

Aynı zamanda Asya ve Afrika'nın birçok yerlerinde buna benzer kültürler gelişiyor, Amerika'da da bu tür gelişmeler başlıyordu.

Mezolitik dönem sırasında M.Ö. 6.000 yıllarında, İngiltere adaları, Kuzey denizinin Ren nehri düzlüklerini işgaliyle Avrupa kıtasından kopmuştur. Bu olmazdan önce, Ren nehri, şimdi bir İngiliz yöresi olan ve bir zamanlar kıyıdaki ormanlarında ayı, aslan, fil, gergedan, kunduz ve zebra avlanan Norfolk içinden geçmekteydi.

İnsanoğlunun bundan sonraki materyel gelişimi *Neolitik,* ya da *Cilâlı Taş Dönemi*'ydi.

15. *(Solda)* Belucistan, Mungidak'ta bulunmuş bir fare kapanı, M.Ö. 3.000 yılına ait. (B. de Cardi'den alınmıştır).
16. *(Sağda)* Beaker kültürüne ait bir çömlek. Uzunluğu 14.3 cm. Lincs, Denton'da bulunmuştur.

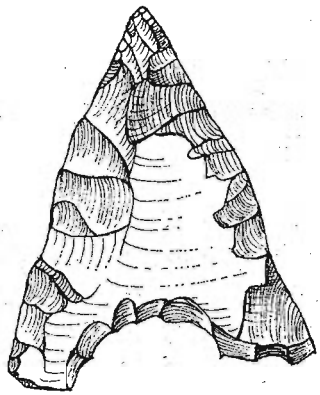
Bu dönem, "Varlığı Sürdürme Devrimi"ne öncülük etmesi nedeniyle insanın kültürel evrimi için son derecede önemli bir aşamaya sahne olmuştu. Kısaca söylendiğinde, milyonlarca yıldan beri insanlar ilk kez besinleri toplamak ya da avlanmakla yetinmeyip, besin üretmeye başlamışlardı.

Bu, ekmiş oldukları tohumların ürünlerini almayı bekleyen insanların belirli bir yörede yerleşmelerinin başlangıcıydı. Besin üretimi, ekin yetiştirme metotları, çobanlık, sürü besleme, hayvan yetiştirme ile ilgili teknikleri kapsayan tarımın keşfedilmesine bağlıydı.

Neolitik Besin Devrimi'nin önemini görmezlikten gelmek olanaksızdır. İnsanlar yetiştirdiği bitkilerin olgunlaşmasını bekleyip ürünü alabilmek için ilk kez bir yerde sürekli olarak yerleşebilmek üzere gerçekten dayanıklı yapılara ihtiyaç duydular: Bir ürün elde edildiğinde, onu nemden, fare ve haşerelerden koruyacak bir depoda saklamak gerekir *(Resim: 15)*. Bu da insanoğlunu iyi inşa edilmiş zahire ambarları ve kendi zamanına kadar yapılabilmiş olanlardan daha iyi ve dayanıklı evler yapmaya yöneltmiştir. Arpa ve buğdayın depolanması, daha iyi pişirmek için mutfak takımlarına sahip olmak ihtiyacını ortaya koydu; sonuç olarak da, çömlekçilik icat edildi *(Resim: 16)*. İnsanların yarı göçebe, avcı ve toplayıcı oldukları sürece, büyük toprak kapların taşınmasının olanaksız, ufak kapların da fazla işe yaramaz oluşu nedeniyle böyle bir ihtiyaç ortaya çıkmamıştı.

Bu devrimsel yeniliğin ilk defa M.Ö. 9.000-8.000'de Jericho vahasında meydana gelmiş olduğu sanılmaktadır. Bu bölgeden hızla Yakındoğu'ya ve sonra göç ve ticaret yollarıyle Avrupa, Asya ve Afrika'nın birçok yerlerine yayılmıştır. Bu yenilikle birlikte toplum yapısında da köklü değişiklikler meydana gelmiş, toplayıcılıkla besin elde etme şekillerinin yerini, üretme yoluyle besin elde etme metotları almıştır. Bu metotlar, Beşerî Coğrafya bölümünde tartışılacaktır.

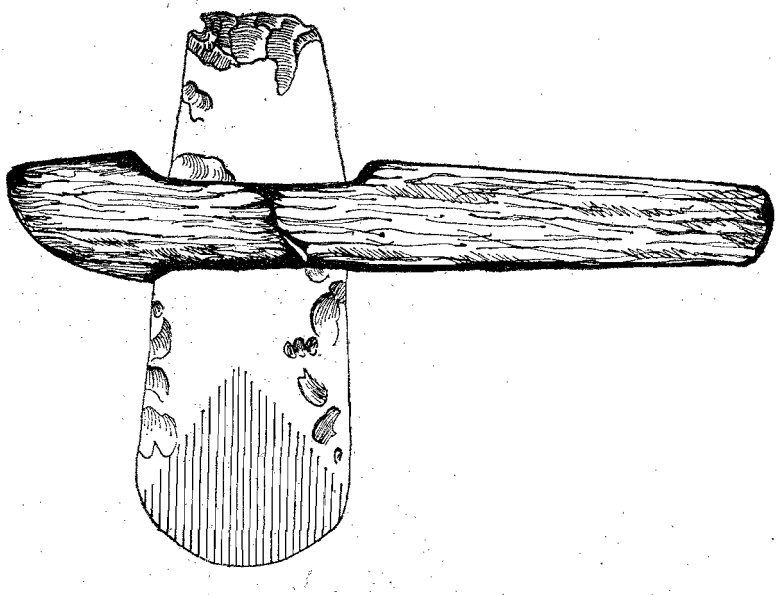
Gerçekleştirdikleri olağanüstü aşamalara karşın, Neolitik insanların, adlarından da anlaşıldığı gibi, maden değil, fakat hâlâ taş araçlar kullandığı akıldan çıkarılmamalıdır *(Resim: 17)*. Dolayısıyle onların aletlerini yapma metotları daha öncekilerin geliştirilmiş bir şekli olmakla beraber onlar da, daha önceki dönemlerde yapılandırılmış olan, ustalıkla yontulmuş kesici çakmaktaşlarını (mikrolit) ve "defne yaprağı" bıçakları kullandılar. İlk olarak aletlerini

17. Çakmaktaşı ok ucu. Neolitik devir.

bileyen ve parlatan bu insanlar olmuştur. Bu aletlerinin de çoğunu, kazma ve keserde olduğu gibi, tahta saplar takmak için delmişlerdir *(Resim: 18)*. Zamanımızda, bu taş baltaları kullanarak yapılan deneylerde, koca çam ağaçları birkaç dakika içinde devrilmiştir.

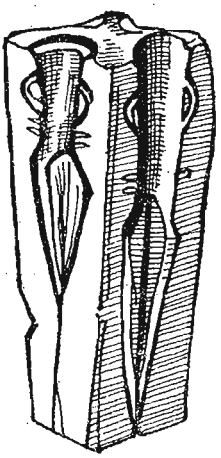
İnsanoğlu, Palaeolitik devirde ateşin kontrol altına alınması, Neolitik dönemde hayvan yetiştiriciliği ve tarımın icadıyle, uzun tarihi için son derece devrimci ve geliştirici olan iki adım atmıştır. Sonra da, ateşin gücünü, besin üretmenin sağladığı boş zamanla birleştirerek, metalleri nasıl eriteceğini öğrenmiştir. Bu yeni teknolojik ilerleme, önce Bronz, sonra da Demir Devirleri'ne öncülük etmiştir. İlk olarak işlenmesi kolay bir bakır-kalay alaşımı olan bronz meydana geldi. Bronzu, *Yugoslavya'da Lepenski Vir kazılarında kabul edilmiş uygarlık tarihini değiştirecek nitelikte bulgular elde edil-*

18. Parlatılmış ve sap takılmış çakmaktaşı balta. Neolitik devir. Uzunluğu 31.5 cm.

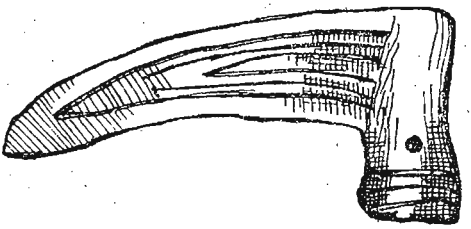
mediğinde, Batı Avrupa insanları Neolitik dönem avcı ve balıkçıları olarak yaşarken, M.Ö. 3.000'de, Yakındoğu'nun tarımcı halklarının geliştirdiği inancı süregidecektir. Bu da, daha M.Ö. 5.000'de oldukça yüksek bir uygarlık düzeyine varılmış olduğunu göstermektedir. Bronzdan harika aletler ve silâhlar yapılmıştır *(Resim: 19)*. Oraklar, baltalar, bıçaklar, kılıçlar, ok başları, çanaklar gibi çeşitli araçlar, Bronz Devri'nin yüzlerce yerleşme yöresinde bulunmuştur *(Resim: 20)*.

Koyunların evcilleştirilmesinden sonra yünlü giysiler yüz binlerce, belki de daha fazla yıldan beri kullanılmış olan post ya da derilerin yerini alacak şekilde gelişti. Danimarka'da, çürümüş bitkilerin meydana getirdiği bataklığa gömülü mezarlarda üç bin yıl öncesine ait kadın ve erkek cesetleri, gömüldükleri giysileriyle bozulmamış olarak bulunmuştur. Egtved'de bulunan bir Bronz Çağı kızının üstünde uzun kollu yuvarlak yakalı bir bluz, ipten yapılmış bir mini etek ve ince belinde iri yuvarlak tokalı bir kemer vardı. Arkaya atılmış saçları omuzlarından aşağı sarkıyordu. II numaralı tablo bu kızın giysisinin tam bir kopyasıdır. Bu da, diğer gömü ve heykelciklerde görünen eski modaların, zamanımız süeti ve mini eteklerine çok yakın olduğunun açık bir ka[illegible]ıdır

19. Mızrak uçlarını şekillendirmek için yapılmış dört taraflı taş kalıp. Bronz devri. İrlanda, Lough Gur. Uzunluğu 22,8 cm.

20. Bir Bronz devri orağı. Uzunluğu 12.5 cm.

Maden işleme sanatı tekniklerinin ilerlemesiyle bakır ya da bronz aletlerin yerini daha kullanışlı demir aletlerin alması kaçınılmaz bir sonuçtur. Ama, madenlerin kullanılması; her ne kadar büyük bir önem taşırsa da, insanın kültürel yaşantısı açısından birkaç yüzyıl önce gerçekleştirilen besin üretimi, ya da yarım milyon yıl önce ateşin kontrol altına alınması olayları kadar, olağanüstü nitelikte bir devrim değildir. Yalnızca iki teknolojik gelişim yukarda sözü geçen ilerlemelere rakip olabilmiştir: Matbaa hurufatının bulunmasının matbaacılıkta oluşturduğu ilerleme ve içten yanmalı makinelerin icadı.

O halde, insan evrimini bu noktada bırakabiliriz. İnsanoğlu, primatların diğer türlerinden çok güç ayrılabilecek şekilde ve onlardan hiç de üstün olmayan yeteneklere sahip bir yaratık olarak yaşamaya başladı. Bedenen ve zihnen geliştikçe, teknik başarıları da gelişti. Orta Palaeolitik dönem sırasında, her ne kadar daha Mousterian kültüründen ileriye geçememişse de artık, modern insanı da kapsayan *Homo sapiens* türünün bir üyesiydi. Bundan birkaç bin yıl sonra tarım metodu da geliştirildi. On bin yılı aşan bir süre sonra da içinde akaryakıt bulunduğu sürece hemen hemen sınırsız bir çalışma gücü olan makineleri, elektronik beyinleri, antibiyotikleri, nükleer bölünmeleri ve bilimsel metotları icat etti. İşte biyolojik ve teknolojik evrimin günümüze değin hikâyesi bundan ibarettir. Atom enerjisinin hizmetinde ve güneş sistemine giden yolların feza gemilerine açık olduğunu dikkate alarak insanın geleceği hakkında ancak tahminlerde bulunabiliriz.

3. IRK

İnsanlar Arasındaki Fiziksel Farklar

Kokasoidler, Negroidler, Mongoloidler, diğer ırk alt grupları, kan grupları, genler, mutasyonlar, doğal ayıklama, genetik yönelim, melezleşme, ırk, dil ve kültür, zekâ ve ırkçılık.

Belirli bir ırk, biyolojik kalıtımla edinilmiş ayrıcalıklı bir fiziksel özellikler serisine sahip kişilerden meydana gelir *(Resim: 21)*. Irkın insanlara uygulanan bu tanımı, kabaca evcil hayvanlara uygulanan "cins" sözcüğüyle eşdeğerlidir. Dolayısıyle de aradaki fark şudur: Birçok kuşak boyunca uygulanan titiz bir seçimle saf kana oldukça yaklaşmış bir kanarya veya sığır cinsi elde edilebilir. Her ne kadar pek çok kişide bu söz tepki uyandıracaksa da, bütün insan ırkları, son derece karışık veya melezdir.

Dünya nüfusunu ırk gruplarına ayırabilmek için pek çok fiziksel özellikten yararlanılmıştır. Cilt rengi, saç türü, kafa ve burun biçimi, boy; çene kemiklerinin çıkıntısı ve kan grubu tipleri bunlardan birkaçıdır. Zorluk bu vasıfların "var veya yok" şeklinde açık seçik bir karara bağlanmayan özellikler oluşundan doğmaktadır. "Beyaz" cilt bembeyaz, "siyah" cilt de simsiyah olsaydı, ayırım son derecede kolaylaşırdı. Oysa, ne yazık ki, bütün insanlar bu ikisi arasında, pembe-sarı veya çok açık zeytin yeşiliyle açık ve koyu kahverenginden geçip koyu çikolataya kadar derecelenen bir renk çizgisi üzerinde yer almaktadır. Aynı şekilde, saçlar, dümdüz, sarkık saçtan kıvır kıvır tepede toplanan saça; burunlarda dar kanca burundan yassı kalkık burna uzanan çizginin bir yerindedir.

Bu güçlüklere karşın antropologlar, farklı sınıflama metotları kullandıklarında bile birbirine benzer sonuçlara varmayı başarmışlardır. Bununla beraber görüş ayrılıkları her zaman ortaya çıkabilir ve burada biz bir genel görüş sunmakla yetinmek zorundayız.

Hangi ırkların ayırdedilebileceğini incelemeden önce, bazı ırkların diğerlerinden daha çok birbirlerine benzediğini belirtmek gerekir. Şu halde, ilk olarak büyük doğa bilimcisi Linnaeus'un XVIII. yüzyılın ortalarında yapmış olduğu gibi, en çok ortak özelliğe sahip olan ırkları büyük gruplar halinde sınıflandırabiliriz.

Başlıca üç ırk şunlardır: Kokasoid (bazen Europoid olarak da adlandırılır) veya beyaz ırk; Negroid veya siyah ırk; ve Mongoloid veya sarı ırk.

21. Eski Mısırlılara göre dört ırk. I. Seti'nin Teb'deki Ehramının duvar resimlerinden. XIX. Sülâle. M.Ö. 1300 yılları.

Kokasoid ırklar: a) *Nordik ırk:* Çoğunlukla uzun boylu, sarışın, mavi gözlü, dar burunlu, dalgalı saçlı, uzun kafalı; b) *Alpin ırk:* Uzunca boylu, sarışın ve dalgalı saçlı, fakat geniş kafalı; c) *Akdeniz ırkı:* Orta boylu, cilt rengi zeytunîden açık kahverengine giden

dalgalı saçlı, dar burun ve kafalı insanları, ve ç) *Hindu ırk:* Oldukça uzun boylu, kahverengi derili, burunları çeşitlilik gösteren, dar kafalı insanları kapsar.

Negroid ırklar: a) *Afrika negroları:* Çoğunlukla uzun boylu, geniş burunlu, dar kafalı, çıkık çeneli, iri ve kalın dudaklı, kıvırcık saçlı, koyu kahverengi derili; b) *Okyanus veya Melanezya negroları:* Öncekilere benzer, fakat daha kısa boylu ve bazıları gaga burunludur; c) *Negritolar (pigme ırkı):* Ötekilere benzer, fakat son derecede kısa boylu ve geniş kafalıdırlar.

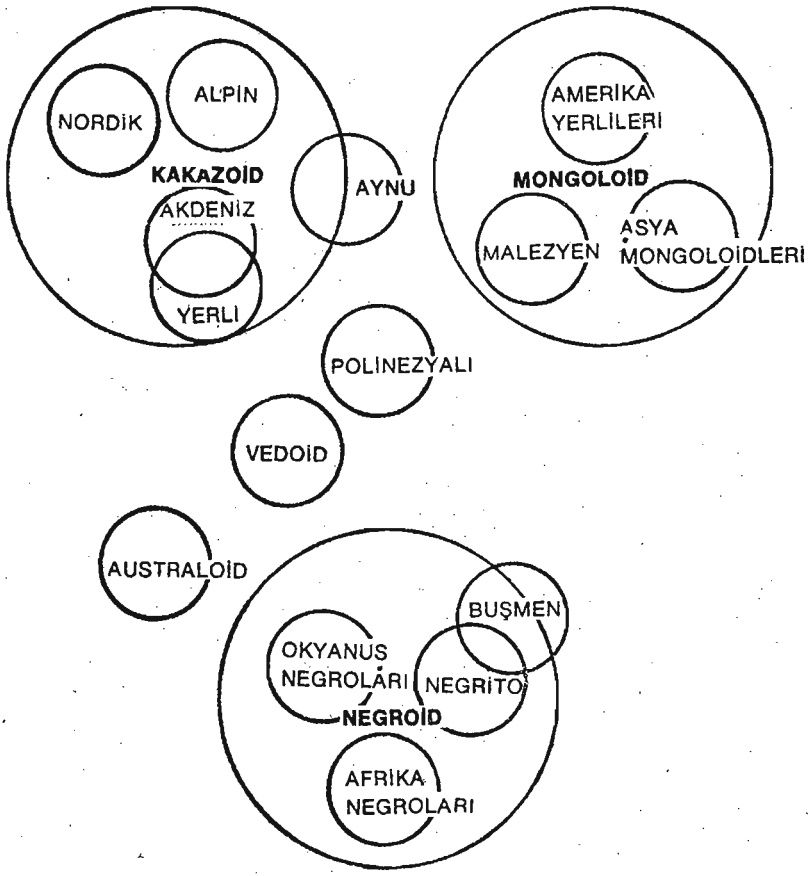
Mongoloid ırklar: a) *Asya mongoloidleri:* Çoğunlukla kısa boylu, açık kahverengi veya sarı derili, ne dar, ne basık burunlu, geniş kafalı, düz koyu renk saçlı, çekik gözlü (Mongol göz şekli, üst gözkapağının burun tarafında alttakinin üzerine kıvrılmasıyle belirlenir); b) *Malakkâlılar:* Bir öncekine benzer, fakat renkleri daha koyu olup gözleri çekik değildir; c) *Amerika kızılderileri:* Diğer yönleriyle ötekilerine benzeyen bu insanlar, farklı olarak uzunla orta arası değişen boya, çeşitli kafatası biçimlerine, geniş bir yüz ve geniş burna sahiptirler (Halk arasında çengel burunlu, sivri yüzlü olarak tanımlanmış olan Kızılderili tipine çok ender olarak rastlanır).

Bu üç temel grubun kapsamına girmeyen birkaç ırk daha vardır. Bunlar, Okyanusya'da yaşayan *Polinezyalılar,* Avustralya'daki *Australoidler,* Doğu Hint adaları ve Hindistan'da yaşayan *Veddoidler*dir. Dünyanın en kıllı insanları olan Japon Aynularının Kokasoid, Kalahari çölündeki Bushmenlerin de Negroid ırka kısmen bağlı olduğu sanılmaktadır. Bunların, geçmişte çok yaygın olan ırkların son kalıntıları olması akla yakındır.

(Resim: 22), bu ırkların nasıl gruplandırılabileceğini gösteren bir denemedir. Bu sınıflamanın değişmez olduğu söylenemez; sadece, insanların çeşitli ırkları incelendiğinde, varılan sonuçları yansıtmak gayesini gütmektedir. Bunun dışında, esasta çok küçük değişmelerle, farklı terminolojiler kullanılarak yapılmış olan başka sınıflamalar da vardır.

Pek çok kimse, iki kan türünün birbiriyle karışmasının sakıncalı olup olmadığını kontrol etmeden bir kimseden bir diğerine kan nakletmenin tehlikeli olduğunu bilmektedir. Kontrol, insan kanlarının farklı tiplerde olmasından ve bunların bir kısmının diğerleriyle karışmasının kötü sonuçlara yol açmasından dolayı gereklidir. Genetik olarak tanımlanmış olan bu farklı tipler, kan grupları olarak adlandırılmaktadır. Bunların da birkaç düzine türü vardır.

Kan grupları, ırklar veya daha küçük insan grupları arasında ayırım yapmaya iki nedenden ötürü yardımcı olmaktadır. Bunların

22. İnsan ırklarının ilişkilerini gösteren bir diyagram. Aralarındaki uzaklık, ilişki derecelerini göstermektedir. (Kroeber'e göre).

ilki, farklı insan grupları arasında çeşitli kan gruplarına rastlanma oranının farklı olması, ikincisi de, burun şekli, saç, boy gibi kaypak nirengi noktalarına dayanmayıp, kesin bir ayırım sağlamalarıdır; bir insan ya MN grubundandır ya da değildir; O grubundandır veya değildir.

Keşfedilmiş olan ilk kan grupları sistemi ABO'dur, bu sisteme göre insanlar başlıca dört tipe ayrılır: AB, A, B ve O. İngiltere'de rastlanış oranları tahminen şöyledir: AB % 2, A % 43, B % 7 ve O % 46. Orta Asya'da ve AB ve B grupları diğerlerine baskındır ve pek çok toplumda nüfusun % 40'ını kapsar. Bu, açık bir ırk farkı olmakla kalmayıp, son derece anlamlı bir olgudur. Belki de, taş devrinde B grubunu oluşturan genler, Batı Avrupa'da yoktu. Ay-

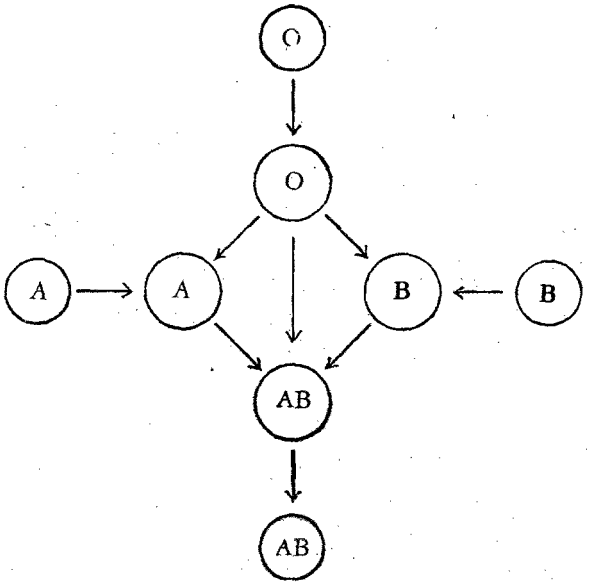
rıca, bu kan grubunun Batı'ya, Bronz Devri sırasındaki göçlerle Doğu'dan geldiğini ve daha sonraları, V. yüzyılda Atillâ akıncılarının, XIV. yüzyılda da Timurlenk'in istilâlarıyle yaygınlaştığını gösteren bazı kanıtlar vardır.

Çok yüksek oranda O grubuna sahip olan Amerikalı Kızılderililerinin bazı kabilelerinde bu grubun görülme oranı % 100'e varmaktadır. 23 numaralı resim ABO sistemi için mümkün kan nakillerini belirtmektedir. Oklar, kan naklinin emniyetle yapılabildiği durumları göstermektedir.

Benzer farklara MN sistemi içinde de rastlanmaktadır. Bu sistemin üç grubu ve dünyada görülme oranları şöyledir: MN % 50, M % 30 ve N % 20. Australoidlerde N grubu görülme oranı % 80'den fazla üreten genler; Eskimolarda ise M grubu (görülme oranı % 90) üreten genler baskındır.

Başka bir sistem olan Rhesus veya Rh grupları da, insan nüfus grupları arasındaki ayrılıkları meydana çıkartmakta çok yararlı olmuştur.

Devamlı olarak bölünen bitki veya hayvan hücrelerinin çekirdeğinde bulunan çubukçuklara *kromozom* adı verilir. Bunların sayısı türlere göre değişir; insanlarda yirmi üçü ana, yirmi üçü de babadan gelen kırk altı kromozom vardır. Bu kromozomların üstünde, ana ve babadan gelmeleri nedeniyle yumurtacık ve spermanın karşılaştığı döllenme anından itibaren canlıda mevcut biyokimya-

23. ABO sistemi içinde emniyetle yapılabilen kan nakillerini gösteren bir diyagram.

sal yapılar vardır. Bunlar, her biri hayat bulan organizmanın gelişimini belirli bir şekilde etkileyecek olan *gen*lerdir. Saç dokusu, göz rengi, kan grupları gibi pek çoğu ırk gruplarının ayırt edilmesinde rol oynayan çeşitli özellikler, genetik yönden bu yapılar tarafından belirlenen, kalıtımla geçen vasıflardır.

Irklar, evrim süresinde dört farklı şekilde ortaya çıkmış olabilir:

1) Gen mutasyonu ile: Bu, bir genin, geçmiştekinden farklı bir davranış veya görünüşe yol açmasını sağlayan anî bir değişikliktir.

Bilinen hayvan türlerinin hemen hepsi, ister besin yoluyle alsın, ister almasınlar, bedenlerinde C vitamini oluşturma yeteneğine sahiptir. Bunun sonucu olarak da bu hayvanlar, C vitamini eksikliğinden doğan skorbüt hastalığına yakalanmazlar. Skorbüt'e yakalanan hayvanlar; insan, maymun, kobay, Hindistan'da yaşayan ve meyveyle beslenen bir yarasa türü ve bir tropik bölge kuşu olan kırmızı bülbüldür. Bundan da, evriminin bir yerinde, bu türlerin daha önceleri diğer hayvanlar gibi C vitamini üretmelerini sağlayan genlerinde bir mutasyonun oluşageldiği sonucu çıkarılabilir.

Önceden normal olan ailelerde *hemofilia* (kanama hastalığı)nın ortaya çıkışı da bu tür bir gen mutasyonuna bağlıdır. Belirli bir nüfus grubu içinde yeni bir genin görülme oranının yükselmesi ya mutasyon oranının artması ya da temel şeklinden daha fazla bir baskınlık karakteristiği taşıması yoluyle mümkün olur. Bütün canlıların binlerce yıldır süregelen bir evrimsel ayıklamanın ve çevreye intibakın ürünü olmaları nedeniyle, yeni mutasyonların çoğu faydadan çok zarar meydana getirir. Bunlar, genetikçilerin "öldürücü" veya "yarı öldürücü" olarak tanımladıkları durumlardır. Ancak ender olarak, yaşama gücünü artıran ve bu nedenden ötürü kalıcı olan bir mutasyon meydana gelir. Farklı gen mutasyonlarının birikiminin sonucu olarak ortaya çıkan farklı karakteristikler, temelde homojen olan bir gruptan iki farklı ırkın türemesine yol açabilir.

2) Doğal ayıklama yolu ile: Bu, belirli çevre şartları için yaşama gücünü artırma özelliğine sahip genlerin orada yaşayan nüfus grubunda yerleşmesi ve böylece yöreye uygun bir ırkın ortaya çıkması demektir. Az giysi gerektiren tropikal iklimlerde deri, bol miktarda pigmentle korunmadığında yakıcı güneş ışınlarından önemli ölçüde zarar görecektir. Sıcak ülkelerde yaşayan ırkların hemen hepsinin derisi *melanin* adı verilen koyu renkli pigmentlerden bol miktarda kapsamaktadır.

3) Genetik yönelim yolu ile: İnsan, bütün evrimi süresinde huzursuz bir göçmen ve gezgindi. Büyük bir toplumdan ayrılan küçük bir insan grubu, uzun bir göç sonunda yeni bir yöreye yerleştiğinde, genetik bileşimlerinin ayrılmış oldukları toplumdan ortalama olarak farklı olması çok olağandır. Ana-baba grubunda % 20 oranında görülen bir gen, göçmenlerde tamamen tesadüfî olarak % 35 oranında görülebilir. Öte yandan esas grupta % 5, hatta % 10 oranında bulunan bir gen de, göçmen grupta tamamen kaybolabilir. Dolayısıyle de yeni nüfusun gen ve insanları, ataları olan gruptan farklı olacaktır; yönelim farklılaşmaya yol açmıştır. Bu nedenden ötürü de ilk toplumun ve ondan türemiş yeni toplumların ırk karakteristikleri farklı olacaktır. Bushmenler'in bazı özel vasıfları bu yoldan açıklanabilir, aynı şekilde Amerika yerlileri de Asya'nın B oranı yüksek yörelerinden göçleri sırasında, B antigen genlerini bu süreçle kaybetmiş olabilirler.

4) Melezleşme yolu ile: Bu, önceki ırklar arasındaki melezleşmeyle yeni ırkların şekillenmesidir. Bütün insan toplumları, özelliklerinin pek çoğunu bu sürece borçludur.

İnsanların "Fransız ırkı", "Bantu ırkı", hatta "Orta Minoan ırkı"ndan söz etmeleri, ne yazık ki çok yaygın ve o ölçüde de yanlıştır. Irk, sadece anatomik ve fizyolojik karakteristikler tarafından belirlenen biyolojik bir olgudur. Dolayısıyle de terimi herhangi farklı bir şekilde kullanmak yanlıştır ve karışıklığa yol açabilir. Fransa, bir ülke, yani coğrafî ve politik bir olgudur, burada yaşayan insanlar da, içinde Kokasoid, Negroid ve Mongoloid ırk üyelerini kapsayan bir ulustur. Bantu, Aryan gibi bir dil ailesinin adıdır. Orta Minoan bir kültürü, bir yaşama tarzını betimler. İnsanlardan söz etmek istediğimizde, "Fransızlar" veya "Bantu dilini konuşanlar" veya "Orta Minoan kültürünün temsilcileri"nden söz etmemiz gerekir. Başka bir deyişle, ırk, dil ve kültür birbirinden bağımsızdır. Afrika'nın, zenci ya da Asya'nın Mongoloid ırkları; Bantu, Aryan, Sinitik, Semitik ve diğer dilleri konuşup, ilkel aşiret kültürü, modern Batı Avrupa kültürü veya geleneksel Çin kültürünü uygulamakta olabilirler.

Bazı ırkların diğerlerinden "aşağı" olduğu çoğu zaman söylenir ve varsayılır. Bunu ileri süren insanlar her zaman aynı şeyi belirtmek istemez. Bunlar, "aşağı" ırk dediklerinin zekâ ve beyin yapısı bakımından geri olduğuna veya bilinmeyen nedenlerden ötürü daha aşağı bir moral ve ruhsal değere sahip olduğuna inanmamızı bekler. Bazen de sadece, bu aşağı denilen ırkların kültürlerinin diğerlerine göre basit olduğunu belirtmek isterler, oysa biraz önce değinmiş olduğumuz gibi, ırk ve kültür birbirinden bağımsızdır.

Bu doktrini yaymaya çalışanların gayesi ne olursa olsun, biz bu tür inançların yanlış olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Bu inançlara dayanan eylemler her zaman saçma ve zararlıdır. Bu tür teoriler, genellikle ezmek ve yok etmek istedikleri bir gruba yaptıkları baskı davranışlarını dünya kamu oyuna mazur göstermek isteyen politik yönden küstah devletler, ya da parti grupları tarafından ileri sürülür. Alman Nazi partisinin Yahudilere karşı insanlık dışı davranışı, *ırkçılık* doktrininin benzeri bulunmayan bir örneği olarak kalacaktır.

Çeşitli aşiret, etnik grup ve ırktan insanların kültürel başarılarında büyük ölçüde farklılık gösterdiği doğrudur. Fakat, kültür farklarının pek çok tesadüfün, tarihî olayların ve teknolojik yeniliklerin birikiminin ürünü olduğu da unutulmamalıdır. İlkel bir kültür, ilkel bir zekâ anlamına gelmez. Hatta Eskimoların Kuzey Kutbu'nun şiddetli soğuğunda ve Buşmenlerin de Kalahari çölünde bu denli zor şartlar altında yaşamlarını sürdürebilmelerinin üstün bir zekâ gerektirdiği iddia edilebilir.

Anatomi söz konusu olduğunda, her ne kadar sonuçta bazı iklim şartlarına diğerlerinden daha çok uyum sağlanırsa da, mavi göz, açık renk cilt ve dar burun oluşturan genlerin, kahverengi göz, koyu renk cilt ve geniş burun oluşturanlardan üstün olduğunu varsaymak için hiç bir neden yoktur. İnce dudakları ve çok kıllı bedenleriyle Kokasoidler maymunlara zencilerden daha yakındır; zenciler, cilt rengi ve burun genişliği bakımından maymunlara yaklaşır. Beyin büyüklüğü hiç bir zaman geçerli bir ayraç değildir. Avusturalya yerlileri ve Pigmelerin, birçok zenci grubunda da olduğu gibi, beyin ortalamaları Kokasoidlere oranla daha küçük, fakat Eskimo ve bazı zenci gruplarınınki de, eski çağların Neanderthal adamı gibi, daha büyüktür. Çevreye uyum yönünden farklı olanaklar sağlayan fizyolojik ve fonksiyonel çeşitlilikler genetik bir üstünlük veya aşağılığı belirleyemez.

Büyük bir duygusal gerilim içermesi nedeniyle çok daha önemli olan bir konuda, zekânın ve ahlâkî değerlerin ırklarda farklılık gösterip göstermediğidir. Normal insanlarda genetik etkenlerle değil de, kültürel faktörlerle oluşması nedeniyle, ahlâk söz konusu olamaz. Zekâya gelince, şu kesinlikle söylenebilir ki, ırka ait bir gerilik hiç bir şekilde ispatlanmamıştır. Özellikde A.B.D.'de, zenci ve zenci olmayan gruplara, "beyaz"lara ve Çinlilere pek çok zekâ testi uygulanmış ve geçmişte bunların çoğu, beyazların üstün olduğunu belirtecek şekilde yorumlanmıştır. Dikkatli bir inceleme bu testlerde ağırlığın daima Kokasoidleri tutma yönünde olduğunu göstermiştir. Diğer gruplar, duygusal uyumsuzluklar, sosyal temel-

lerinin zayıflığı, eğitim yoksunluğu, dil problemleri ve testlere karşı farklı tutumları nedeniyle olumsuz şartlar içindeydiler. Irk psikolojisi incelemelerinin sonuçları da, davranış ve başarılardaki çeşitliliklerin genetik değil, fakat kültürel farklara bağlı olduğu görüşünü desteklemektedir.

Birleşmiş Milletler Eğitsel, Bilimsel ve Kültürel Organizasyonu (UNESCO) şu sözlerle durumu özetlemektedir: "Elimizdeki bilimsel veriler, insan gruplarının zihni kapasite ve duygusal gelişim açısından yaratılıştan birbirinden farklı olduğuna inanmamıza yol açacak hiç bir dayanak noktası vermemektedir". Farklı renkteki derilerimiz altında hepimiz kardeşiz.

4. KÜLTÜR

İnsan Yaşamının Zenginliği

Tarım, kültürel görelik, kültür ve toplum, kültür değişmeleri, kültürel kalıtım, ayıklama, örgütlenme ve fonksiyon, alt kültürler, statü ve roller, temel şahsiyet, kurumlar, kültür ve çevre, bütünlenme *(integrasyon)*, kültür kompleksleri, akültürasyon.

Kültür, antropologların en çok kullandığı kelimelerden biridir. Günlük dilde kullanılandan farklı olması nedeniyle, bu sözcüğün anlamının neler içerdiğini belirtmemiz gerekmektedir.

Ünlü İngiliz antropoloğu E. B. Taylor, "Kültür ya da uygarlık; bilgi, inanç, sanat, ahlâk, hukuk, örf ve âdetler ve toplumun bir üyesi olarak insanoğlu tarafından kazanılmış olan diğer alışkanlık ve yetenekleri de kapsayan karmaşık bir bütündür" diye yazmıştır. E. B. Taylor bu sözüyle, kültür, çevredeki bütün kimselerden, ana babadan, yaşlılardan, dost ve iş arkadaşlarımdan, günlük hayatımızda bizi çevreleyen içinde yetiştiğimiz *toplumu* meydana getiren ve şekillendiren bütün insanlardan öğrenmiş olduğumuz bütün davranış, hüner ve inançlardır, demek istemektedir.

Kültür, bilinçli ya da bilinçsiz, başka insanlardan öğrendiklerimizdir. Özellikle de, bir kuşaktan diğerine aktarılan bilgi ve kalıplaşmış davranış şekilleri birikimidir.

Şu anda incelemekte olduğumuz kültür kavramının tanımlanması için son yıllarda pek çok teori yapılandırılmıştır. Bazı kimseler, kültürün antropologların düşüncesi dışında gerçek varlığı olmayan bir soyutlama olduğu görüşünü benimser, bunlar, Einstein'ın "idrak eden varlıklardan bağımsız bir dış dünyanın varlığına inanmak, tabiat ilimlerinin temelidir" düşüncesini bilmezlikten gelmektedir. Psikoloji davranışı inceler... Bu kültürel antropologun sahasını da kapsaması nedeniyle bir engel olarak görülebilir; çatışmayı çözmenin bir yolu, aynı şeylerin, davranış veya fikirlerin farklı açılardan incelenebilmesi olanağıdır. Eğer bir balta sapının, bir klanın, bir gömme ayininin veya avlanma tekniğinin insanlarla ilişkisini inceleyecek olursak yaklaşım psikolojik olacaktır. Oysa, balta sapları, klanlar, ayinler gibi konuları insandan bağımsız olarak ince-

lersek, bu da kültürel bir yaklaşım olacaktır. Burada, aradaki farkların ayrıntılarına girmeyeceğiz. Uzun yıllardan beri antropologlar eşya, âdet ve fikirleri acaba psikolojinin mi, yoksa antrolopolojinin konusu mudur gibi gereksiz bir endişeye kapılmadan incelemektedirler.

Bütün bunların ışığında kültürü, *sosyal kalıtımın tümü* olarak tanımlamakla yetinebiliriz. Kültür, doğuştan gelen, içgüdüsel ve genetik olarak önceden belirlenmiş bir olgu değildir.

Bütün insan gruplarının kendilerine has bir kültürü vardır, bunlardan bazıları bizim için geçerli olan terimler kapsamında anlaşılmayacak derecede bizimkinden farklıdır. Dolayısıyle de onları kendi standartlarımıza göre yargılamaktan kaçınmamız ve *kültürel görelik prensibini* her zaman hatırlamamız gereklidir. Başka bir deyişle, herhangi bir kültürdeki insan davranışı, ancak ait olduğu kültürün temel kanı ve değer yargılarına dayanılarak anlaşılabilir. Açgözlülük, cömertlik, cinsel özgürlük, şiddet kullanma, kendini gösterme, alçak gönüllülük bizim kültürümüz için belirli bir anlam taşıyan niteliklerdir; değer yargılarına bağlıdır ve güçlü emosyonel duyguların odağıdırlar. Bu niteliklere başka kültürlere ait kimselerde rastladığımız zaman, kendi kanılarımızı bir kenara bırakıp onları kendi kültürlerinde bu niteliklerin taşıdığı anlamlara göre yargılamaya çalışmalıyız. Farklı kültürlere ait insanların ahlâkî davranışlarını, neyi doğru ve yanlış, neyi yasak veya mubah olarak öğrendiklerinin ışığı altında değerlendirmeye çalışmalıyız. Her konu, her davranış şekli, ona sahip olan insanların pratik ya da emosyonel ihtiyaçlarıyle şu veya bu şekilde ilişkilidir. Antropoloji, kültür "vasfı" veya "öğe"si olarak adlandırılan her konuyu bu açıdan kendi içeriğiyle incelemeye çalışır; bir şeyin fonksiyonu ancak kültürel kalıbın *(pattern)* tümü içinde, gerçek anlamda ilişkili insanların yaşamları içinde değerlendirilebilir ki, bu kitapta arada bir belirtilen bu yaklaşım şekli, bütün kitap kapsamı için geçerlidir.

Şimdi kültür farklarını oluşturan bazı nitelikleri gözden geçirelim.

Bunların ilki, vermiş olduğumuz kültür tanımına ilişkindir: Toplumun olmadığı yerde kültür olamaz. Kendi kültürümüzün bütün yapılarını, birer birer sadece ve sadece atalarımızın gelenek ve göreneklerini sürdüregelen erkek ve kadın yakınlarımızın yer aldığı bir sosyal grup içinde yaşadığımız için öğreniriz ve öğrendiklerimize kendimizden küçük bir katkıda bulunuruz. Bir kültür, onu uygulayan bir insan toplumu olmaksızın düşünülemez. Öte yandan, doğada kültürü olmayan toplumlar da vardır; arı ve karıncalar faa-

liyetleri öğrenilmiş davranışların değil, fakat içgüdüsel tepkilerin ürünü olan sosyal yaratıklardır.

Kültürler her zaman değişim içindedir. Her halde bir arı veya karınca kolonisi, VIII. Henry veya Jul Cesar devrindeki içgüdüsel davranışlarını günümüzde de sürdürmektedir. Oysa, çağdaşlarımızın kültürleri Tudor Hanedanı veya antik Roma devrelerinden çok farklıdır. Başka bir deyişle, kültürlerin evrimi, kendisi de bir kuşaktan diğerine aktarılan birikimlerin sonucu olan tarihsel gelişim içinde yer almaktadır. Yüzyıllar boyunca kültür kalıplarında oluşagelen değişiklikler bizi ayrı karakteristikleri taşıyan devreleri, tarihsel dönemlerle adlandırmaya yöneltmiştir; örneğin, Barok Alman, Rönesans İtalyası kültüründen; Vikinglerin göç dönemi; Atina'nın Perikles dönemi kültüründen söz ederiz.

Kültürlerin değişme hızları, yörelere ve çağlara göre farklıdır. Değişim, Mısır hanedanının üç bin yılı süresinde ağır, Aşağı Paleolitik dönemin yüz binlerce yılı süresinde ise inanılmayacak kadar ağırdı. Günümüzde ise kültür, hemen her yerde hızla değişmektedir, öyle ki bir kişi, yaşamı süresince büyük değişikliklere tanık olabilir. Kültürlerin daha statik olduğu geçmiş devirlerde, yaşlı kimselerin bilgi ve tecrübe birikimleri, kendilerinden daha az öğrenmeye zamanı olmuş gençlere bir üstünlük sağlardı ve bu kimselere yaşantılarının ve bilgilerinin zenginliği nedeniyle günümüzde de değişmenin ağır olduğu ilkel toplumlarda olduğu gibi, büyük değer verilirdi. Fakat günümüzün hızla değişen kültürlerinde, kendi yetişmiş olduğu devrin kalıplarına göre şartlanmış olan yaşlı kimselerin hiç bir üstünlükleri olamamaktadır. Yaşlı kimse, kendini yabancısı olduğu yeni bir dünya içinde bulmakta, gençlik yaşantıları yeni şartlarda kendine yardımcı olamamakta ve genç kuşakların uyum kolaylığına sahip olamaması nedeniyle kendisini bir kenara itilmiş bulmaktadır.

Bütün kültürlerin zamanla değişmesine rağmen farklılıklar az çok tedricî olarak ortaya çıkmaktadır. İngiltere'nin Victoria, Amerika'nın koloni kültürleri hiç farkına varılmadan Edward ve Cumhuriyet kültürlerine dönüşüvermiştir.

Kültür farkları için coğrafî konum da önemli bir etkendir. Önemli mesafeler İngiliz kültürünü Eskimolarınkinden, Güney Afrika Buşmenlerinden ve Malakka ormanlarının Semanglarından ayırır. Oysa, komşumuz Fransızlar birkaç önemli farka (dil gibi) ve pek çok ufak tefek ayrılığa rağmen (yemek tarzı, para sistemi gibi), İngilizlerinkine benzeyen bir kültüre sahiptir. Avrupa ve Asya'daki farklı kültür kalıplarını Almanya, Polonya, Rusya, Türkiye, İran, Hindistan, Kore sırasıyle izleyecek olduğumuzda, her ne kadar Es-

kimo ve Buşmenlerinki kadar değilse de, gittikçe İngilizlerinkine benzerliği azalan ve gittikçe farklılaşan kültürlerle karşılaşırız. Kültürlerarası farklar, genellikle aradaki uzaklıkla orantılı olarak artar. Ama burada böyle bir genelleme, aydınlatma yerine, karışıklığa sebep olabilir. İki toplum karşılaştırıldığında, kültürel unsurların hepsi birbirinden aynı derecede farklı değildir. Bazı özelliklerin her iki grupta benzer olmasına karşın, bazıları da çok farklı olabilir. Bizim konutlama, beslenme ve tapınma şekillerimiz Eskimolarınkinden son derece farklıdır; oysa, aile ve akraba sınıflamamız hemen hemen aynıdır. Afrikalı Bantu gruplarının çoğunda klan ve akrabalık örgütleri bizde varolanlardan bütünüyle ayrıdır. Dilleri İngilizlerinkinden tamamıyle farklıdır, dinleri ve geleneksel giysileri de öyle. Ama, hukuk sistemlerinin işleyişinin İngilizlerinkine hayli benzer olduğu söylenebilir.

Kültürler, orijinalliklerinden ve buluşlardan çok kalıtımlarından etkilenirler. Bu, çok hızlı değişmelerde bile geçerlidir. Temel beslenme, sofra âdetlerimiz, sosyal davranışlarımız ve tutumlarımız, konuştuğumuz dil, mitolojimiz ve inandığımız din; giyinme tarzımız, işimiz, eğlencelerimiz, hatta jestlerimiz bile hemen hemen bütünüyle geçmiş kuşakların kültürel birikimlerinden kazanılmıştır. Bazı küçük değişiklikler yaparız (ve bunlara alışmak bize güç gelebilir), fakat fermuar, televizyon gibi modern buluşlar toplam kültürel servetimizin ancak küçük bir yüzdesini meydana getirir. Bu, ender olarak kabul edilen bir olgudur. Kendimizi tamamen farklı ve yaratıcı olarak görmek daha çok hoşumuza gider, oysa kültürümüzün temel öğelerinin pek çoğu, sadece eski olmakla kalmayıp, bize çok uzak yörelerden gelmiştir *(Resim: 24)*. Buğday tarımı ve sığırların evcilleştirilmesi, biz her ne kadar ekmeğimizi ve bifteğimizi yerken bunu düşünmezsek de ilk olarak Yakındoğu'da gerçekleştirilmiştir. Patates, domates ve tütün ilk olarak Amerika Kızılderilileri, kahve Habeşliler, çay da Çinliler tarafından islâh edilip üretilmiştir. Koyunlar, ilk olarak Yakındoğu'da evcilleştirildi ve yünleri ilk olarak orada eğrilip dokunarak kumaş haline getirildi. İpek elde etmek için yapılan karmaşık işlemler ilk olarak Çin'de geliştirildi. Keçe, Asya'nın göçebe kavimleri tarafından yapıldı, ama fötr şapkasını giyerken kim Atillâ'nın akıncılarını düşünür? Yağmur geçirmez giyecek; top gibi eşyaların yapıldığı kauçuğu ilk olarak Orta Amerika yerlileri kullanmıştır. Sabun Galya'da, yazı Mısır'da, matbaa Rönesans Almanyasında ve kâğıt Çin'de icat edilmiştir.

Kültürler diğer toplumlardan aldıkları özellikler konusunda seçicidirler. İki kültür temasa geçtiğinde karşılıklı etkileşmeye başlarlar. Eski Yunanlılar kültürlerinin alfabe gibi pek çok öğesini Mı-

24. Sağda eski bir İngiliz altını. Solda ona modellik eden Yunan parası. Aralarında birinden diğerine götüren evreler gösterilmiştir.

sır, Girit ve başka uygarlıklardan, astronomi bilgilerinin büyük kısmını ve ağırlık sistemlerini Asya'dan almış ve özümlemişlerdir. Çağdaş Japon uygarlığı güneş imparator fikrini kendi antik kaynaklarından; yazı ve felsefesini Çin'den; Budizmi Hindistan'dan; otomobil yapımını, penisilin ve televizyonu da Batı'dan almıştır. Bununla birlikte, yabancı kültürlerden bazı öğelerin büyük istekle benimsenmesine karşın, bazı özelliklerin de kesinlikle reddi olağandır. Eski Yunanlılar, Mısırlıların mumyalama âdetini benimseyemediler, çünkü bu, onların gerek dinlerine, gerekse insan bedenine karşı temel tutumlarına aykırı düşüyordu. Japonlar Çinlilerden pek çok şey almış olmalarına rağmen, ayak bağlamayı estetik anlayışlarıyle uyuşmadığı için reddettiler. Aynı şekilde Japonlar Çinlilerin kamu hizmetinde, saray ve hükümette önemli mevkilere girmek isteyenlere uyguladıkları yarışma imtihanlarını da benimsemediler, çünkü bu sistem, onların yüksek memuriyetlerin liyakatle değil de, doğuştan gelme asalet veya nüfuzla elde edilmesine imkân veren feodal toplum yapılarının düzen ve anlayışına uymuyordu.

Bu son üç örnek, gelişme halindeki kültürün örgütlenmesini göstermektedir. Yunan ve Japon toplumlarının temel tutumlarına aykırı düşmeleri nedeniyle sözünü ettiğimiz özellikler reddedilmiştir. Bunlar yürürlükte olan kültür sistemi için daha ileri bir uyum sağlamak yerine, bir çatışmaya yol açacaklardı. İnsan davranışının potansiyel çeşitliliği sonsuzdur. Bütün bilinen özelliklerin, tek bir toplum tarafından uygulanabilmesi olanaksızdır; birbiriyle çatışma halinde ve sonsuz denebilecek kadar çeşitli olan davranışların tümünün benimsenmesi müthiş bir keşmekeşe yol açacaktır. İşte bundan dolayı da *seçme zorunluluğu* ortaya çıkmaktadır. Bu, hayatın makul ve yaşanabilir bir süreç olmasının en temel unsurudur. Belirli özellikte bir elemanın bir kültürde bulunması veya bulunma-

masının nedenini anlayabilmek için daima şu sorunun cevabını bulmamız gerekir: Bu özelliğin *fonksiyonel anlamları nedir?* Bütün insanlar ve insan gruplarının temel biyolojik, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını tatmin etmek için yürürlükte olan ve çeşitli özelliklerin pürüzsüz bir bütün oluşturmasını sağlayan sistem nasıl işlemektedir? İlkel bir toplumu bu açıdan inceleyecek olduğumuzda, kültürlerindeki çeşitli öğelerin insan ve evren, iyi ve kötü anlayışlarındaki baskın değer ve kanılara uygun olarak seçilmiş olduğunu görürüz. Bu şekilde oluşan kültürel yapı, uyumlu ve çelişkisizdir.

Daha pek çok kültürel ayıklama örneği verebiliriz; bazı Müslümanları sigortalamak, *Kuranın* kumara karşı koyduğu yasaklarla bir çatışma meydana getirmesi nedeniyle hâlâ güçtür. Evinizin yanıp yanmaması, Allah'ın çizdiği kaderinize bağlıdır; buna karşı tedbir olan sigortaya baş vurmak bir kumar ve dine karşı büyük saygısızlıktır. İngilizler, Amerikalılardan pek çok kültür unsuru almışlardır; koka kola, mormonluk, sinema, çiklet gibi, ama beyzbol ve elektrikli sandalyede idamı reddetmişlerdir. Fransızlar, İngilizlerden futbolu ve hafta sonu tatillerini almış, fakat beş çayı ve krikete ilgi duymamışlardır. Ayrıca İngilizlerde kapı komşuları olan İskoçların ekose kumaşlarını, viski ve yulaf çorbalarını benimsemekle beraber gayda ve başka bir çeşit yulaf yemeği olan haggis'e kayıtsız kalmışlardır.

Yabancı bir kültürün bazı özelliklerinin kabul edilip, bazılarının edilmeyişinin nedenini bulmak her zaman mümkün değildir. Özellikle somut verilere dayanılamadığı durumlarda karar vermek daha da güçleşir. Acaba İngilizler, Amerikalıların boşanmaya ilişkin bazı tutumlarından etkilenmişler midir? Güney Afrika ırk politikasının, Kokasoid olmayan azınlık gruplara karşı Fransızların davranışı üzerinde ne gibi bir etkisi olmuştur?

Bazı antropologlar belirli bir toplum içinde kendilerine özgü kültür kalıplarına sahip olan çeşitli insan gruplarını nitelendirmek için *alt kültür* kavramını geliştirdiler. Bu farklı grupları tanımlayabilmek için antropologlar, insanları, kadın ve erkek, yaşlı ve genç, zengin ve fakir, marangoz ve banker gibi birtakım kategorilerde toplarlar. Bu kavramın faydası sınırlıdır, çünkü kategoriler arasındaki ayırım ender olarak kadın ve erkekteki kadar kesin olabilmekte, çoğunlukla da sınırlar zorlanmaktadır. Bir anlamda, bütün aileler, hatta her insan düşünce, davranış, tutum ve yetenekleri yönünden biricikliğe sahip olduğuna göre, bütün bireyler kendilerine özgü farklı bir alt kültüre sahiptirler. Daha da önemli olan, alt kültürlere fazla önem vermenin sonucu, asıl gayemiz olan kültür öğelerinin anlamlı bir bütünde sentezinden uzaklaşılacağı sorunu-

dur. Bununla birlikte, herhangi bir kültür sistemi içindeki büyük insan gruplarının düşünce ve davranışları farklıdır; bu nedenle onları tamamen eş bir bütün olarak görmek yerine, gruplar arası farkları açığa çıkarmak yararlı olacaktır.

Bu, iş ihtisaslaşmasının az olduğu ve yaşam için gerekli materyellerin kapsamının bir Taş Devri basitliğini aşamadığı en ilkel aşiretler için bile geçerlidir. Şüphesiz ki modern endüstri uygarlıklarının muazzam ve karmaşık kültürleri içinde gruplar arası farklar daha belirgindir. Bu şartlar altında da kişiler, içlerinde yetiştikleri kültürlerin ancak küçük bir parçasının temsilcisi olabilirler, tümünün değil.

Bununla birlikte roller açısından yaklaşım çok daha verimli olacaktır. Herkesin, toplum içinde, bütün kültürel kalıplar içindeki durumu olarak tanımlayabileceğimiz bir *statüsü* vardır. *Rol,* statünün dinamik yönüdür; bir insanın toplum içindeki durumunun gerektirdiği davranışlardır. Rol ve statü birbirinden ayrılamaz. Daha açıklık kazandırmak gayesiyle toplam kültür içinde kadın ve erkeklerin, yaşlı ve gençlerin, yetenekli ve yeteneksizlerin farklı rolleri olduğunu söyleyebiliriz. Rollerimiz bir sosyal durumda bize düşen görevi, özellikle de diğer kişilere göre yetki ve statümüzü belirler, dolayısıyle de roller, insanlar arasındaki mesafeleri tayin eden bir mekanizma olarak tanımlanabilir. Sahra çölünde yaşayan Tuaregler, üretkenlikte aynı aşiret içinden evlenen ana-baba ikilisinin birden rolü olduğunu kabul eden ve evlilikte konut seçimi yönünden çeşitli gelenekleri olan bir toplumdur. Bu, aile içi ve dışı sosyal ilişkilerinde çelişki meydana çıkaran bir durumdur. Tuareg erkeklerinin yüzleri yemek yerken bile ince bir peçeyle örtülüdür. Bu âdetin, diğer insanlarla olan sosyal ilişkilerinde araya mesafe koymak için yerleşmiş olduğu sanılmaktadır, bu mesafeyi de peçenin kullanış tarzı belirlemektedir; peçeyi bir arkadaş grubu içinde hafifçe indirir, kayınbaba ve evlenme yoluyle akraba oldukları yaşlı kimselerin yanında da göz hizasına kadar kaldırırlar.

Kültürün bazı unsurları toplumun her normal ferdi tarafından uygulanır; Batı toplumu söz konusu olduğunda, elbise giymek, yemekte çatal kaşık kullanmak, uyurken örtünmek gibi. Bu tür özellikler *üniversel* olarak tanımlanır. Fakat bütün kültürler normal davranış sınırlarını oldukça geniş tutarlar. Bir Cheyenne kızılderilisi savaşa giderken ok ve yay, veya zıpkın almak arasında seçim yapabilirdi. Bizde, şapka veya kasket giymek, yahut da açık baş gezmek, Anglikan, Metodist veya Katolik olmak, futbol, bilardo veya briç oynamak arasında ve pek çok başka şey konusunda seçim yapabiliriz. Bu tür özellikler de *alternatif* olarak adlandırılır. Bir toplu-

mun denge ve dayanışma içinde olması, biraz da kültüründeki üniversellerin alternatiflere oranına bağlıdır. Alternatiflerin çoğu birbirinden farklı alt kültürleri oluşturma konusunda önemlidir. Bunu aklımızdan çıkarmadan bir toplumun kültürünün daha küçük alanlara bölünme yollarından birkaçını gözden geçirelim:

Ne kadar ilkel olursa olsun, hiç bir toplumda kadın ve erkekler aynı işi yapmazlar. Tarım yapılmayan ve besinlerini avlanma ve toplama yoluyle sağlayan toplumlarda bile her halde avlanma işi erkeğe, çeşitli meyve ve kökleri toplamak da kadına düşüyordu (Bak. *Tablo: III*). Bunun başlıca nedeni, bakacak küçük çocukları olan kadınların erkekler kadar hareket serbestliğine sahip olmamalarıdır. Evlerinin yakınında bulunmaya mecbur olmaları nedeniyle pek çok toplumda hafif işlerle ev işlerinin büyük kısmını kadın yüklenir, yemek pişirmek, giyecekleri dikmek, hatta bahçeyi ekip biçmek gibi. Erkekler de, tabii ki avlanmak için silâhlar yapmak ve ormanda açıklık yerler sağlamak, kayık ve ev yapmak için ağaç kesme gibi ağır işlerde ihtisaslaşacaklardır.

Gelişmiş endüstri kültürlerinde olduğu gibi, ilkel aşiretlerin çoğunda da kadın ve erkek için farklı giyecek ve süs eşyası kullanılır, fakat bazen aralarındaki farklar son derecede önemsizdir.

Aralarında Viktorya devrindeki gibi bir uçurum olmasa da, toplumumuzda kadın ve erkeklerin rolleri çok farklıdır. Günümüz kadınlarının çoğu, hâlâ yemek pişirme, toz alma, dikiş dikme, yün örme gibi ev işleriyle uğraşmaktadırlar. Mesleki alanda ise erkeklere göre daha pasiftirler, hatta etkilerinin önemli olduğu tıp alanında bile. Çok az sayıda kadın, mühendistir; ağır sanayi fabrikalarında kadınların işi çoğunluk, büro ve kantinlerde sınırlanmıştır, kiliselerde ise hemen hiç bir zaman görev alamazlar. (Oysa, rahiplik mesleğinin yalnızca kadınların elinde olduğu, Filipin adalarında yaşayan Ifuguo'larda durum tamamen farklıdır).

Cinsler arasındaki farkları giderek yok etmeye yönelen modern eğilime rağmen, erkek ve kadın çoğu zaman farklı giyinmekte, saçlarını farklı şekilde taramakta, farklı şekilde tütün kullanmakta (kaç kadın pipo içer?), farklı bir yürüme ve oturma şekli benimsemekte ve hatta farklı konuşma formları kullanmaktadırlar. Bunlar şüphesiz kültüre veya "alt kültüre" ait farklardır ve rollerdeki farklılığı daha açık seçik ortaya koyarlar.

Bütün toplumlarda gençler, orta yaştakilerden farklı ilgilere sahiptir, orta yaştakilerin de ilgi ve faaliyetleri yaşlılarla aynı değildir. Bu durum, günümüzün İngiliz toplumunda genç ve yaşlıların çok az ortak yanları olduğu sanısını doğurabilir, oysa muazzam bir kültürel temeli paylaşırlar.

Bununla birlikte gençlerin bazı kültürel özelliklerine yaşlılar hemen hiç katılmaz; gençler pop müziği, mini-maksi eteği ve değişik giysileri sever; araba ve motorsikletlerini delice sürmelerinin de kanıtladığı gibi, huzursuz bir devamlı harekete değer verirler; James Bond tipinde kitaplar okurlar; sosyal ilişkilerinde zaman zaman kaba ve haşindirler. Gençler, özellikle şimdiki zamanla yakın geleceği düşünürler. Oysa, yaşlı kimseler, gençler tarafından az değer verilen, hatta hor görülen kültürel özelliklere sahiptir. Gürültüden hoşlanmaz ve evde oturmayı tercih ederler; her halde ufak tefek ev işleriyle ve bahçeyle uğraşmak onlara daha ilginç gelmektedir. Geçmişe özlem duyar ve "nerede bizim günlerimiz, zaman çok değişti" diye yakınırlar. Çoğu zaman, uzun külot giyerler. Kitap, müzik, saç şekli, sohbet konusu, hatta yiyecek tercihleri gençlerinkinden çok farklı olabilir. Bireysel farklar görülürse de, genel eğilim çok belirgindir.

Bu farklar karmaşık toplumlarda olduğu gibi, ilkel aşiretlerde de mevcuttur; bu da genç ve yaşlıların rolleri arasındaki farklılığın bir başka örneği olarak belirtilebilir.

Doğu Afrikalı genç Kikuyu'lar, daha olgunlar için büyük önem taşıyan gizli derneklere üye olamazlar. Kuzey Amerika'da yabani manda avlamakla geçinen Komançi (Comanche) gençleri, savaşçı rolündedir; kendilerinden güçlü, saldırgan, hiç bir hakareti kaldırmayan, arkadaşlarına hâkim olmaya yönelen bir davranış beklenir. Eğer ömürleri yeter de yaşlanırlarsa, rolleri tamamen değişecektir. Artık kendilerinden barışsever, nazik, hoşgörülü, kötü davranış ve saygısızlıkları bağışlama eğiliminde olmaları beklenmektedir. Gençlikten yaşlılığa doğru ilerledikçe kendilerinden beklenilen kültürel davranıştaki bu köklü değişikliğe uyabilmek pek çoklarına zor gelmektedir. Bu, temel şahsiyette derinlemesine bir değişiklik gerektirmesi nedeniyle, gerçekten de başarılması çok zor bir iştir.

Konunun çeşitlilik göstermesine rağmen, hemen hemen bütün toplumlarda kırk beş yaşın üstündeki kişilerin özellikle kültürlerinin yerleşmiş elemanlarını muhafaza etmekle ilgilendiğini söyleyebiliriz. Yeni reformlar ve köklü değişiklikleri getirmekle ilgilenenler ise daha çok otuz beş yaşın altındakilerdir.

Antropoloji için çok önemli bir kavram olması nedeniyle biraz önce sözünü ettiğimiz *temel şahsiyet* üzerinde bir parantez açarak durmamız gerekmektedir. Çocuklara bebekliklerinden itibaren uygulanan yetiştirme ve davranış şeklinin ilerde ana-babalarına göstereceksleri tepkiyi, diğer akrabalarına ve genel olarak topluma olan tutumlarını belirlemekte çok önemli bir rol oynayacağını öneren ve içeren bir kavramdır bu. Toplumların küçük çocuklara davra-

nış şekli büyük ölçüde farklıdır. Dolayısıyle de çocuklar yetişkin olduklarına, tepkileri bir toplumdan diğerine farklılık gösterecektir. Kısaca, temel şahsiyet yapısını oluşturan, kültür tarafından standartlaştırılmış yetiştirme tarzının sonucu olarak ortaya çıkan, çocuğa karşı tavır alış ve davranışlardır, diyebiliriz.

Önemli olan, bir toplumda bu şekilde gelişmiş olan başlıca temel, kişilik tutumlarının da kültürün politik, dinî, ekonomik ve sanat gelişimini etkilemesidir. Burada karşımızda gerçek, iki yönlü bir etkileşme vardır: Çocuk yetiştirme âdetleri temel şahsiyeti, temel şahsiyet özellikleri de çok geniş bir alanı etkileyerek kültür kurumlarını şekillendirir. Bu, son derecede önemli olan dinamik bir kavramdır; insanlar, yalnızca kültürlerinin basit alıcıları değildir, gelen etkileri kişisel hisleriyle şekillendirir ve çeşitli tepkiler verirler. Başka bir deyişle, bu dinamik kavram, temel şahsiyetin dünyadaki çeşitli sosyal ve kültürel sistemlerle nasıl bütünlendiğini, ve bu sistemlerin bütünlenmesini nasıl etkilediğini gösterir.

Endonezya'nın Alor adasındaki çocuklar, istenmiş olmalarına rağmen ihmal edilirler. Tarlalarda ağır işlerde çalışan kadınlar, çocuklarının beslenmesine ve şefkat ihtiyaçlarına önem vermezler. Çocuk ağladığı zaman, herhangi bir kimse, ağzına yarı çiğnenmiş bir muz verir, fakat hiç kimse çocuğun sevilme ve emniyet açlığını gidermeye çalışmaz. Daha sonraları yürümeyi öğrenmeye başladığında ve oynadığında kimse yardım etmediği gibi, çocukla alay edilir. Yetişkinler, çocuğu kasten kıskandırır; çocuğa sevdiği bir yiyeceği verir gibi yapar, sonra çekerler. Bütün bunların sonucu olarak da Alorluların temel şahsiyeti, endişeli ve şüphecidir. Kendilerine hiç güven vermeyen dış dünyaya kayıtsızdırlar. Teşebbüs gücü bastırılmıştır. Ancak, sinsi bir şekilde belirttikleri kin ve nefretle doludurlar. Komşularından düşmanca davranışlar bekledikleri için, işbirliği, dayanışma yetenekleri yok gibidir. Sosyal bütünlükleri karşılıklı güven ve sevgiyle değil, hâkim olma ve boyun eğme tutumlarıyle sağlanılır. Ana-babalarına olan duygularını tanrılara yansıtan dinsel töre ve sanatları basit ve baştan savmadır. Savaşları, erkekleri olduğu kadar kadın ve çocukları da hedef tutan korkak, sinsi saldırılar şeklindedir; bunlar, çocukluklarında yaşadıkları kin dolu öfke nöbetlerinin devamı gibidir. Karı-koca ilişkileri güvensizlik, huzursuzluk doludur. Görüldüğü gibi, Alorlu çocukları yetiştirme şekli, onların temel şahsiyetlerini, oluşan bu temel şahsiyet özellikleri de kültürlerini yapılandırmaktadır.

Bazı psikologların kesinlikle betimlediği şahsiyetin oluşması süreci teorilerini bütünüyle kabul edemeyiz; farklı yollardan benzer sonuçlara varılabilir.

Aynı yaşta ve aynı cinsiyetten iki kişinin kültürel davranışı, toplumun farklı sınıflarına ait olduklarında önemli farklar gösterebilir. Orta sınıfın değer yargıları, davranış ve ilgileri aynı toplumun en üst ve en alt tabakasınınkilerden çok farklıdır.

İşlerinin kendilerini büyük ölçüde farklı yaşantı alanlarına yönelttiği insanların alt kültürleri arasında önemli farklar vardır. Bir maden işçisinin yetenek ve ilgileri, sadece kuyuda çalışırken değil, fakat her zaman için bir duvarcı ustasınınkinden, çöpçününkünden, bir maliyeci, aktör ve sirk soytarısınınkinden farklıdır. Kültür içindeki meslek farkları yaşamın pek çok yönünü yansıtır. Örneğin, ortak dilleri İngilizce olan bir denizcinin, bir çiftçinin, bir doktorun kelime dağarcığı birbirleri için tamamen anlaşılmaz olan yüzlerce kelime ve deyim kapsar. Okudukları kitaplar, giyiniş ve yemek yeme şekilleri, seçtikleri dost ve eğlence şekilleri, bunlara ek olarak da, kanunî hak ve yükümlülükleri farklıdır.

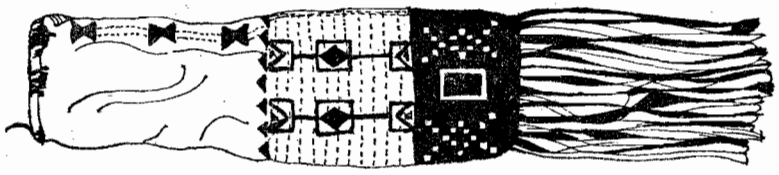
Deve yetiştiricileri olan Bedevî aşiretlerindeki demirciler, grubun diğer üyelerinden tamamen farklı bir kültüre sahiptir. Bunlar genellikle yalnızca kendi aralarında evlenen yabancılardır. Kılıç, ok ve kap kacak yapar, fakat çöllerde çok yaygın olan savaş ve saldırılara katılmazlar. Demirci grubunun malları bir başka aşiretin saldırısıyle çalınacak olduğunda, saldırgan aşiretin demircileri kanalıyle geri verilir. Bir aşiretten diğerine, öbür bedevilerden çok daha kolay geçebilirler.

Fakat biraz önce de belirtmiş olduğumuz gibi, önemli olan, doktorlarla çiftçiler, bedevilerle demirciler arasındaki fark değil, bunların aynı toplum içinde bütünlenişidir. Ait oldukları toplumun karmaşık kültürel örgüsünün meydana gelmesinde hepsinin birbirini tamamlayan rol ve statüleri vardır. Alt kültür kavramının zayıf noktası, pek çok kişilik farkına rağmen bir arada çalışan insan grupları içindeki etkileşmeyi daha zor anlaşılır hale getirmesidir. *Kurum* adı verilen bu gruplamalar, kültürel faaliyetin en etkili temelleridir. Bir banka, bu tür bir kurumdur. Erkek, kadın, genç memurlara, daha yaşlı şeflere, üstün bilgili malî danışmanlara, daha az eğitim görmüş işçi ve habercilere, telefon memurlarına, hademelere, ayrıca hukuk danışmanlarına ve denizaşırı ülkelerde temsilcilere ihtiyacı vardır. Ancak çeşitli sahaların bir bütün halinde etkileşmesi göz önünde tutularak kurumun tümü anlaşılabilir.

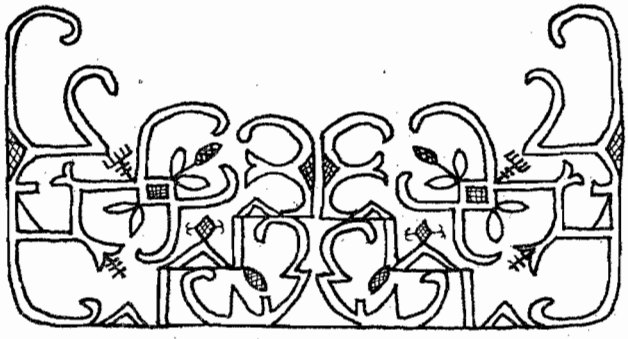
Kültürlerin, her toplumun içinde yaşadığı çevreden etkilendiği, uzun araştırmaları gerektirmeyecek kadar açık bir olgudur. Bir insan topluluğu, her ne kadar çevreyle ilişkiler karşılıklı ise de, ancak içinde yaşadığı fiziksel şartlarla bağdaşan bir kültür şekli-

ni benimseyebilir. Çevre, içinde yaşayan insanların toplum ve kültür yapısını kısmen etkiler, aynı zamanda da onların kültürleriyle değişikliğe uğrar. Kutup Eskimolarının, Polinezya mercan adası yerlilerinin, Amazon orman aşiretlerinin ve Avustralya yerlilerinin materyel kültürü arasında çok az ortak nokta vardır, bunun nedeni de, her birinin yaşadığı doğal şartların tamamen ayrı oluşudur. Boro ormanlarında yaşayanlar, Eskimoların buzdan yaptığı evleri (iglo) yapamaz, Eskimolarsa tatlı bir patates türü olan (yam)ı yetiştiremez, Avusturalyalı Aruntalar da köpekbalığı avlayamaz. Batı uygarlığının icatlarıyle yapay bir çevre yaratabilen modern insan, fiziksel şartları bilmezlikten gelebilir. Tropikal iklimdeki evini hava soğutma cihazıyle soğutabilir. Kutuplarda ısınmak ve aydınlanmak için elektrik enerjisi üretebilir ve dünyanın her tarafından gelen çeşitli konserve yiyeceklerle de yöresel tarımın sınırlılığından bağımsız kalır.

Fakat, farklı kültürel öğe ve özellikler, hemen tamamen aynı çevre şartları içinde yanyana bulunabilir ve çok zor olmakla beraber, bu durumu açıklayabilmek antropolojinin en ilginç görevlerinden biridir. Bu çeşitli kültürel özelliklerin içlerinde bulundukları toplumların ihtiyaçlarını karşılamaya yaradığını gösterebi-

25. Sioux aşiretine ait pipo ve tütün kesesinin geometrik süsleri. (Goldenweiser'den alınmıştır)

26. Penobscot kızılderililerinin kavisli kayık süsleri. (Wissler'den alınmıştır)

liriz, fakat belirli bir sistemin kabul edilişinin tarihsel nedenini açıklayamayız. Örneğin, Amerika ovalarının dekoratif sanat şekillerinin geometrik olmasına karşın *(Resim: 25)*, Kuzeydoğu'da yaşayan, sandal yapan ve geyik avlayan Penobscot ve Napsaki Kızılderililerininkinin kavisli oluşunun *(Resim: 26)*; buna benzer olarak da Crown'ların üretkenlikte ananın rolünü esas tutmalarına karşın, Omaha'ların babanınkine öncelik tanımasının nedeni açıklanamamaktadır.

Daha önce de farklı kültür özelliklerinin, faaliyet ve ilgilerin fonksiyonel kalıplarını oluşturmak üzere, birbirleriyle bütünlendiğinden söz etmiştik. Bu konunun üzerinde durmak yerinde olacaktır. Kültürümüze yerleşmiş olan *televizyon* elemanını ele alacak olursak, onun odamızın bir köşesinde duran tecrit edilmiş bir şey olmadığını farkederiz. Elektrik telleriyle elektrik enerjisi dağıtan şebekeye bağlanmıştır, dolayısıyle de elektrik endüstrisine doğrudan doğruya bağlıdır. Ayrıca, eğitsel, dinî, müzikal programlarda gerek ekranda, gerek ekran ardında rol alan kişilerin meslekî faaliyetleriyle ilişkilidir. Televizyon, hükümetin resmî bildirileri için, propaganda için, haber yayını için kullanılır. Bazı televizyon alıcılarının yurt içi, bzılarının yurt dışı satış için imal edilmesi, ayrıca malların reklâmında son derecede önemli bir rol oynaması nedeniyle memleketin ekonomik sistemi ve çeşitli sanayi dallarıyle de yakından bağıntılıdır. Televizyonu satın almak veya kiralamak için paraya ihtiyacımız olması nedeniyle bizim malî durumumuz da söz konusudur. Kurulması için bir ruhsatın gerekmesi, ayrıca televizyonda yapılan bazı konuşmaların iftira veya hakaret davalarına yol açabilmesi nedeniyle de hukukî bir yönü vardır. Yemek yeme alışkanlıklarımızı, ailemizi, sosyal yaşamımızı, konuşmamızı etkiler ve hatta bu etki, ruhsal ve bedensel sağlığımıza kadar uzanabilir.

Televizyon ve kültürümüzün diğer elemanları arasındaki bu bütünlenmenin sonucu olarak da televizyon, hepsinin üzerinde köklü etkileri olmadan ortadan kaldırılamaz. Kültürün muhtevası olduğu kadar, bütünlenmesi vardır derken söylemek istediğimiz budur. Tek bir unsurun değiştirilmesi veya ortadan kaldırılması diğerlerini de altüst eder. Bu, 1918'de A.B.D. Anayasası'na içki yasağını getiren maddenin ilâvesiyle dramatik bir şekilde göz önüne serilmiştir. Maddeyi teklif edenler, ulusun bütün kültürel kapsamı içinden tek bir unsuru —alkolü— kaldırarak sarhoşluğa son vermek istemişlerdi.

Sonuç bir felâket oldu. Hemen kanun dışı imalât başladı; dürüst vatandaşlar kanun dışı oldu, polis, hatta hâkimler rüşvetle satın

alındılar; aileler kanuna karşı farklı tutumları nedeniyle bölündü; politik düşmanlıklar arttı; içkiyle ilgili sanayilerde ekonomik bir kaos baş gösterdi; iyi şarap ve viski gibi içkiler yerine zehirli maddelerin içilmesi nedeniyle sağlık da büyük ölçüde tehlikeye düştü.

Hıristiyanlığı yaymaya çalışan misyonerler, uygun görmedikleri âdetleri yasaklayarak ilkel aşiretlerin uyumunu bozmuş, ve acı sonuçlara yol açmışlardı. Kendilerine ahlâk dışı gelen veya Hıristiyan diniyle bağdaşmayan çok eşlilik, eşi bir bedel karşılığında satın alma, kadın sünneti gibi yerleşmiş kültür özelliklerini ortadan kaldırmak yolundaki çabalarının sonucu, aşiretlerde ortaya çıkan çözülme, dengesizlik, huzursuzluk acınacak bir dereceye varmıştı. Görüldüğü gibi, kültür özelliklerinin hiç biri, yalnız başına varlığını sürdüren diğerlerinden bağımsız öğeler değildir. Ait oldukları kültürün pek çok yönünü etkilemiş ve onlarla dengeli bir bütün halinde süregelmişlerdir.

Birbirleriyle bütünlenmiş kültür öğelerinin kümelenmiş bir şekilde belirli bir coğrafî yöre içinde bulunması durumunda *kültür kümeleri*nden (kompleks) söz edilebilir. Betimleyici bir terim olarak bu kavramın kullanılış alanı sınırlıdır. Meksika Kızılderililerinin bütün besin ekonomilerinin temeli olan tahıl yetiştirme örgütlerini, Laponların Ren geyiği besleme yollarını örnek olarak verebiliriz. Ortaçağ Avrupası, kiliseyi temel alan bir kültür yapısına sahipti. Güzel sanatlar, el sanatları, edebiyat; insanların davranış ve inançları; kıtaların hukukî ve politik düzeni, savaşları, barışları büyük ölçüde kiliseye bağlı bir kültürün sonucu olarak belirleniyordu.

Eskimoların kültür yapıları balinalarla bağıntılıdır. Bizim kültür bütünümüz ise pek çok çeşitlidir. Yeni yetişen gençlerin alt kültürlerindeki pop müzik, pop müzik grupları, plaklar, saç biçimi, giysilerle bağıntılı olanı bunlardan biridir. Kültür kümeleri, her grup için faaliyetlerin büyük kısmının toplandığı gerçek bir ilgi merkezidir. Bunların çoğu, kültürel örgütün en dinamik yönlerini ortaya koyar, fakat gerçek bir fonksiyonel birleşimle, tesadüflerin bir araya getirdiği bazı özellikleri karıştırmamaya dikkat etmek gerekir.

Kültür örgütlenmesi için Kenya'da Nandi dili konuşan 40.000 nüfuslu bir aşiret olan Pakot'ların sığır yetiştiriciliği iyi bir örnektir. Pakot aşiretinde yaşayanlar; sığır, keçi ve koyun sürülerinin sığırtmaçları ve süpürge darısı, eluzin gibi kuru bitkilerin çiftçisidirler. Sığır başlıca ilgi sahalarıdır ve faaliyetlerinin çoğu bu hayvanla ilgilidir. Sığırları betimlemek için çok gelişmiş bir kelime dağarcıkları vardır ve en önemli uğraşları sürüleri gütmek

olan Pakotlular, bu hayvanları birer güzellik sembolü olarak görürler. (Özellikle *Kamar* adı verilen bir öküzü; bu hayvan için şarkılar yapılır, süslü çıngıraklarla bezenir ve bir kurban ayiniyle hadım edilir). Zenginlik, sığır, keçi ve ender olarak da toprakla ölçülür. Bir öküz yaklaşık olarak 15 keçi değerindedir. Genç bir erkek *Sapana* töreniyle yetişkinler arasına kabul edildiğinde, törenin bir kısmı olarak bir öküz kesilip yenir. Önemli törenlerde buna benzer şölenler verilir. Bir savaşçıyı arıtmak için *eghpadia;* komşu aşiretlerle yapılan barış konuşmaları için *mis;* hasta için yapılan duada *kikatat;* cenaze için *kinta;* karısını aldatmış bir erkeğin kefareti olarak verilen *achula* şölenleri gibi. Süt ve dinî törenlerde kesilen et çok değerli ve kutsal besinlerdir. Ancak bunların ikisinin aynı günde yenmesi tabu (haram) dur. Düğünlerde geline bir süt, bal ve gübre karışımı sürülür. Sığırlara büyük sevgi duyulur; onlara sahip olanların prestiji artar. Gelin çeyizinin en önemli ölçüsüdürler ve evlenmeyi geçerli kılarlar. Pakot'un ekonomik hayatında, ineklere üretici bir sermaye şekli gözüyle bakılır. İnek ve öküzler aynı zamanda *tilia* adı verilen gelişmiş bir ticarette kullanılır; bu ticaret aynı klandan olmayan iki erkek arasındaki ortaklığa dayanmaktadır. Bu ticarî ilişki, başka birçok ilişkileri de geliştirir; ortaklar birbirlerine hediyeler verir, çeşitli kavgalarda birbirlerini savunarak yakın bir dostluk kurarlar.

Sığır kültürü Pakot'ların hayatının her yönünü, neyin mubah, neyin yasak, neyin kutsal, neyinse gayrî-kutsal olduğu konusundaki temel sanılarına kadar etkilemiştir. Sığırlar, evlilikleri ve kabul edilme *(initation)* törenlerini geçerli kılar, din ve büyü ayinlerini takdis eder, ayrıca servetin, statünün ve ekonomik faaliyetin temeli, kanunî borçların ödenme şekli, estetik haz, ve duygusal bağların konusu ve bitmek tükenmek bilmeyen bir tartışma konusudurlar. Bunlara ek olarak ayin şölenlerinde ve bunun dışında kesilen sığırlar, Pakotluların en önemli besinidir. Sığır, Pakot toplumuyle iç içe geçmiş ayrılmaz bir bütün oluşturmuştur; yoklukları bu kültürün çözülmesine, giderek yok olmasına yol açabilir.

Bu kısa incelemeyi, modern Batı kültürünün ilkel grupların kültürüyle çatışmasına bir göz atarak bitirebiliriz. Avrupalıların daha önce hiç bir yabancı kültürün baskısını görmemiş olan aşiretlere kendilerine has bazı unsurları benimsetmeleri, çoğunlukla aşiret toplumuyle bağdaşmayan bu özelliklerin bir aşiretten diğerine sızmasına yol açmaktadır. Son yıllarda Yeni Gine'nin orta kısımlarında yaşayan bir grup, beyaz ırk medeniyetinin baskısı karşısında kalmıştır. Bunun sonucu olarak ilkel gruplar, yavaş yavaş,

daha güçlü olan beyaz toplumun özelliklerine uymaya yönelen bir kültür değişimi süreci göstermiştir. Esas kültürle yabancı etkilerle oluşan bir yozlaşmaya *kültürleştirme* (akültürasyon) adı verilir.

Çok sık görülen bir durum, ilkellerin bir yandan kendi hüviyetlerini muhafaza ederken, öte yandan Batı kültürünün karmaşıklığı içinde hor görülen bir alt sınıf meydana getirmeleri ve esas yasama kalıplarının pek çoğunu veya bir kısmını terketmeleridir. İlişki halindeki kültürlerin birbirlerinden bazı özellikler alması akültürasyonu oluşturmaz. Akültürasyon sadece, yeni gelip yerleşenlerin yerlilerin hayatının ekonomik temellerini, sosyal yapılarını, din ve değer yargılarını büyük ölçüde bozduğu durumlarda görülür. Eğer kökleri kazınıp tükenmezlerse, ilkeller basit işlerde çalıştırılan işçiler, inci avcıları, bahçıvan, hizmetçi, uşak ya da seyis olarak çalışırlar. Yeni Gine'de polis olarak eğitilenleri de vardır.

Avrupalılar tarafından yok edilip ortadan kaldırılmalarına karşı, geleneksel kültürlerin direnç gösterme yeteneğinde büyük farklar vardır. Samoan'lar ve Maori'ler eski kültür kalıplarının çoğunu muhafaza edebilmişler, aynı zamanda da beyazlardan aldıkları özellikleri kendi yapılarına geçirmiş ve bunları yaşama kalıplarıyle bütünleştirmişlerdir. Sonuç olarak da onların toplumları gelişmeye devam etmektedir. A.B.D.'nin Güneybatısındaki Navajo'ların kültürel kimliklerini muhafaza etmelerine karşın, komşuları Apache' lar kendilerininkini hemen hemen kaybetmişlerdir. Kalahari'nin Buşmen'leri çok az dirence sahiptir; bunlar sadece beyazların değil, etraflarını çevirmiş olan Bantu dili konuşanların da baskısı altındadır.

Amazon ormanlarının yerlileri, beyazların aralarına karışmasına son derecede duyarlıdırlar. Bu bölgede yaşayan aşiretlerin nüfusu konusunda elimizde güvenilir tahminler vardır ve hepsi de aynı durumu açığa çıkarmaktadır; 1926'da 1.000 kadar olan Sabane nüfusu, 1938 yılına doğru 21'e düşmüştür; 1916'da 10.000 kadar olduğu tahmin edilen Nambikwara nüfusunun birkaç yüz kişiye inişiyle ilgili tartışmalar süregitmektedir. 1915'te 20.000 kadar olduğu tahmin edilen Mundurucus nüfusunun da 1950'de 1200'e düştüğü belirtilmektedir.

Pek çok grubun tükenişi, sadece ve her zaman için kültürlerinin dayanıksızlığına bağlı değildir; kızamık, verem gibi hastalıklar, kitle halinde öldürmelerde çok etkili olmuştur. Brezilya orman aşiretlerinin, günümüzde bile, kasten virüslenmiş hediye giyim eşyalarından yayılan çiçek hastalığı ile yok edildiğine dair elimizde bazı kanıtlar vardır.

Son zamanlarda *Current Antropology*'de yayınlanan bir makalede, Kolomb ayak bastığında Batı yarımküresinin nüfusu 100.000.000 kişi olarak tahmin edilmektedir. Avrupalılarla ilk karşılaşmalarının üzerinden daha iki yüzyıl geçmeden yerlilerin % 95'i yok olmuştur. Bu sayılarda bir abartma olması akla yakındır, fakat toplam dörtte üç oranında azaltılacak olduğunda bile, Amerika'nın eski dünya tarafından keşfinin, insan türünün bir grubunu şimdiye kadar etkilemiş olan en dehşetli trajediye yol açmış olduğu açıkça söylenebilir.

5. BEŞERÎ COĞRAFYA

Beşerî Coğrafya ve İnsanların Beslenmesi

Semang, Eskimo, Bushmen, Kuzeybatı sahili kültürleri, Witotoan aşiretleri, Tikopia, Tungus, Yoruba.

Dünyanın her yanında, ister ilkel aşiretlerde, ister ileri uygarlıklar içinde yaşasınlar, insanlar boş vakitlerini dans etmek, heykel yapmak, şarkı söylemek, evlerini süslemek, oyun seyretmek, ziynet eşyası yapmak, oyun oynamak gibi uğraşılarla geçirmeyi severler.

Günlük işler bittikten sonra, insanın can sıkıntısı duyma yeteneği, yaratıcı gücü ve durmak bilmeyen becerikli elleri her zaman, her yerde onu yeni uğraşılara sürükler. Fakat bir köşeye oturup kilden bir heykelciği şekillendirmeye veya bir tahta çanağın üzerine oymalar yapmaya başlamadan önce, insanın bir işi halletmiş ve aklından çıkarmış olması gereklidir; bu önemli iş yeterli yiyeceğin sağlanmasıdır.

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana —hatta yaşamın başlamasından bu yana, belki de bin milyon yıldır— her canlı, şu seçimle karşılaşmıştır: «Yemek ya da ölmek». Bitkiler, besinlerini kökleriyle, bakteriler ise hücre duvarları kanalı ile özümler; yüksek hayvanlarsa canlı kalabilmek için gereksedikleri maddeleri emmek, gagalamak, kemirmek yoluyle çevrelerinden alırlar.

Eğer kendilerini meydana getiren insanlar yaşamlarını sürdürmeyi istiyorsa, her aşiret, her büyük şehir, dış dünya ile uzlaşmanın bir yolunu bulmalı ve çevrelerinden beden ihtiyaçları için gerekli besinler sağlanmalıdır. Bu kuralın istisnası yoktur. Yiyeceğini sağlayamayan insan, ya da insan grupları er geç ölüme mahkûmdur. Şehirlerde yaşayanlarımız (Avrupa ve Kuzey Amerikalıların çoğu şehirlerde yaşar) bu kuralı kolayca unutabilir. Dükkânlarda, restoranlarda veya kilerlerimizde öylesine bol bir yiyecek stoku görmeye alışmışızdır ki, besinlerin buralara nasıl geldiğini düşünmeyi bile gereksemez, olağan karşılarız.

Farklı çevre ve koşullarda yaşayan insanların yaşamı sürdürmenin bu temel problemini nasıl çözümlemiş olduğunu incelemek ilginç olacaktır. Hiç bir başka hayvan —ne köpek, ne fare, hatta ne

de pire— insan kadar farklı yerlerde yaşamını sürdürmeyi başaramamıştır. Dünya yüzeyinin her yerinde yaşayabilen tek canlı, insandır. Bunun sonucu olarak insan; güneşten kavrulan çöller, Kutupların buz yüzeyi, mercan adaları, tropikal ormanlar, yüksek dağlar, bataklıklar, tundralar, hatta devamlı olarak yayılan şehirlerin gecekonduları gibi son derece farklı çevreler içinde, yiyecek sağlama yollarını öğrenmek zorunda kalmıştır.

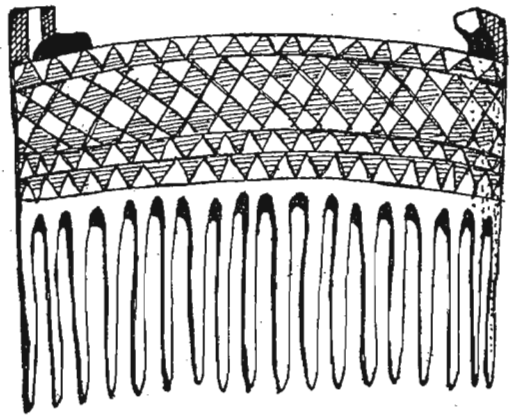
En ilkel bir düzeyde, mezolitik hatta paleolitik insan düzeyinde, besin sağlama çabası, kökleri kazmak, yemiş toplamak, birkaç hayvan avlamak ve daha güçlü olanların bırakmış olduğu kalıntıları toplamaktan öteye gitmiyordu. Besin ekonomileri bu düzeyde olan insanlar *Yalın Besin Toplayıcıları* olarak betimlenir. Yaşamlarını sürdürmek için baş vurdukları yolların çok farklı olmasına rağmen, çevrelerinin fakirliği veya çevrelerinden yararlanmak için yeteneklerinin sınırlı olması aralarında pek çok ortak özellik oluşturmuştur. Bu grupların birkaçına kısaca göz atarak konuyu örneklerle açıklayalım.

SEMANGLAR

Doğu Asya topraklarından denize doğru uzun bir dil uzanmaktadır; Malaya yarımadası. Uç kısmı hemen ekvatora kadar uzanan bu bölgenin iç kısmı, çok sık bir tropikal ormanla kaplıdır; Semanglar bu ormanın derinliklerinde yaşar. Bunlar bir *negrito* (negroid tipin baskın olduğu pigmeler) grubudur; ormanda sayıları ender olarak iki düzineyi aşan ve çoğu aynı aileden olan gruplar halinde dolaşırlar.

Semanglar, meyve ve kök toplayarak, avlanarak besinlerini sağlar. Ormanın sık olmasına karşın av hayvanları ve yenebilen meyveler kıttır, dolayısıyle bu küçük insan grupları çoğu zaman bütün gün dolaşmak zorunda kalır. Kaplan, leopar gibi büyük hayvanlardan sakınırlar. Erkekler yaban domuzu, tarla faresi, maymun ve kuş avlar. Bu hayvanları uçlarına *ipoh* zehiri sürülmüş oklarla öldürürler. Bu zehir, küçük hayvanları hemen öldürecek derecede kuvvetlidir. Kadınlar, çocukların yardımıyle topraktan yabanî Hint patatesi (yam) çıkarır; meyve, sert kabuklu yemiş ve yenebilen yaprakları toplarlar.

Bu aile gruplarının her birinin ortaklaşa kullanılan bir arazisi vardır. Kaynakları öylesine kıttır ki, hiç bir zaman gerçek bir mülk edinemezler. Çeşitli büyüklükte, samanla kaplanmış yalın barınakları yağışlı ve fırtınalı havalarda sığınak vazifesini görür. Hemen bütün eşyaları geceleri ormanın ıslak tabanından korunmak için serdikleri çubuk ve yapraklardan yapılmış ince birer yataktır. Semang-

27. Semanglara ait bir bambu tarak.

lar, yiyeceklerini biriktirip depo edemezler. Çok kısa süren dinlenme molaları da onlara süslü eşyalar yapmak için çok az zaman bırakır. Herkesin yalnızca kendine ait olan ağaç kabuğu lifinden yapılma bir giysisi, erkeklerin yay ve balık mızrağı, kadınların bambu tarağı *(Resim: 27)*, süs eşyası ve içinde ailenin yiyeceğini pişirdiği bambu kapları vardır. Bireylerin, bunların ve çocuklarına miras bıraktıkları *durian* ağaçlarının dışında hiç bir kişisel mülkleri yoktur. Bu ağaçların çürük madde kokulu meyveleri Semanglar için çok değerli bir besin kaynağıdır.

Bu ilkel düzeyde sınıf farkları ortaya çıkamaz, kişiler mal biriktiremez ve büyük şefler görülmez. Gündelik işler karşılıklı uzlaşma ile ve gerektiğinde aklıselimi ya da avcılık maharet nedeniyle saygı duyulan bir yaşlı kişinin önderliğinde halledilir.

ESKİMOLAR

Gröenland'dan Alaska'ya kadar uzanan büyük Kuzey Kutbu alanında dünyanın en ilginç insan gruplarından biri yaşar; Eskimolar. Bunlar, mongoloid gruptan kısa boylu, sağlam yapılı insanlardır. Hemen her yerde konuştukları diller birbirlerine çok yakın lehçelerdir ve yüzyıllardan beri sert çevre şartlarına mükemmelen uyan bir yaşama şekli geliştirmişlerdir *(Resim: 28)*.

Günümüzde pek çok Eskimo grubu beyaz uygarlıkla yakın ilişki içindedir, güçlüklerle karşılaştıkları zaman Kanada ya da A.B.D. hükümetleri onlarla yakından ilgilenir. Fakat diğerleri hâlâ eski geleneksel yaşam şekillerini sürdürmektedirler *(Tablo: IV)*. Bu yaşamın kalıpları, geniş yaşama alanlarının çeşitli yörelerinde farklılık-

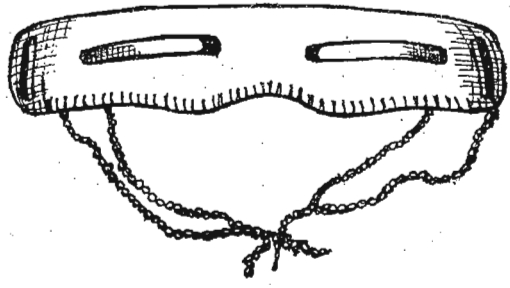
lar gösterir, biz, Coronation Körfezi'nden Baffin Adası'na kadar uzanan en tipik bölgede görülen özellikleri betimleyeceğiz.

Karlar erimeye başlayınca Eskimolar, liken, yosun ve çalılarla beslenerek tundrayı bir baştan öbür başa aşan geyik sürülerini avlamaya başlarlar. Avcılar bunları ya okla vurur, ya da dar vadilerde tuzak kurar veya sürüleri ince bir buz tabakasıyle kaplı göllere sürerler. Yeteri kadar geyik birikince buz, ağırlıklarını tartamayarak kırılır, Eskimolar da deri kaplı kayıklarıyle yüzen geyiklere yaklaşarak mızrakla öldürürler. Ayrıca erkekler, kurdukları kapanlarla kurt, kuş gibi hayvanları yakalar ve balık avlarlar. Kadınlar ve çocuklar da meyve toplar ve en çok üç yüz, en az otuz kişilik kampların işleriyle uğraşır.

Geyikler Eskimoya sadece besin sağlamakla kalmaz, derileri elbise veya çadır yapılmak üzere hazırlanır ve dikilir; boynuzlardan çeşitli aletler şekillendirilir, yağları da yakıt olarak kullanılır.

Sonbaharda avcılığa, genellikle birkaç hafta için ara verilir. Eskimolar şarkılar söyleyip eğlendikleri festivaller için bir araya gelirler ve bütün yaz ayları boyunca toplayıp biriktirmeyi başardıkları yiyecek çeşitlerinin tadını çıkarırlar. Sonra kış gelip de deniz donunca, kamp sona erer, küçük aile grupları gelecek bahara kadar üstünde yaşayacakları buzlar üzerine dağılırlar.

Buz üzerinde Eskimoların hayat tarzları kesinlikle değişir. Geyiklerle ilgili ne varsa tabu haline gelir, artık başlıca uğraşıları ayı balığı avıdır. Eskimo, ayıbalığının nefes almak için çıkacağı buz üstündeki deliklerin başında bekler ve burnu belirince hayvanı zıpkınlar. Bu zıpkının, uzun bir ipe bağlı, yerinden çıkabilen bir ucu vardır. Ayıbalığı zıpkından kurtulup kaçmak isterken Eskimo ipi kâh salıp, kâh çekerek hayvanı yorgun düşürür ve deliğe çeker. İlkbaharda, buzların üstünde yeni doğmuş yavrularıyle güneşlenen ayıbalığını avlamak daha kolaydır; ama bu, ancak birkaç hafta sürer. Ayıbalığı Eskimo için son derece önemlidir; eti Eskimo ve köpeklerine besin sağlar, derisi kayık ve kızağını kaplamaya ve koşum

28. Bir Eskimo kar gözlüğü.

sırımları yapmaya, yağı ısınma ve aydınlanmaya, sinirleri dikiş dikmeye, kemikleri alet yapmaya yarar ve gerilmiş bağırsakları iglo da pencere vazifesi görür. Kanı bile ziyan edilmez ve daha hızlı kaymaları için kızaklara sürülür.

Kutup ayıları da Eskimonun av hayvanları arasındadır. Balinalar *umiak* adı verilen üstü açık büyük sandallarla avlanır.

Eskimolar kış süresinde iglo adı verilen kardan yapılmış yuvarlak evlerde yaşarlar. İçlerindeki üstü yosun ve kürklerle beslenmiş çıkıntılar yatak vazifesini görür. Oyulmuş küçük deliklerin içinde, Eskimo, giyecek ve diğer eşyalarını saklar. İglonun içi tavana tutturulan bir tente ile kaplanabilir; tente, iç duvarların erimesini asgariya indirirken, evin içinin de daha sıcak olmasını sağlar.

Ayıbalığı avı erkeklerin işidir, fakat kadınlar da bütün gün boyunca ölü hayvanları parçalayarak kullanılacağı çeşitli işler için hazırlar. Küçük bebekleri olan kadınlar, bunları *parka* adı verilen bir tür sırt çantasında taşır.

Buzlar erimeye başlayınca Eskimolar, yaz mevsiminin işi olan geyik avı için hazır iglolarını terkederek sahillere dönerler.

BUŞMENLER

Bütün Güney Afrika'nın en çıplak, en barınılmaz yöresi Kalahari çölüdür. Bu alan, ancak seyrek bir ot örtüsü, çalılık ve bodur ağaçların yetişmesine yetecek kadar yağış alır. Bunaltıcı sıcakta antilop ve devekuşu sürüleri otlar, öldüklerinde de leşlerini çakallar ve akbabalar paylaşıp bitirir.

Buşmenler bu vahşi çölde yaşar. Pigmelere yakın beden yapısında, negroidlere benzer yüzlü bir ırktırlar. Ciltleri sarımtırak kahve renkli ve kırışıktır, simsiyah saçları ince sık bukleli, kaba etleri çıkıntılıdır *(Tablo: V)*.

Bütün yıl boyunca, av sürülerini bir yerden diğerine izleyerek besinlerini sağlamaya çalışan küçük gruplar halinde yaşarlar. İnsan ve hayvanlar için en önemli ortak ihtiyaç, devamlı su kaynağı bulmaktır. Kuru geçen kış mevsiminde, avcılar, sayıları çok azalmış olan su birikintilerinin başında pusuya yatıp su içmeye gelen hayvanları okla vururlar. Okların uçları çeşitli zehirlere batırılmıştır, ama hiç biri hemen öldürecek güçte değildir. Bu nedenle bazen hayvan ölene kadar millerce kovalanır. Yağışlı mevsimlerde antilop sürüleri su çukurlarını çevreleyen çamurlu düzlüklere sürülür ve çamura saplanan hayvan, kolayca avlanır. Huni biçimindeki tahta çubuklarla kurulan tuzaklar da av için kullanılır. Bazı Buşmen grupları büyük bir ustalıkla hayvan kılığına girer.

Kadın ve çocuklar, yabanî kavun ve diğer sulu bitkilerle birlikte, meyve, kök, böcek, kertenkele, devekuşu yumurtası toplayarak besin ve su sağlanmasına katkıda bulunurlar. Bu iş sırasında kaba yapılı taş aletler ve toprağı eşmek için çubuklardan yararlanırlar. Boşalan devekuşu yumurtaları su kabı olarak kullanılır *(Tablo: VI)*. Kırık kabuk parçaları oyularak yapılan yassı boncuklardan imal edilen gerdanlıklar en beğenilen süs eşyalarıdır. Bu boncuklar aynı zamanda da değiş tokuş için kullanılır; Bantu dili konuşan komşu aşiretlerden bunlara karşılık tütün, metal aletler, arada bir de tahıl alınır.

Buşmenlerin giyim imkânları çok dardır; bazı gruplar, dayanıklı deri sandaletler yaparlarsa da çoğu, yalınayak gezer. Erkekler ön ve arka kısımları örten belden tutturulmuş küçük birer örtü; kadınlar da *kaross* adı verilen deri bir örtü ve küçük bir önlük kullanır. Bu örtü aynı zamanda içine toplanılan kavun, kaplumbağa, odun ve hatta bebeklerin bile konduğu bir çanta hizmetini görür.

Yalın Besin-Toplayıcı olan Semang, Eskimo ve Buşmen kültürlerinin betimlenmesi, çevre koşullarının ne denli farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu üç örnek aynı zamanda toplumların her birinin temel yaşamı sürdürme sorununu çok farklı yollardan, ne şekilde çözümlemiş olduklarını da göstermektedir. Bununla birlikte, bütün sözü edilen farklara rağmen bu üç grup arasında pek çok benzerlik de vardır:

(a) Her birindeki gruplar, genel olarak çoğunluk yakın akrabaları kapsayan iki ya da üç düzine insandan ibarettir.

(b) Erkekler avlanırken kadın ve çocuklar meyve, kök, böcek toplar ve kamp işleriyle uğraşır.

(c) Bir yere yerleşmeleri enderdir; bazıları mevsimlerle göç eder (Eskimo), bazılarıysa her gün göç halindedir (Semang).

(d) Üretimleri ancak ihtiyaçlarını karşıladığından, biriktirilmiş malları yoktur ve hiç bir kimse, komşusundan daha varlıklı olamaz.

(e) Dolayısıyle de kişisel mülkiyet hemen hemen sadece giyecek, silâh, kap-kacak ve süs eşyasına dayanır.

(f) Cemaat içindeki sosyal sınıf farkları çok önemsizdir; her kişinin ailesini beslemek için aynı derecede çalışmaya mecbur olduğu bu gruplarda kral, prens ya da esirlere yer yoktur.

(g) Cinsiyete göre bölünmüş işler dışında bu gruplarda ihtisaslaşma çok az görülür. Hemen hemen bütün erkek ve kadınlar aynı gayelerle çalışır. Bazı Eskimo gruplarında görülen Şaman ve din büyü uzmanları her ne kadar ihtisas sahibiyse de, bu mesleklerde ancak ihtiyaç olduğu zaman çalışırlar.

(h) Aile gruplarının avlandığı, balık tuttuğu, besin topladığı bölgeler genellikle bağlı oldukları büyük grubun ortak malıdır. Av ürünleri ve toplanma yoluyle elde edilenler özel mülkiyete geçebilmekle beraber genel olarak ve özellikle kıtlık zamanlarında, paylaşılır. Ara sıra mal değişimleri yapılır, fakat paraya dayanan gerçek bir ticaret yoktur.

Yalın Besin-Toplayıcıları olarak tanımlanan toplumların başlıca özellikleri bunlardır. Bunlar, dünyanın her tarafında görülmekte ve yaşamı sürdürmek için gerekli olandan ancak çok az fazlayı sağlayan besin toplama metotlarının sonucu olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu yalın ekonomik düzeyde yaşayanlar tarımla uğraşmaz ve köpek dışında evcil hayvan beslemezler.

KUZEYBATI SAHİLİ AŞİRETLERİ

Kuzey Amerika'nın Kuzeybatı Pasifik kıyıları boyunca, Alaska' dan Vancouver Adası'na kadar yayılan alanda Tlingit, Tshimshin, Haida, Kwakiutl ve Nootkaları kapsayan son derecede ilginç aşiretler yaşardı. Tamamen kendilerine özgü, geleneksel yaşama şekilleri çok ilginç olmakla beraber dayanıklı olmamış ve XIX. yüzyıl sonunda beyaz Amerikalıların baskısıyle bu toplumlar hızla çökmüştür. Yerliler yaşamlarını sürdürmektedir, fakat kültürleri hemen hemen yok olmuştur.

Bu insanların yaşadıkları yöre, Norveç'in batı kıyılarını hatırlatan bir görünüştedir. Kıyıya paralel olarak yükselen kayalık dağlardan inen nehirler, denize, fiyortlardan dökülür. Kıyıya yakın sayısız ada, okyanus dalgalarına karşı barınak, balıkçılık için uygun bir yer, ayıbalıkları için sığınak, meyve toplama alanları ve kayıklara liman sağlamaktadır.

Burada yaşayan aşiretlerde Semang ve Buşmenler gibi besin *üretmeyen,* meyve, kabuklu yemiş, kök, deniz kabukları gibi besinleri toplama yanında, avlanma ve balık tutmayı kapsayan "toplayıcılık"la geçiniyorlardı. Fakat sözünü etmiş olduğumuz bu üç grubun aksine, bir yiyecek bolluğu içinde yaşıyorlardı, işte bu olgu, onların yaşama şeklini tamamen değişik kılmıştı.

Geçimlerinin esas kaynağı balıktı. Her yıl nehir yataklarına çıkan büyük salmon balığı sürüleri burada kurulan ağ ve tuzaklarla

kolayca tutuluyordu. İhtiyaçtan fazla olan balıklar kurutularak islenir ve ilerde kullanılmak üzere saklanırdı. Bunlara ek olarak da açık deniz balıkçılığı kendilerine bol morina, büyük kalkan balıkları, ayıbalığı, fener balığı ve su samuru sağlarken, kara avcılığının ürünleri olan geyik, ayı gibi hayvanlar ve toplayıcılıkla elde edilen çeşitli kök ve meyveler, büyük bir besin bolluğu ve çeşitliliği sağlıyordu.

Başka hiç bir besin toplayıcı, böylesine bir bolluğa erişememişti ve elde edilen besinlerin biriktirilebilmesinden dolayı bu aşiretler *İleri Besin Toplayıcılar* olarak betimlenmiştir. *Yalın Besin Toplayıcıları* ile karşılaştırıldıklarında toplum yapılarının bazı önemli farklar gösterdiği ortaya çıkar:

(a) 2.000 kişiden kalabalık köyleriyle, nüfus çok daha yoğundu.

(b) Mevsimlere bağlı göçebelik görülüyor idiyse de bu göçlere çok az sayıda insan katılıyor, geride kalanlarsa köylerde, büyük, sağlam yapılı evlerinde sürekli olarak oturuyordu.

(c) İhtisaslaşma daha belirgindi; bazılarının başlıca uğraşısı kayık yapmakken, diğer bazılarınınki battaniye dokumak, ev inşa etmek veya sedir ağacından oyma totemler ve süs eşyaları yapmaktı.

(d) Servet dağılımı eşit değildi. Kişisel mülkiyet çok gelişmişti ve evleri, kayıkları, kürkleri, balık tutma ve avlanma haklarını, sahil şeritlerini kapsardı.

(e) Sosyal sınıf farkları da gelişmişti; bu toplumlarda şeflerin, asillerin, halk tabakasının, kölelerin ayrı ayrı rolleri vardı.

(f) Buna bağlı olarak da, çeşitli seremonileri, ayinleri, dostluk toplantılarını kapsayan zengin bir sosyal hayatları vardı.

(g) Kıyı boyunca ticaret çok yaygındı, alış verişler para yerini tutan istiridye ve diğer deniz kabuklarıyle yapılırdı.

(h) Sonbaharda genellikle kano filolarıyle yapılan savaşlar düzenlenir ve kölelerin çoğu bu savaşlarla sağlanırdı.

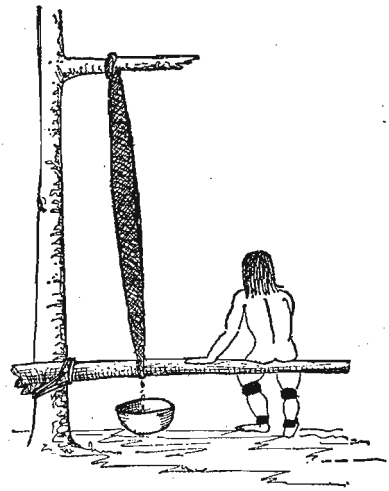
Açıkça görüldüğü gibi, zengin besin kaynakları bu aşiretlere Semang ve Buşmenlerinkinden çok daha gelişmiş ve karmaşık bir kültür yapılandırma olanağını sağlıyordu.

WITOTOAN AŞİRETLERİ

Bunlar, Brezilya'nın tropikal ormanlarında Amozon nehri boyunca yaşayan Witoto, Boro, Resigero, Andoke ve birkaç başka aşireti kapsar.

Bu insanlar yaşamlarını, basit bir tarıma ek olarak avlanma ve yabanî bitkileri toplama ile sürdürürler. Başlıca ürünleri kök kısımlarından *cassava* (kassava) adını verdikleri bir un hazırlanan manyok bitkisidir. Manyokun asit prüsik kapsaması nedeniyle kassavanın hazırlanması, güç bir iştir *(Resim: 29)*. Bu aşiretler, ayrıca Hint patatesi, tatlı patates, su veya bal kabağı, fasulye, mısır, bir çeşit muz olan planten, ağaç kavunu ve ananas yetiştirirler.

Bu arada bir parantez açarak, Amerika yerlileri tarımının, dolayısıyle de toplumunun temelini meydana getirmeleri nedeniyle, mısır, fasulye ve kabak üçlüsünün "triumvira" olarak adlandırıldı-

29. Prüsik asitten arındırmak için manyokun, liften yapılmış bir torbada sıkılışı.

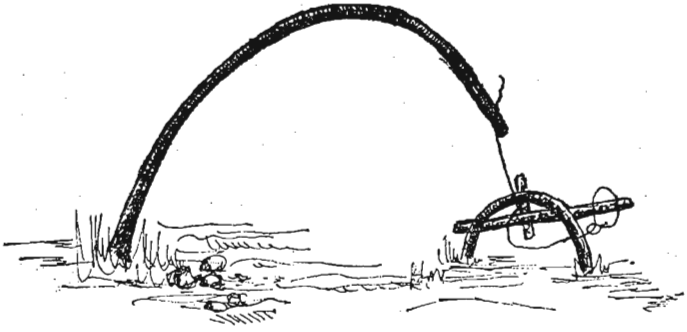
ğını söyleyebiliriz. Sembolik olarak en önemlileri, kıtanın pek çok yöresindeki ayinlerde vazgeçilmez bir rolü olan mısırdı. Görünümü çok gösterişli olan bu bitki yüksek Maya, Inka ve Pueblo kültürlerinin inanılması güç aşamalarının materyel temeli olarak belirtilmiştir. Yalnızca karbonhidrat olan mısırın besin eksikliğini protein yönünden zengin fasulye çeşitleri telafi eder. Kültürel gelişme büyük ölçüde toplumun enerji kaynaklarına bağlıdır ve Amerika'da geçmişte yer almış olan bu yüksek medeniyetlerinin gerçek temelini, fasulyenin proteini, mısırın karbonhidratı ile bütünlenen iyi beslenme olanağının meydana getirdiğini söylemek yersiz olma-

yacaktır. Dolayısıyle Amazon yerlileri için aşırı kaloriye dayanan bir beslenme söz konusu değildir.

Boro'lar elliden yüz elliye kadar nüfusu olan küçük cemaatler halinde yaşar. Üçgen şeklindeki meyilli damı sazla kaplı, dokuz metre yüksekliğindeki tek bir ev hepsini birden barındırır. Evin içi, aileler için bölümlere ayrılmıştır; her bölümde yanan ateşin etrafına kaba bez yataklar serilidir. Ailenin eşyası üstünde oturacak birkaç kütük tabure, ateş körükleri, çam dallarından yapılma bir süpürge ve yemek pişirilen çömleklerden ibarettir. Tavanda arı kovanı olarak kullanılan içi oyuk ağaç kütükleri asılıdır. Evlerini, ormanın içinde ağaç ve çalıları yakarak açtıkları bir alanda yaparlar; bu alanların ve aynı şekilde açtıkları ormanın seyrek kısımlarını tarla ve sebze bahçesi olarak kullanırlar. Dört beş yıl sonra toprak yorulur, ev çökmeye başlar; bunun üzerine bütün grup, yeniden ağır orman temizleme yöntemiyle hazırlayıp yerleşecekleri başka bir alana göç eder.

Kütük kalıntıları, çalı çırpı dolu açıklık alanları ekime hazırlamak, çoğunlukla kadınlara düşen son derece güç bir iştir. Ağaçtan yapılma kazma çubuklarının dışında çok az aletleri ve nadiren taş baltaları ve kazmaları vardır. Bu fakir teçhizatla ancak ihtiyacın biraz fazlası ürün elde edilebilir.

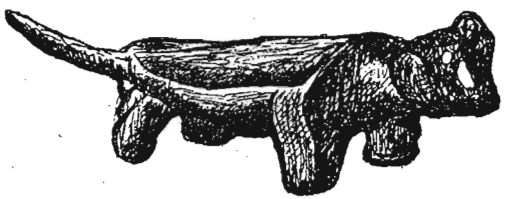
Et ihtiyaçlarını, erkekler, yaban domuzu, papağan, maymun gibi hayvanları avlayarak zar zor sağlar. Av aletleri, genel olarak, zehirli oklar atan ve kullanılması büyük bir maharet gerektiren üfleme borularından ibarettir. Ünlü *curare* zehiri Amazon yerlilerinin bir buluşudur. Witotoan'lar içlerinde en başarılılar olmamakla beraber Amazon yerlileri, bütün ilkel toplumların en iyi zehir yapıcılarıdır. Vurulan küçük hayvanlar birkaç saniye içinde ölür. Genel olarak yay kullanılmaz, fakat bazı aşiretler, ucu zehirli mızrak

30. Kuzeybatı Amazon'da yaşayan Cubeo aşiretine ait bir tuzak. (Koch-Grünberg'den alınmıştır).

ve av köpeklerinden yararlanırlar. Bazı aşiretlerin de geyik ve yaban domuzu avlamak için 1.80 metre yüksekliğinde ve 300 metre uzunluğunda ağlar ördükleri söylenir. Balıklar da zehirlenmiş çit dalyanlarında yakalanır. Ayrıca, fareden pantere kadar her türlü hayvanı yakalayan çok ustaca hazırlanmış tuzaklar kurarlar *(Resim: 30)*. Bunların dışında bal, çeşitli kurt ve meyveler de beslenmelerinde önemli bir yer tutar.

Çömlekçilik, tahta çanak yapımı, hasır ve sepet örme, içinde uyunacak hamaklar yapmak gibi basit el sanatları yaygındır. Fakat, Semang ve Buşmenlerinkinden çok daha yüksek olmakla beraber, hayat standartları yine de çok düşüktür *(Resim: 31)*. Giyecek eşyalara önem vermemekle beraber bedenlerini canlı renkli resimlerle bezemekten ve boncuk, tüy, deniz kabuklarıyle süs eşyaları yapmaktan hoşlanırlar, süslü burun ve kulak tıkaçları kullanırlar ve bir tür sakızla sakal ve kaşlarını yolarlar.

31. Hayvan biçiminde küçük bir iskemle. Güney Amerika'da Xingú nehri yöresinde yaşayan Mehinacu aşiretine ait. (Steinen'den alınmıştır).

Sosyal sınıf farkları yok gibidir. Yaşlılar gençlerden saygı göstermelerini bekler (İngiliz toplumunun aksine). Her cemaatte bir şef vardır, fakat otoritesi çok sınırlıdır. En çok saygı ve korku uyandıran kişi, doktor görevini de yüklenen, sihirli güçlere hâkim olduğu ve insan yiyen leopar şekline girebilme yeteneğine sahip olduğuna inanılan büyücüdür.

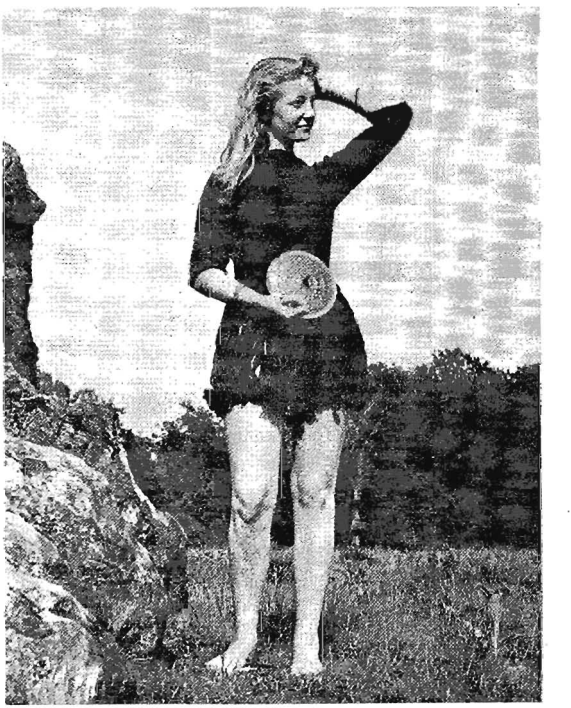
TIKOPIALAR

Tikopia Polinezya'da, Solomon adalarının doğu ucundaki küçük bir volkanik adadır. Topraklarının yüzölçümü 10 kilometre kare kadar olup, bin iki yüz kadar yerli nüfuzu vardır, bunlar sağlam yapılı, uzun boylu ve açık kahverengi tenli insanlardır. Erkeklerin saçlarını uzatmalarına karşın kadınların saçlarını kısa kestirirler. Bu insanlar, tarım ve balıkçılıkla uğraşır. Ürünleri arasında, hindistancevizi, hint patatesi (yam), yenilebilen bir tropikal bitki olan taro, ekmek ağacı meyveleri, nişastalı bitkiler olan sago ve manyok, muz,

I. Rodezya'daki Broken Hill'de bulunmuş bir kafatası. Son zamanlara ait gelişmiş Neanderthal tip, M.Ö. 40.000 yıl. (*British Museum'da*).

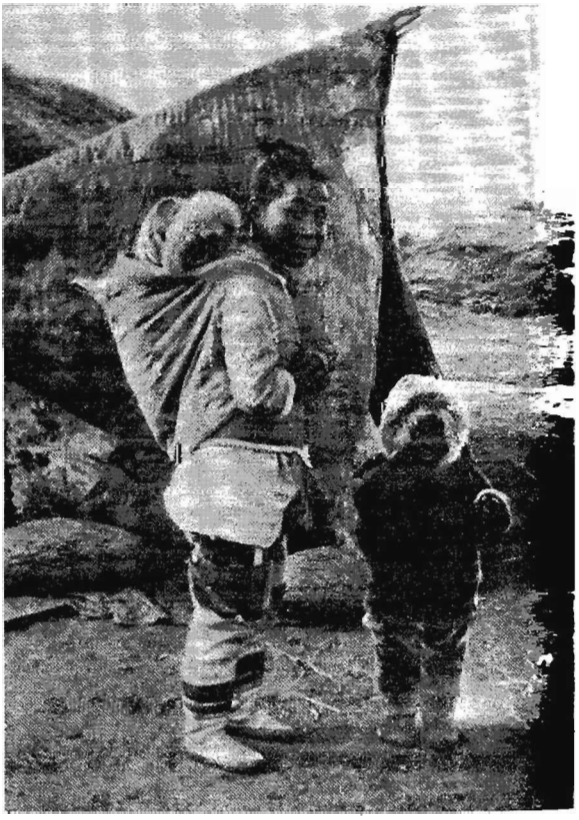
II. Bu Danimarkalı genç kızın giysileri Danimarka Egtved'de bulunmuş olan Bronz çağı kızının ipten yapılmış mini etek, kazak, kemer tokası ve bileziğinin aynen kopyasıdır. (*Fotoğraf: The Danish National Museum*).

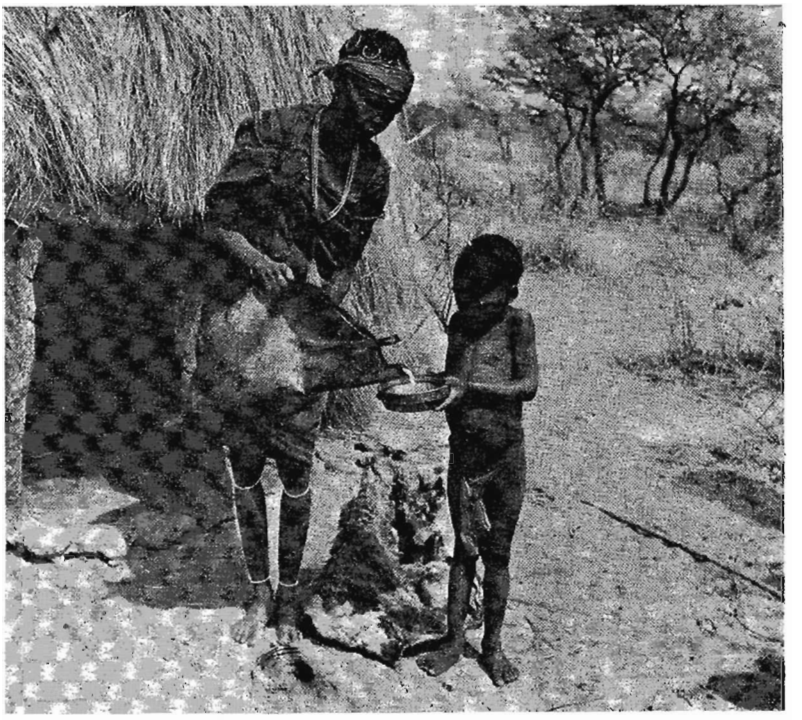

III. Malakka'daki Penang'da balıkçılar ağı sahile çekiyor. Bu he yerde erkeklerin işidir. (*Fotoğraf: Radio Times*).

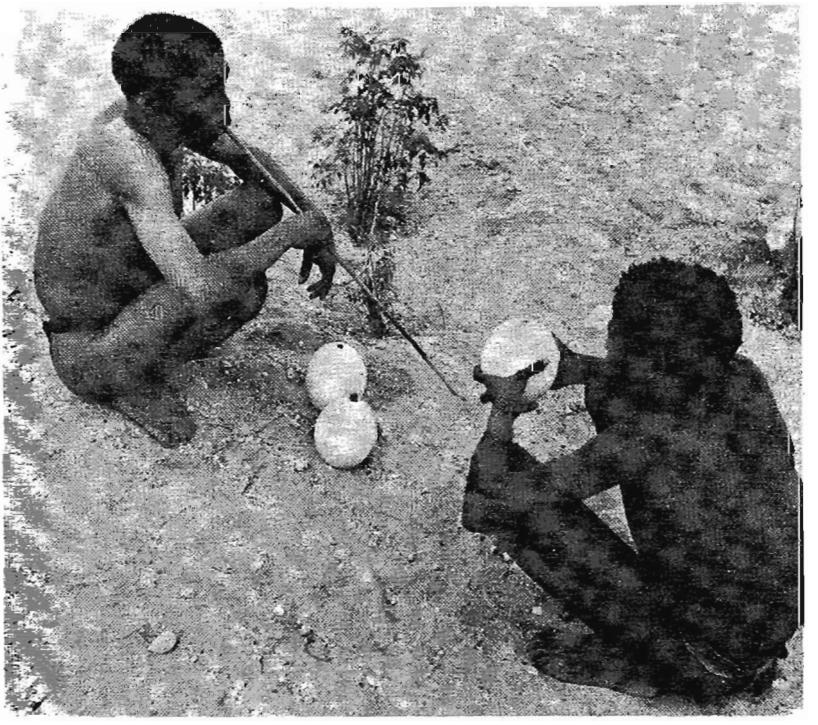
IV. Yaz çadırının önünde çocuklarıyle birlikte bir Eskimo kadını. (*Fotoğraf: Radio Times*).

V. Damı otla kaplı kulübesinin önünde çocuğuna deri su kabından su veren bir Bushmen kadını. Çocuğun elindeki teneke kap Avrupa yapısıdır. (*Fotoğraf: Radio Times*).

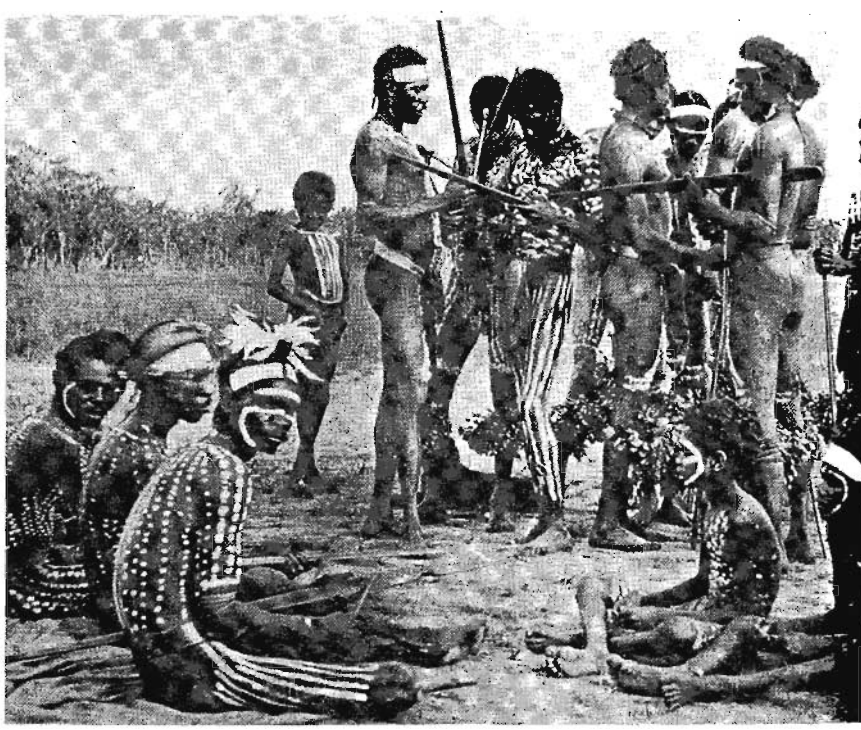
VI. İki Bushmen genci, bir kamışla emdikleri suyu, ileride kullanmak için boş devekuşu yumurtalarına dolduruyorlar. (*Fotoğraf: Radio Times*).

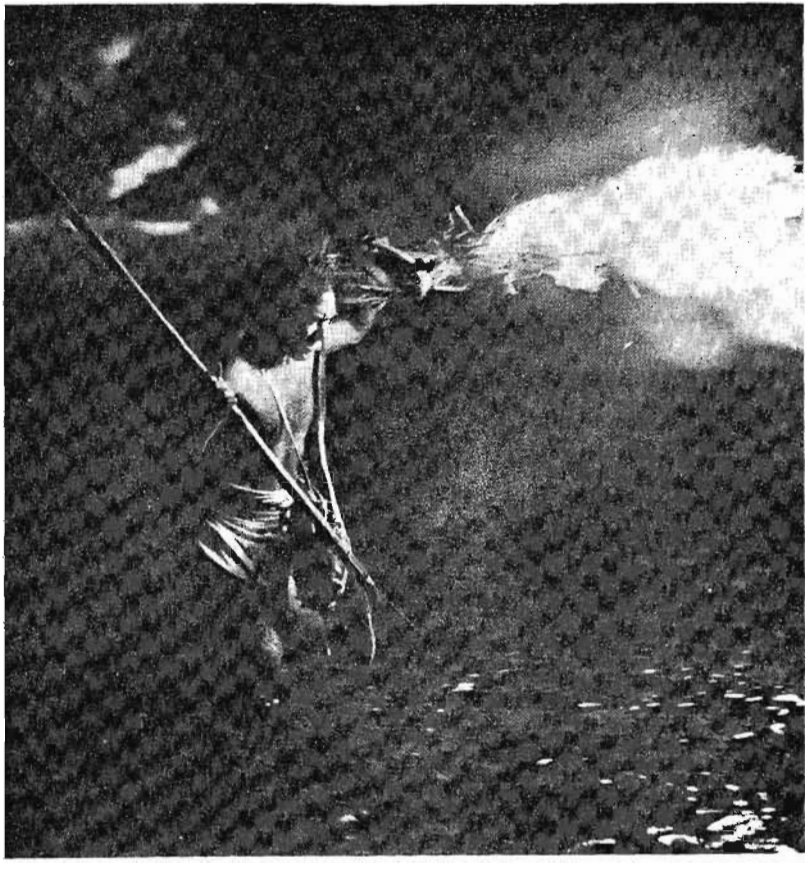

VII. Hindistan'da Eski Delhi'de dükkânının önünde oturan, aşağı çömlekçiler kastına mensup bir adam. (*Fotoğraf: Radio Times*).

VIII. Bedenlerini, törenlerinin çoğu için gerekli olan aşırı bir şekilde boyamış Avustralya yerlileri. Bu tabloyu XVI. ile karşılaştırınız. (*Fotoğraf: Radio Times*).

IX. Geceleyin balıkları kendine çekmek için meşale kullanan bir Tongan balıkçısı. (*Fotoğraf: Radio Times*).

X. Beyaz gömlekli rahiple dans ederken kendinden geçmiş bir Haiti voodoo dansörü. (*Fotoğraf: Radio Times*).

XI. Madras'ta Mudichur köyü yaşlılarından biri ibadet sırasında. Omuz ve kollarında kast işareti var. Vişnu'ya barış için yalvarıyor. (*Fotoğraf: Radio Times*).

XII. 1950'de Bamangwato şefi Seretse Khama bir İngiliz kadınıyle evlendi. Bu tabloda tebaasının bir kısmı konuyu tartışırken görülüyor. Bulundukları yer aşiretin resmî konularının tartışıldığı "Kgotla" toplantı yeridir. (*Fotoğraf: Radio Times*).

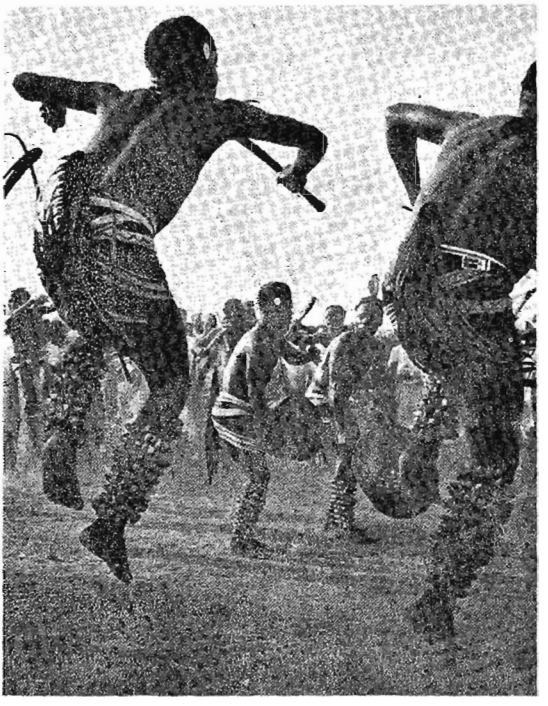

XIII. Peru'dan bir Mochica çömleği. Bu su kaplarının çoğu, insan veya hayvanların natüralist portreleridir. Resim, yüzü *uta* hastalığıyla deforme olmuş bir insanı göstermektedir. (*British Museum*).

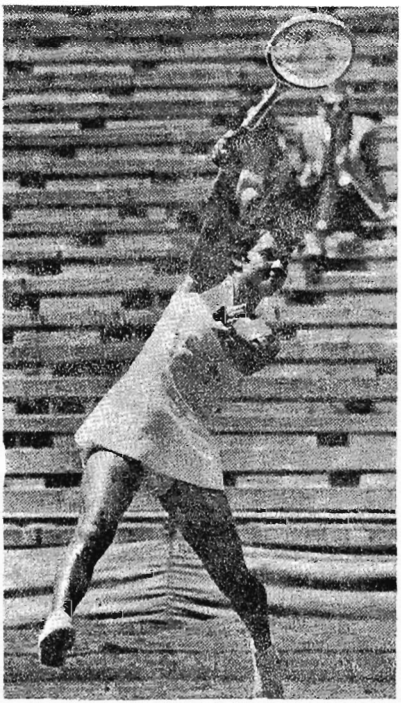

XIV. Nijerya'daki Ohafia'da Ibo aşiretinden bir tahta maske. Dişlerini temizlemek için kullandığı çubuğu ağzına götüremeyen tek gözlü bir adamı canlandırmaktadır. New Yam Festivalinde yer alan bir pantomim gösterisinde kullanılmaktadır. (*Lagos, Nigerian Museum. Fotoğraf: K.C. Murray*).

XV. Nijerya'daki Kadura'da yerli dansör ve müzisyenler bir yağmur yağdırma seremonisinde. (*Fotoğraf: Radio Times*).

XVI. Avustralya'nın en fazla istikbal vadeden tenisçilerinden, yerli bir genç kız, Evonne Goolagong. (*Fotoğraf: The Age, Melbourne*)

papaya ve şekerkamışı vardır. Geleneksel aletleri, kesici kısımları deniz kabuklarından ve bambudan yapılmış bıçak ve keserler, kazıcı çubuklardır. Günümüzde ticaret yoluyle aldıkları Avrupa yapısı çelik aletlere de sahiptirler. Balıkçılık için çengelli iğne ve mızraklar, kancalar ve liften dokudukları ağlar kullanırlar. Bazen kayıklardan kelebek ağları ve balıkçı kancası ile uçan balıkları tutarlar. Besinlerin çoğu, fazla derin olmayan çukurlarda kızgın taşların üzerine konup üstleri bir yaprak tabakasıyle örtülerek pişirilir. Yemek yemedikleri zaman, ağız ve dudaklarını parlak kırmızı renge boyayan bir çeşit kabuklu biber (betel) çiğnerler.

Çok basit olan giysileri çoğunlukla ağaç liflerinden dokunmuş kumaşlardan yapılır. Dik dörtgen biçimindeki evlerinin sago palmiyesi yapraklarıyle örülmüş üçgen çatıları vardır. Evin, hepsi de çok alçak birkaç kapısından el ve dizler üzerinde sürünerek girilir. Damın saz örtüsünden süzülen ışıkla aydınlanırlar ve eşyaları, aile atalarını gömdükleri döşemenin üstüne serili hindistancevizi ağacı liflerinden örülü hasır yaygılardan ibarettir.

Her köyde bu barınaklardan otuz tane kadar vardır ve etrafları sebze, meyve bahçeleri ve tarlalarla çevrilidir. Mallar verasetle intikal eder ve bunlara dayanan kişisel servet dağılımı şekli Witotoanlarınkinden farklıdır.

Sınıf farkları vardır. En önemli soyal ünite *paito* ya da "evler" adı verilen aile ya da akraba gruplarıdır. Aile grupları asil, yüksek ve aşağı halk tabakaları olarak üçe ayrılır. Her paitonun başında belirli imtiyazları olan ve saygı gören şefler vardır. Özellikle tanrılar için düzenlenen dinî ayinlerde önemli bir rolleri olan şeflerin kavgaları yatıştırmak, hediye kabul etmek hakları, akrabalarına bakmak, paitonun refah ve güvenini sağlamak gibi sorumluluklarla dengelenmiştir. Tikopia ailelerinin, soyları pek çok kuşak boyu izlenebilir; bu, Okyanusya halkları için yaygın bir özelliktir.

TUNGUZLAR

Sibirya'nın uzak kuzeydoğusunda yaşayan Tunguzlar arasında çok farklı besin üretim şekilleri görülür. Dünyanın en sert iklimlerinden birine sahip olan bu bölgede kar hemen bütün yıl boyunca hiç kalkmaz. Ancak birkaç hafta süren buz çözülmeleri yazın en sıcak dönemine rastlar. Nüfus yoğunluğu her üç yüz seksen dokuz kilometre karede bir kişi oranına düşer. Bu bölgenin Tunguzları, geyik, Ren geyiği, ayı ve küçük hayvanları avlar, buzlar çözülünce de nehir balıklarını tutarlar.

Tunguzlar, Laponlardan daha küçük oranda olmakla beraber, Ren geyiklerini evcilleştirmiş olmaları nedeniyle besin üreticisidirler. Ga-

rip olan, Ren geyiklerinin etinden hemen hiç yararlanmamalarıdır. Kadınların sağdığı Ren geyiği sütü başlıca besin maddeleridir, fakat peynir veya yağ yapmazlar.

Erkekler Ren geyiklerini binek ve yük toplamı 65 kiloyu aşmamak şartıyle yük hayvanı olarak kullanırlar. Bunun için de, geyik başını sağa sola çevirdiğinde biniciye çarpmaması için hayvanların boynuzlarını keserler. Ren geyikleri dayanıklı hayvanlardır, hatta hafif bir kızağa koşulduklarında günde elli mil yapabilirler. Evcilleştirilmiş Ren geyiklerinin başka bir kullanılma alanı da, Tunguzların başlıca et kaynağı olan vahşî Ren geyiklerini çığırtkanlık yaparak tuzağa çekmektir. Avcılar boynuzlarına deri sırımlar bağladıkları bir evcil beyiği, vahşî Ren geyiği sürüsünün içine salar; bu hayvana hücum eden vahşî geyiğin boynuzlarına deri sırımlar dolanacağı için avcılar onu kolaylıkla avlayabilir.

Ren geyiğinin besini olan yosun, liken ve bitki sapları hem kıt, hem de çoğunlukla kar tabakası altında gömülü olduğundan, sürülerin sürekli olarak hareket halinde bulundurulması gerekir ve bir yerde birkaç saatten fazla kalındığı enderdir.

Tunguz aileleri yazın kısa bir süre için birkaç yüz kişilik gruplar halinde toplanabilir. Yılın geri kalan kısımlarında ise genellikle dağınık küçük aile grupları meydana getirirler. Servet yönünden önemli farklılıklar görülmez ve soydan geçen bir şeflik kurumu da yoktur. Günlük yaşantılarına ait kararlar, klanın yaşlı ve saygı duyulan kişilerinin aralarında anlaşmasıyle alınır.

Yaşantılarının farklı olmasına karşın, bütün *Yalın Besin Üreticileri* pek çok yönden birbirlerine benzeşir.

(a) Nüfusları hiç bir zaman yoğun değildir ve köylerin birkaç yüz kişiden kalabalık olması enderdir.

(b) Ek olarak bitki üretimi ve evcilleştirilmiş hayvan sürüleri ile uğraşılmakla beraber, avlanma, balık tutma ve besin toplama, bütün bu gruplarda son derece önemlidir.

(c) Toprak ile besin sağlamanın temel kaynakları —birkaç özel bahçe, havuz, ağaç ve hayvan dışında —köylüler tarafından eşit olarak paylaşılır.

(d) Gruplarda çobanlık yapanların dışında, besin üreticileri genellikle besin toplayıcılarına oranla bir yerde daha uzun süre kalır.

(e) Bu da, evlerinin daha itinalı ve birkaç yıl dayanacak şekilde yapılmasını gerektirir.

(f) Besin üretimi, ihtiyacı aştığı için, komşu aşiretlerle çok fazla olmamakla beraber, bir mal değiş tokuşu gelişmiştir.

(g) Besinin bol olması nedeniyle insanların müzik aletleri, mücevherler, süs eşyaları, süslü örgü kumaşlar, üstleri boyalı çömlekler yapmak gibi yaşam için gerekli olmayan uğraşılara ayırabildikleri boş zamanları daha çoktur.

(h) Bu sebepten dolayı da belirli bir alanda veya bir sanat dalında ihtisaslaşan kimselerin sayısı daha fazladır.

(i) Arada bir rakip klanlar arasında düşmanca davranış, kavga ve saldırılar görülürse de gerçek bir savaşın olması enderdir. Bu savaş saldırganlığı bazen mevsime bağlıdır ve hasadın kaldırılmasından sonra görülür.

(j) Kişisel servette küçük farklar bulunabilirse de bunlar, hiç bir zaman aşırı değildir ve genel olarak ev döşemesi, süs eşyası gibi hayatî olmayan birkaç şeyden ibarettir.

(k) Sosyal sınıf farkları önemli değildir. Köy başkanları ve aşiret şefleri sayılan ve sevilen kişilerdir. Servetleri önemsizdir ve güçleri yüksek bir sınıftan gelmelerine değil, şahsiyet ve prestijlerine bağlıdır. Diğer taraftan, tembel kişilerin kendilerinden daha enerjik olanlardan aza sahip olmalarına karşın, köleler ya da aşağı sınıf yoktur.

Yaşamı sürdürmek için gerekli olanın biraz fazlasını sağlayan bir ekonomik düzenle yetinen Witoto, Tunguz veya Tikopialılardan farklı olarak *İleri Besin Üreticileri* olarak betimlenebilecek pek çok toplum vardır.

Bunlara örnek olarak Batı Afrika *Yoruba*larını inceleyebiliriz. Nüfusları 10.000.000 kadar olan bu toplum, çok sıcak, rutubetli ve sık ormanlarının arasında savan veya ot düzlüklerinin yer aldığı bir ülke olan Nijerya'da geniş bir alanda yaşarlar.

Yorubalar, çeşitli ürünler yetiştiren çiftçilerdir; bunların arasında muz, mısır, su kabağı, darı, yer fıstığı, köklerinden nişasta çıkarılan bir bitki olan kasava, fasulye ve az miktarda pirinç bulunur. Fakat ürünlerinin en önemlisi hint patatesi (yam) dır. Pek çok türleri yetiştirilip bütün yıl boyunca ürün alınabilir. Aynı zamanda birkaç keçi, sığır ve tavuk beslerler, fakat bunlar et ihtiyaçlarını karşılamak için yetersizdir. Ülkenin bazı kısımlarında vahşî hayvanlar —ve özellikle antilopların her türü— çok boldur. Burada avcılık, avcılık konusunda ihtisaslaşmış kimseler tarafından yapılır.

Vahşî bitkiler ve özellikle aydınlanma ve yemek pişirme için çok önemli olan yağın elde edildiği yağ hurması çok kullanılır. Diğer bir yabanî bitki olan rafya hurmasının da özsuyu tahammür ettirilerek şarap yapılır.

Çalışkan Yoruba çiftçilerinin sürekli çabaları sonucu, ihtiyacı büyük ölçüde aşan miktarlarda besin elde edilir. Basit takas usulünün yanısıra ticaret de gelişmiş ve önemli bir düzeye ulaşmıştır. Pek çok yöreler, bazen bütün bir köy, tuz yapma, tatlısu ve deniz balıkçılığı, avcılık, karma çiftçilik, palmiye yağı üretimi gibi ihtisaslaştığı belirli bir alanda üretim yapar.

Besin üretimiyle doğrudan doğruya ilişkisi olmayan pek çok el sanatı dalı gelişmiştir; çömlekçilik, metal işçiliği, dokumacılık, tahta oyma, kayık yapımı, fildişi işçiliği birer meslek dalıdır. Kadınlar bağımsız olarak ticaret yapabilen önemli kişilerdir; kendi aralarında sanatkâr-esnaf loncaları meydana getirirler ve kocalarınınkinden daha fazla bir kişisel servete sahip olabilirler. Birçok kasabada kadınlar, kendi cinslerini ilgilendiren işler konusunda *obaya* —kasaba şefi— ve onun meclisine akıl verirler.

Bu ileri ve karmaşık ekonomi düzeninin sonucu olarak *İleri Besin Üreticilerinin* ortaya koyduğu tablo, *Yalın Besin Toplayıcıları,* ya da *Üreticileri*ninkinden çok farklıdır ve şu şekilde özetlenebilir:

(a) Nüfus çok yoğundur ve Timbuktu, İbadan ve Benin gibi bazı kasabalar birkaç bin insanı barındırır.

(b) Büyük bir servet eşitsizliği görülür; bazı kimse veya aileler aşırı zengin duruma gelirken, diğer bazıları fakirleşir. Güney Hindistan'ın Cochin bölgesinde toprakların % 90'ı hâlâ nüfusun % 5'inin elindedir.

(c) Buna sınıf farkları eşlik eder; büyük şef veya asiller ortaya çıkar ve kölelerden asillere kadar uzanan ölçekte bütün ara sınıflar yer alır. Sınıflar genellikle soydan gelir.

(d) Kadınların pazarlarda ticaret yapmak gibi ihtisasları vardır, fakat özellikle erkeklerde, sanatkârlar arasında büyük ihtisaslaşmalar görülür.

(e) Bu da ülkenin hemen her yöresinde ticaretin ve büyük pazar yerlerinin gelişmesine ayrıca değişim vasıtası olarak paranın ve karmaşık kredi sistemlerinin kullanılmasına yol açar.

(f) Çok yönlü bir sosyal ve politik hayat, ülkenin huzur içinde ilerlemesi için ileri bir hukukî sistem gerektirir. Halktan çeşitli yollardan vergi ve haraç alınır ve bu işler merkezî hükümetin emrinde çalışan okur yazar kişiler tarafından yürütülür.

(g) Büyük servetler büyük savaşlara girilmesini ve bu işin askerlikten başka işi olmayan kimseler tarafından yapılmasını sağlar. (Bir zamanlar Yoruba kralları, kendilerini komşularından güçlü kılan büyük bir süvari ordusu beslerlerdi).

(h) Son olarak da, daha tutucu olan ve çok ağır değişen ilkel ekonomi tiplerinin aksine, *İleri Besin Üreticiliği* evresinin büyük bir değişme eğilimi gösterdiğini söyleyebiliriz.

Bu toplumların her birinde sayılan karakteristiklerin tümü birden görülmeyebilir. Örneğin, köle sınıfı olmayabilir. Özelliklerin gelişme şekli de bir kültürden diğerine farklar gösterebilir, fakat genel olarak bütün toplumlarda sıralamış olduğumuz özelliklerin çoğu mevcuttur.

Bu küçük derlemede ilkel insanların besin elde etme yollarından ancak birkaçı kısaca belirtilmiştir. Kültür özellikleri ancak birbirinden tecrit edilmiş bir şekilde anlatılabilmiştir. Bunun için bu toplumlarda da kültür kümelerinin (kompleks) ve gelişmiş bir bütünleşme sisteminin bulunduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Bir örnekle yetinebiliriz. Eskimoların balina avcılığı birkaç sözle geçiştirilmişti; oysa bu konuda söylenecek çok şey vardır.

Alaska Balina Tapınması; teknolojik, ekonomik, sosyo-politik ve büyü-din elemanlarından oluşmuş çok iyi bütünlenmiş bir kültür kümesidir. Teknik yön; tekne ve kayıkları, zıpkın, olta, kanca ve giyimi olduğu kadar, yer tayin etme, kıstırma, saldırma, öldürme ve hayvanı karaya çekme *(Resim: 32)* yeteneklerini içerir. Bütün bunlar garip bir inanç ve gelenek örgüsüyle kaynaşmış durumdadır ve aşağıda belirttiğimiz özellikler bunların ancak çok küçük bir kısmıdır.

(1) Balina avcılığında liderlik, sosyal liderlikle bir arada gider.

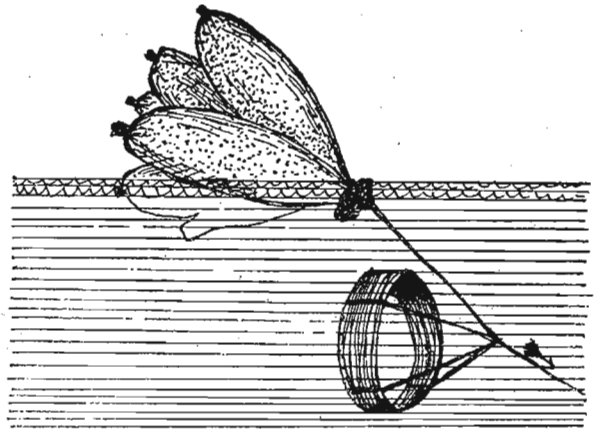
(2) Balina parçalarının dağıtımı, tekne sahibine, zıpkıncıya ve diğerlerine tanınan hakları belirten kesin kurallara uygun olarak yapılır.

(3) Ancak uzun süren bir eğitim sonunda Balina Tapınması'na başlanabilir.

(4) Sihirli muska ve şans işaretleri kullanılır.

(5) Özel balina avcılığı şarkıları söylenir.

(6) Balina avı mevsiminde özel töre ve tabular uygulanır: Balina avcıları dinî açıdan temiz sayılmaz, bunlar açık havada uyumalı ve çiğ et yememelidirler; köyde kalanlar da av süresince uyumamalı ve aç kalmalıdır.

32. Zıpkınlanmış balinayı yormak ve yerini anlamak için kullanılan şişirilmiş ayı balığı derileri ve ağ.
(Boas'tan alınmıştır)

(7) Balinalara karşı hürmetsizlikte bulunmamak için av mevsimi başlamadan önce bütün av teçhizatı temizlenip onarılmalıdır.

(8) Karaya çıkarılan balinaya, avcının karısı tarafından sembolik bir içki verilir.

(9) Hayvan kesilip parçalandığında ruhunun öfkelenmeden denize dönmesini sağlamak için özel bir dinî ayin yapılır.

(10) Balina öldükten sonra yapılan ayin, bir insan için yapılanın eşidir.

Söylenecek daha pek çok şey vardır, fakat ağıza yemeği götürmek gibi temel ve dolaysız bir faaliyetin bile nasıl kültürün temel şartları ve tutumlarıyle iç içe bir doku oluşturduğunu göstermek için bu kadarı yeter sanırım. Bu, kültür örgütünün bir başka örneğidir. Besin sağlamaya ilişkin çeşitli kümelenmeler her zaman var olan psikolojik "ya kıtlık baş gösterirse?" korkusunu gidermeye yarar. Bunlar aynı zamanda da bir toplum meydana getiren insanlar arasındaki karşılıklı dayanışma ve bağlılığı, gerek sembolik olarak, gerekse fiilen pekiştirirler.

Bu bölümde sözü edilmiş olan toplumlar, daha önce de kullanmış olduğumuz ayraçlara göre, farklı derecelerde —ve kavramın göreliğini hiç akıldan çıkarmamak şartıyle— "ilkel" olarak betimlenebilirler. İleri uygarlıklardaki insanlarda da beslenme temel bir ihtiyaçtır, ancak uygulanan süreçler incelemiş olduğumuz besin elde etme ve paylaşma süreçlerinden çok daha karmaşıktır. Temel

fark, İngiltere, Almanya ve pek çok başka ileri toplumda, nüfusun ancak çok küçük bir yüzdesinin önemli miktarda üretim yapan çiftçi ve bahçıvanlar olmasıdır. Nüfusun büyük çoğunluğu ise, devamlı olarak besin tüketmeye karşın, ender olarak besin üretir. Nüfusun çoğunluğunu, fabrika işçileri, dükkân sahipleri, banka memurları, sosyal hizmetliler, sigorta memurları, kamyon şöförleri, polisler, öğretmenler gibi, bahçelerinde birkaç lahana ve domates yetiştirseler de bunlarla yılda ancak birkaç öğün yemek sağlayabilecek kimseler meydana getirir. Büyük şehirlerde yaşayanların çoğu ise, bunu bile yapamaz.

Şüphesiz ki Kanada gibi tahıl, kök, meyve, et ve süt ürünleri çok bol olan memleketlerde, birkaç büyük şehirleşme alanının varlığına karşın, nüfus ulusal kaynaklarla kolayca beslenebilir. Fakat İngiltere veya Belçika gibi yoğun nüfuslu ülkelerde tarımsal alan, bütün nüfusa yiyecek üretebilmek için yetersizdir.

Bundan dolayı da bu milletler, yediklerinin büyük kısmını ithal etmek zorundadırlar. Bu da uluslararası ticaretin karmaşık mekanizması ve kredi, tediye sistemleri, ayrıca soğutma, konserveleme, ambalajlama, yükleme ve demiryolu, kara, denizyolu, toptancı ve perakendeci eli ile dağıtımı içeren süreçler sonunda gerçekleşebilir. Bütün bu işlemlerin de pek çok farklı ülkenin toplam sosyal ve kültürel sistemlerinin karmaşıklığına uygun şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu büyük çapta çalışmaların bazı yönlerini ele almak konumuzun kapsamını aşmaktadır, fakat bunların varlığını ve her birinin antropoloji çalışmalarına konu olduğunu hatırlatmakta yarar görmekteyiz.

6. TOPLUM (I)

Bir Arada Yaşayan İnsanlar

Toplumsal yapı, aile, monogami, poligini, poliyandri, akrabalık terimleri, fücur, egzogami, sim-pua, ön evlilikler, endogami, kastlar, soy, affinal evlilik, gelin ya da zürriyet bedeli, boşanma, şecere, klan, fratri, totemizm, birleşik aileler.

Nerede olursa olsunlar, dünyanın her yerinde insanlar gruplar halinde yaşar. Bu gruplar, milyonların kaynaştığı Tokyo, Kalküta ve Londra gibi şehirlerde çok büyük; İngiltere'nin dağ köylerinde, Borneo'nun Kelabitlerinde, Polinezya'nın Tikopialarındaki gibi küçük; ya da Eskimo ve Chuckhilerin birbirlerinden uzak yaşayan ailelerinde olduğu gibi, küçücük olabilirler. Fakat ister büyük, ister küçük olsun, topluluklar daima şu özelliği kanıtlar; insanlar yalnız değil, birlikte yaşar.

Böyle bir gruba *toplum* deriz ve insanın, evriminin ilk gününden bu yana bu şekilde yaşadığını tahmin edebiliriz. İnsan, tek başına yaşayan bir hayvan değildir. Fakat, antropologların deyişiyle, toplum ruhu, sadece insanların sürü halinde yaşamasından ibaret olmayıp, aslında bu grupların *sosyal yapı* olarak adlandırılan bir yapıya sahip olması olgusudur. Bu kavram, insanların, belirli ve aralarındaki bağıntılar bir ölçüde tanımlanmış aile, aşiret veya millet gibi ünitelere ayrılmış oldukları olgusunu ortaya koymaktadır. Bu sosyal gruplaşmaların bazılarında üyelik arzuya bağlıdır, bazıları içinse seçme şansı yoktur; bir insan, bir aile veya klanda doğmayı kendi arzusuyle belirleyemez, fakat eşini, tenis kulübünü seçmekte veya Batı Afrika'daysa *Nanamei Akpee* "karşılıklı yardımlaşma" cemiyetine üye olmak için müracaat etmekte hürdür. Genel olarak ileri uygarlık insanları, sosyal yapının akrabalık, doğuştan belirli sosyal sınıf ve oturma yerleri temeline bağlı olarak katı bir şekilde süregittiği ilkel kültür insanlarından daha fazla seçme şansına sahiptir. Fakat seçme şansının az veya çok oluşunu anlamak için en iyi yol, toplum yapılarını birlikte işleyen bir bütün olarak incelemektir; akrabalık ve evlilik, büyü, din ve tabular veya sınıflara ve klanlara bölünmenin düzenin tümünü ayakta tutan ve aksatmadan yürüten bir sistemin parçaları olduğu görülecektir. Bun-

ların birlikte işleyişi öylesine parçalanmaz bir bütün oluşturmuştur ki, çeşitli kısımlarının birbirlerinin yapısını belirledikleri söylenebilir. Bu bütünlenmenin bir başka sonucu da, hangi toplum söz konusu olursa olsun, bütünün kendini oluşturan parçaların toplamından daha büyük oluşudur.

Daha önceki paragrafta görüleceği gibi, "toplum" kelimesi sık sık iki ayrı anlamda kullanıldığı için bir anlaşmazlık söz konusu olabilir. Bu terim, sosyolojik anlamda genel olarak en büyük sosyal grubu belirtmek için kullanılır, bu durumda toplum, grup üyeliklerine dayanan, politik olarak örgütlenmiş en geniş birliktir: Köy, klan, millet gibi. İkinci kullanılışı ise büyük grubun içindeki, üyeliği çoğu zaman arzuya bağlı olan kulüp, loca, lonca, dostluk ve dayanışma dernekleri gibi birlikleri tanımlar. Önemli olan, bu iki anlamdan hangisinin kullanılmış olduğuna dikkat etmektir.

Şimdi sosyal yapıyı belirleyen daha önemli birkaç özelliği kısaca gözden geçirelim.

Bütün sosyal grupların içinde en önemli alanı birçok temel fonksiyona birden hizmet eden *aile*dir. Bu fonksiyonlardan dördünü belirtelim: (1) Kendini meydana getiren kadın ve erkeğe gereksedikleri farklı rolleri vermek, (2) Çocukların bakım ve yetiştirilmesini sağlamak, (3) Bir kuşaktan diğerine kültürü aktarmada hareket noktası meydana getirmek, (4) Karı koca arasındaki cinsel ilişkiyi toplum tarafından kabul edilir kılmak.

İki aile örgütü tipi vardır; konjugal (conjugal) —evlilik bağına dayanan— ve konsangin (consanguin) —kan bağına dayanan—.

Konjugal ailenin çekirdeğini, bir erkek, karısı (karı koca, kuzen olabilir, fakat genel olarak aralarında kan bağı yoktur) ile birlikte çocukları ve onların benzer ailelerle ilişki kurmasında yardımcı olan akrabalar meydana getirir.

Bu türden bir ailenin uyumlu bir ünite haline gelmesi uzun yıllar gerektiren bir iştir. Çekirdek daima küçük kalır ve çocuklar olgunlaştıkça oynadıkları rolün önemi artar. Evlenip kendi ailelerini kurmak için ayrıldıklarında ana-baba grubu zayıflar. Konjugal ailenin karı kocanın ölümüyle son bulması nedeniyle onlara bağlı ihtiyar ve çocuklar, bakımsız kalabilir; toprak ve mülk başka kontrol gruplarının eline geçebilir veya mirasçılar arasında bölünür. Eskimo, Buşmen ve İngiliz aileleri konjugal aile tipindedir.

Başka bir aile örgütü tipi ise, konsangin (kan bağına dayanan) ailelerde görülür. Bu tipte çekirdek bir akrabalık grubudur, bağları da ister biyolojik, ister evlât edinme yolu ile olsun, genealojik olarak bir şecere ağacında gösterilebilir. Böyle bir ailede, çocuklar büyüyüp evlenme yaşına geldiklerinde, aileden kopup kendi baş-

larına bağımsız bir aile kuramaz, eşlerini kalabalık konsangin aileye getirirler. Fertlerin birbirleriyle intibak etmesi için hiç zaman kaybedilmez; kardeşler, yeğenler, hala, teyze, amca, dayılar ve torunların bütün hayatları birlikte geçmiştir. Bu aileler, kuşaklar boyunca devam eder, genişleyerek küçük konjugal aile çekirdeğinden çok daha büyük üniteler meydana getirebilirler. Ayrıca, yaşlı ve gençleri desteklemek ve büyük ortaklığa ve dayanışmaya dayanan işlere girişmek için ortamları çok daha uygundur. Arada bir aile çekirdeğini terkederek ayrılanlar olursa da, bu ailenin iç yapısında büyük bir değişiklik ve aksaklık meydana getirmez. Böyle bir aile içinde evlenenlere *affinal akraba* adı verilir.

Avrupa ve Kuzey Amerika toplumlarında evlenmemek oldukça yaygındır. Bu toplum insanları, bekâr kalmakla önemli bir güçlükle karşılaşmazlar. Bekâr kimse, yemek pişirmeyi bilmiyorsa neskafe hazır besin maddeleri, kızarmış ekmek, marmelattan meydana gelen iyi bir kahvaltı hazırlayabilir; öğle yemeğini lokantada veya işyerinin kantininde yer; akşam yemeğini de, ücret karşılığında işlerini gören bir kimseye hazırlatabilir. Evlenmemiş geçkin kızlar da serbest meslek sahibi veya memur olarak çalışabilir. Bu bekâr kadınlar ev işleriyle uğraşmaya zaman ayıramadıklarında da, aynı şekilde bir hizmetçi veya gündelikçi tutabilir veya kiranın gündelik işlerini de kapsadığı bir pansiyonda oturabilirler.

Ne bekâr erkeğin ne de bekâr kadının ihtiyaçlarında eşsizliğin doğurduğu büyük bir aksaklık görülmez.

Oysaki evlenmemiş ilkel aşiret insanları için yaşama kavgası büsbütün güçleşir. Bir Eskimo kadınının yaşamını sürdürebilmesi için, bazen günlerce sürecek geyik ve ayıbalığı avına gidebilen bir kocaya ihtiyacı vardır. Bir Eskimo erkeğinin de iglonun işleriyle uğraşacak, derileri hazırlayacak, elbise, koşum takımı, balina yağından yakıt, yiyecek yapacak ve çocuklarla uğraşacak bir eşe sahip olması şarttır.

Temel ekonomileri ihtiyaçtan çok az fazlasını karşılamaya dayanan hemen bütün toplumlarda eşsiz yaşam tahammül edilmez derecede güç, hatta imkânsızdır. Çoğu zaman erkek ve kadın arasındaki işbölümü o kadar kesin ve önemlidir ki, yaşamı sürdürebilmek için tek çare, bir erkekle bir kadının birlikte yaşayıp birlikte çalışmasıdır.

Hemen hemen bütün ülke ve aşiretlerde yetişkin erkek sayısı kadınlarınkine eşit gibidir. Bunun sonucu olarak da evliliğin en yaygın türü bir erkekle bir kadın arasında olandır. Buna *monogami* denir. Çağdaş Batı uygarlığında bizim gördüğümüz ve kanunen geçerli olan tek evlilik şekli budur. Bir evlilik yürürlükteyken ikin-

ci bir kadın veya erkekle evlenmek suçtur ve *bigami* olarak adlandırılır.

Monogami, her ne kadar Avrupalı ve Amerikalılar tarafından en iyi evlilik şekli olarak kabul edilirse de, biricik evlilik şekli değildir. Dünyanın çeşitli yörelerindeki pek çok toplumunda bir kimsenin aynı zamanda birkaç eşle evlenebileceği *poligami* uygulanmaktadır. Bu evlilik türünün iki şekli vardır: *Poligini* ve *poliyandri*. Poligini, bir erkeğin bir kadından fazlasıyle, Poliyandri de bir kadının birden fazla erkekle evlenmesini belirtir.

Aşiretlerin hemen hepsi, ileri toplumlardan birçoğu, üyelerinin pek azının gerçekleştirebilmesine rağmen, poliginiyi en iyi evlilik şekli olarak benimsemiştir. Örneğin, İslâm veya Müslüman ülkelerde bir erkeğin dört taneye kadar kadınla evlenmesine izin verilir. Fakat daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi, pek çok toplumda (poligini kabul edilse bile) kadın-erkek oranının hemen hemen eşit olması nedeniyle yürürlükte olan evlilik şekli yine monogamidir. Bu şartlar altında bir erkek, ancak başka bir erkeğin bir eş bulma şansını yok ederek ikinci bir kadınla evlenebilir.

Kadın sayısının erkeklerinkini aştığı birkaç istisna vardır. Eskimolarda avcılık çok tehlikeli bir iştir ve bu yüzden küçümsenemeyecek sayıda erkek ölür, böylece de kocasız kadın sayısı artar. Bununla beraber erkeklerin ancak yirmide biri (bunlar olağanüstü avcılardır) ikinci bir eş daha alabilir. Bir Polinezya adası olan Tikopia'da, erkeklerin bir kısmı hayatlarını denizde kaybeder; bunun sonucu olarak ortaya çıkan kadın fazlası, birkaç şefin çok karılı olmasını sağlar. Poligini, Nijeryalı Yakolarda başka aşiretlerden genç kız satın alınması, Tanzanyalı Rangilerde de genç erkeklerin beyazlarla çalışmak için göç etmeleri sonucu yaygındır.

Aslında poligini, sadece yetersiz kadın sayısının olmasıyle değil, aynı zamanda normal bir erkeğin bir kadın ve bir aileden fazlasına bakmaya gücünün yetmemesiyle de sınırlanmıştır. Ancak çok başarılı bir Eskimo avcısı iki karılı bir evliliğin ihtiyaçlarını karşılayabilir; erkeğin bu şekilde prestiji artar, fakat hayatın çekilmez hale gelmesi de mümkündür. Dolayısıyle de yalın besin toplayıcı ekonomiye dayanan toplumlarda, poligini kabul edilse bile, çok az uygulanır. İleri besin üretici toplumlarda, örneğin Batı Afrikalı Yorubalarda yüksek sınıf erkeklerinin birkaç, büyük şey veya krallarınsa yüzlerce karısı olabilir, ama halk kütleleri için eş sayısı yine birdir. Geline, bir başlık parasının verilmesi gereği de pek çok toplumda poliginiyi kısıtlayan bir durumdur. Tanzanya'nın Hehe aşiretinde 3.028 evli erkeğin % 62'sinin bir, % 26'sının iki ve

ancak % 1'inin dörtten fazla karısı vardı. Öte yandan çok karılılık, bir erkeğe sağladığı prestij dışında, bazı toplumlarda çok sağlam ve pratik yararlar da sağlayabilir. Ekonomik ilgileri güçlendirmek için fırsatlar ortaya koyabilir ve fazla sayıda kadın büyük bir aile yapılandırabilir. Kadınlar iyi seçildiğinde, sosyal faaliyetin politik, dinî ve bölgesel alanlarında etkili ilişkiler kurulabilir. Ayrıca, kadın ve erkek neslinin ve ailelerin devamını sağlaması bakımından da önemlidir.

Poliginin, uygulandığı toplumlarda kadının aşağılayıcı bir yönü bulunduğunun düşünülmesine karşın, durum pek de öyle değildir. Sadece en hünerli ve en zengin erkekler tarafından gerçekleştirilebildiği için, kadına yüksek statü sağlamaktadır. O kadar ki, birinci eş, kocasını o yolculukta, avdayken kendine arkadaş olacak, ev işlerinde ve tarlada beraber çalışacak ikinci bir eş almaya zorlayabilir. İkinci eş eğer birincisi tarafından seçilmemişse bile, hemen her zaman iyi karşılanır. Bazen ikinci eş birincinin küçük kız kardeşi olabilir. Bu tür evliliklere *sororal poligini* (kız kardeşlere dayanan poligini) adı verilir. Doğu Afrika Langoları ve Madagaskar Tanalaları arasında görülen poligini düzeninde her eşin ayrı bir evi, ambarı ve bahçesi vardır, fakat özellikle tarlayı ekip biçmek gibi ev dışındaki işlerde birlikte çalışırlar. Ortak kadınlar arasındaki ilişkiler günlük güneşlik olmaktan uzaktır: Poligini uygulayan gruplarda kavga ve kıskançlık olayları çok görülmüştür ve özellikle ilk eş, daha genç ve çekici olan ikincinin ortaya çıkışını pek kolay kaldıramaz. Birçok Çin hikâyesi ve halk edebiyatı örnekleri bu konuyu işler. Ashantili ortak kadınlar birbirlerine *kora,* yani "kıskanç" diye hitabederler. Pek çok Afrika toplumunda özellikle bir şef veya başkanın ilk eşi olan kadının diğerlerine oranla statüsü çok daha yüksektir, bu da durumunu fazlasıyle telâfi eder. Sanıldığı kadar da ender olmamakla birlikte, poliyandri, poligini kadar yaygın değildir. Nedeni bilinmemekle beraber bunun, erkek üstünlüğünü kabul etme yönündeki doğuştan eğilime bağlı olabileceği veya genel olarak sosyolojik yönden kısır bir sistem olduğu öne sürülebilir. Günümüzde poliyandrinin en yaygın olduğu bölge Tibet'tir, fakat Polinezya'daki Marquesanslar, Idaho'daki Shoshonelar, Filipinli Palawanlar, Güney Hindistan'daki Kotalar ve başka gruplar arasında da görülmektedir. Çiftçilikleri mandaya dayanan bir Güney Hindistan aşireti olan Todalar uzun yıllardan beri klasik bir örnek sağlamaktadır.

Poliyandrinin farklı şekilleri vardır. Bunların en yaygını, bir veya birden fazla kadının bir erkek kardeşler grubu tarafından paylaşıldığı *fraternel poliyondri*dir. Bu âdeti açıklamak için pek çok

deneme yapılmıştır. Yeni doğmuş kızları öldürmenin bu âdeti Todalar için açıkladığı söylenirse de, kız bebekleri öldürme, poliyandrinin nedeni olabileceği gibi, sonucu da olabilir. Kaşmir ve Nepal yöresinde yaşayan Pahari Hinduları arasında poliyandri yaygındır ve monogami ve poligini ile birlikte görülür. Bunlar arasında mülk, babadan tevarüs edildiği için, poliyandri arazi ve mülkün grup içinde kalmasını sağladığı gibi, varis sayısını da azaltması yönünden yararlı olabilir. Kadınlara mülkiyet hakkı tanınan gruplarda poliyandrinin daha yaygın olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Bu görüş Paharilere uygulanamaz. Bu âdetin erkek kardeşler grubunda iyi ilişkiler geliştirdiği sanılırsa da kıskançlık olayları ender değildir. Poliyandri, sosyal yönden bir ailenin kolektif olarak bir kadının ekonomik, cinsel ve üreticilik hizmetlerine sahip olduğu bir grup alışverişi olarak görülebilir. Jaunsar Bawar'da erkek kardeşler ünitesi ekonomik, dinî ve sosyal ilişkilerle ifade edilir. Hindistan'ın pek çok başka kısmında da olduğu gibi, Pahari poliyandrisi yaptırımlarını (sanctions) dinî geleneklerden, özellikle de beş Pandara kardeşin ortak eşleri Draupadi ile kahramanlıklarını anlatan *Mahabharata* efsanesinden alır.

Pahari gruplarının cinsiyet oranlarında belirgin farklar görülür; bazılarında erkekler kadınlardan, diğer bazılarında ise kadınlar erkeklerden çoktur, bunların ilkinde poliyandri, ikincisinde ise poligini yaygındır. Fakat bu tür bir korelasyon, diğer gruplarda görülmemektedir.

Poliyandri uygulanan yerlerde çocukların biyolojik babası belirsiz kalır. Todalar bu güçlüğü biyolojiye önem vermeyerek çözümlerler, onlar için babalık fizyolojik değil, sosyal bir olgudur. Kocalardan biri çocuğu kendi klanına bağlayan bir tören düzenleyerek, menfaat ve güvenliğini himayesine alır. Bu sorun, başka aşiretlerde de farklı yollardan çözümlenir.

İlk antropologlar, ilkel evlenmenin, aşiretin her bir erkeğinin aşiretin bütün kadınlarıyle gelişigüzel çiftleşmesine dayanan ve eşler sürekli olarak değiştirilerek uzun süreli bir ilişki kurulmayan *promisküite* ile başladığına inanırlardı. Bu davranışın incelenebileceği hiç bir toplum bulunamamıştır. Ayrıca süregiden dengesizlik, doğan çocuklar içinde çok kötü bir ortam yaratacağından hayli olanaksız bir şekil olarak görünmektedir *(Resim: 33)*.

Kaçırma yoluyle evlenme ender olarak hemen her toplumda görülmektedir. Evlenme töreninden önce gelinle güvey arasında yapılan çekişme, kaçırma yoluyle yapılan evliliklerin bir kalıntısı olarak yorumlanmıştır. Fakat bunun kuşaklar arasındaki düşmanlığı

33. Salıncaklı sandalyeye konmuş bir bebek. Kuzeybatı Amazon'da Cubeo aşireti. (Koch-Grünberg'den alınmıştır).

veya gelin ailesinin kızlarını kaybetmekten doğan kırgınlığını sembolize etmesi daha akla yakındır.

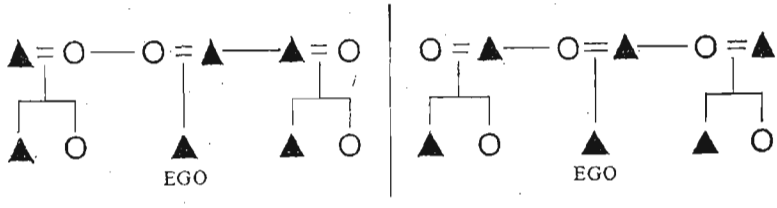
Grup evliliği birkaç erkeğin birkaç kadınla evlendiği ve grup içinde eşlerin devamlı olarak değiştirildiği bir durum olarak tanımlanır. İlkel aşiretlerin akrabalık terminolojisini anlayamamış olan antropologların bu tür evliliğin görülüş oranında yanılmış olduğu sanılmaktadır.

Akrabalık ilişkilerini belirtmek için iki çeşit terim kullanılır. *Betimleyici* (Descriptif) terimler sadece bir tek ilişki tipini ortaya koyar; "anne", "baba", "kız kardeş" gibi. *Sınıflayıcı* terimlerse birden fazla ilişki belirtir; örneğin "büyükbaba" babanın babasını belirtebileceği gibi, annenin babasını da belirtebilir, "kuzen" babanın erkek kardeşinin (kız veya erkek) çocuklarını belirtebileceği gibi, kız kardeşininkileri de ve annenin kız ve erkek kardeşlerininkileri de belirtebilir. İlkel toplumlar tarafından kullanılan terimler farklıdır ve bizim kullandıklarımızdan daha fazla sınıflandırıcı olma eğilimindedir. Bu tür bir sınıflama, bizim dar konjugal aile yapımıza göre çok daha geniş olan akrabalık gruplarının bu toplumlardaki önemini yansıtan bir olgudur.

Hawaii'de kullanılan sınıflama sistemi soyuttur. Akrabanın cinsiyetini belirten takılar dışında (Fransızcadaki *cousin-cousine*, İtalyancadaki *figlio-figlia* gibi) kullanılan terimler kuşakları belirtir. Bu şekilde bir insanın kendi kuşağındaki akrabalarının hepsi kız kardeş, erkek kardeş, bir önceki kuşaktakiler anne, baba, bir daha öncekiler büyükanne, büyükbaba ve en küçük kuşaklarda, çocuk veya torundur.

Bizim bütün kuzenleri aynı sözle belirtmemize karşın pek çok toplumda *paralel* ve *çapraz* kuzen ayırımı yapılır. Kendilerini akraba kılan ebeveynlerin aynı cinsiyetten olması durumunda paralel; karşıt cinsiyetten olması durumunda ise çapraz kuzenlerden söz edilir. *(Resim: 34)* de bu fark gösterilmiştir.

Kuzenler arasında bu ayırımı yapanlar, çapraz kuzenleri ender olarak aynı akrabalık grubundan sayarlar. Paralel kuzenle yapılan

34. Bu şekil, paralel ve çapraz kuzenler arasındaki farkı belirtmektedir.

evlilik, hele aynı klandan iseler fücur (incest) sayılır. Oysaki aynı derecede yakın akraba olan çapraz kuzenle yapılan evlilik en arzu edilen evlilik şeklidir. Hawaii sisteminin aksine, Eskimolar kuzenleri kardeşlerden ayırdeder ve paralel çapraz kuzen ayrımını yapmazlar. Sudan terminolojisi Hawaii'ninkinden tamamen farklıdır. Hemen hemen bütünüyle betimleyici olduğundan farklı terimler, her çeşit kuzen, teyze, hala, dayı, amca, yeğen için kullanılır. Başka

sistemler de vardır ve bunlara hiç bir zaman basit dil farklarına indirgenemez. Bunlar, sosyal yapının bir aynasıdır ve toplumların ana tarafına mı baba tarafına mı daha çok önem verdiğini yansıtırlar.

Ana-babayı ve yakınları belirtmek için kullanılan terimlere dayanılarak bir sınıflama yapılabilir. *(Resim: 35)* de bu tür bir sistem gösterilmektedir.

SİSTEM	FARKLI BETİMLEYİCİ TERİMLER		BENZER SINIFLAMA TERİMLERİ	
	Erkekler için	*Kadınlar için*	*Erkekler için*	*Kadınlar için*
A	Baba Babanın erkek kardeşi Annenin erkek kardeşi	Anne Annenin kız kardeşi Babanın kız kardeşi		
B	Baba	Anne	Babanın erkek kardeşi Annenin erkek kardeşi	Annenin kız kardeşi Babanın kız kardeşi
C			Baba Babanın erkek kardeşi Annenin erkek kardeşi	Anne Annenin kız kardeşi Babanın kız kardeşi
D	Annenin erkek kardeşi	Babanın kız kardeşi	Baba Babanın erkek kardeşi	Anne Annenin kız kardeşi

35. Toplumları akrabalık terminolojilerine göre sınıflandırmak için bir metot.

Klanların yaygın olmadığı yörelerde, A veya B sistemleri baskındır. A.B.D.'de Missuri'nin doğusu ile güneybatıda ve İngiliz Kolombiya'sının kuzeyinde olduğu gibi, klanların yaygın olduğu yörelerde ise D en çok görülen sistemdir. C, Polinezyalılıların çoğunu kapsayan tiptir. Belirli klanları olmayan ve kardeş çocuklarının evlenmesine izin veren Kwakiutl'ların terminolojisi B tipindedir. Klanları olan kuzey Kwakiutl'larıysa (Haisla) D sistemini uygular. Yeni Meksika'daki klansız Tewa'lar betimleyici terimler kullanır, fakat Hopi'ler arasında yaşayan bir Tewa grubu Hopi klan örgütünü benimsemiştir ve D sınıflama sistemini kullanır.

Bazı ilkel akrabalık sistemlerinde bir akraba ile konuşurken, ve ondan söz ederken farklı terimler kullanılır. Örneğin, bir Tikopialı babasına, "Pa" olarak hitap etmesine karşın, babasından söz ederken "Tamana" kelimesini kullanır.

Bazı akraba sınıflama sistemleri bize gereksiz yere karmaşıklaştırılmış gibi gelebilir. Örneğin Amerika yaylalarında yaşayan Komançilerin otuz altı akrabalık kategorisi vardır. Bunun bir sonucu olarak da bir fert, ev yapmak, bahçesini ekmek veya evlenme amacıyle kimlerden para yardımı isteyebileceğini bilir. Babasının kardeşlerine "baba" diye hitap etmesi, onların yakınlığının gerçek bir baba kadar önemli olduğunu belirtmenin bir yoludur. Buna karşılık da onlara bir öz oğul saygısı gösterir. Pek çok toplumda bir erkekle dayısı arasında özel bir ilişki vardır. Bundan da çok önemli sosyal sonuçlar doğar.

Olumlu akrabalık yükümlülükleri olduğu gibi, gerçek veya hayalî akrabalar arasında cinsel ilişkiyi yasaklayan olumsuz evrensel kurallar da vardır. Bunlar fücur *(incest)* tabusuna ilişkin kurallardır. İngiltere'de bir erkek; annesi, kız kardeşi ve kızıyle evlenemez. 1907'ye kadar, ölen karısının kız kardeşiyle de evlenemezdi. Kuzenler arası evliliklere ise engel yoktur. İlkel toplumların çoğunda, cinsel ilişki tabusu çok uzak akrabaları içerebilir, hatta bazen biyolojik akrabalığın olmayışına rağmen, tabu bütün bir klana uygulanabilir. Ayrıntılar değişik olmakla birlikte dünya yüzündeki yüzlerce farklı toplumda yakın akraba ile cinsel ilişki kurallarının benzerliği çok ilginçtir. İnsanlar, kendilerine fücur tabusu ile yasaklanmış bir grup içinden evlenemezler. Bu grubun dışından bir kimseyle evlenmeleri gerekir ki, bu evlenme şekli de *egzogami* olarak adlandırılır. Konjugal aile daima egzogamdır, klan ve boylar da öyle. Egzogaminin sonucu olarak iki ayrı sosyal ünite birleşmekte ve birbirlerini ekonomik, sosyal, politik yönlerden güçlendirmektedir. Bu şekilde de küçük sosyal gruplar akrabalık bağla-

rıyle kaynaşmakta ve toplumda daha geniş bir bütünlenme sağlanmış olmaktadır.

Akrabalar arasında cinsel ilişki yasağının kaynağı bilinmemektedir. İçgüdüsel bir biyolojik nefreti dile getirdiği veya yakın akraba ile evlenme sonucu kuşakların dejenere olmamasını öngördüğü iddia edilmiştir. Bu açıklamaların ikisi de doğru olamaz. Bize genetik yönden çok yakın olan birinci dereceden bir kuzenle evlenmekten dehşete düşmeyiz, oysaki bir Karadjeri, bizim standartlarımıza göre, çok uzak bir akraba ile bile evlenmekten kaçınacaktır. Ayrıca, bireylerde kalıtımsal hastalıklar olmadığında, akraba ile evlenmenin kusurlu döllere yol açacağı sanısı da doğru değildir. Bu yasaklama için Malinowski'nin öne sürdüğünden daha uygun bir açıklama şekli bulmak güçtür. Malinowski, aile içinde cinsel ilişkinin yalnızca eşlere has bir davranış olmasına dikkat etmiş, ayrıca cinsel güdülerin en yakında bulunan baba-kız veya ana-oğul gibi kişilere yöneltildiğinde ortaya çıkacak güçlü duygusal sarsıntı ve olumsuz bölücü etkilere de dikkati çekmiştir. Bu nedenlerden dolayı, yakın akraba gruplarının bütünlüğünü korumak için cinsel rekabet aile içinden uzaklaştırılmalıdır. İşte bütün dünyada yaygın olan yakın akraba arası cinsel ilişkiyi yasaklayan kurallar ve bu yasağı çiğneyenlere ağır cezaların verilmesi bundan doğmaktadır. Pek çok Avustralya aşireti ve Ashanti'ler, bu suçu ölümle cezalandırır.

Bu konunun kapsamı içinde, son evlilik kanunu reformuna kadar Yangtze deltasında ve Güney Çin'de yaygın olan bir Çin âdetinden söz etmek yerinde olacaktır. *T'ung-yang-hsi* ve sim-pua'lar, bir aile tarafından, büyüdüklerinde oğulları ile evlenmek üzere evlât edilmiş kızlardır. Bu evlenme şekli *(hsiau-hun)* sosyal olarak küçümsenmekle beraber, ucuz olduğu için yaygındı. Gelinin yetişkin bir insan olduğu *ta-hun* evliliği ise daha itibarlı, fakat çok daha pahalıdır. Ve güvey ailesine altı aylık veya bir yıllık brüt gelire mal olabilir. Sim-pua'lara genellikle kötü davranılır, ama gelin olarak geldikleri ailelerde bütün çocukluklarını geçirmiş oldukları için, hsiao-hun evliliklerinde aile içinde oluşan gerilim, aileye yabancı olan ve kayın anasına uyum sağlayamayan gelinin, kocasını oğulluk görevlerinden uzaklaştırmaya çalışabileceği ta-hun evliliklerinden çok daha azdır. Sim-pua'lar, aslında, zevceleri olmadan önce kocalarının kız kardeşi rolündedir. Bu da cinsel ilişki söz konusu olduğunda duygusal bir çatışmaya yol açabilir. Yakın akraba ile cinsel ilişki yasağını kurnazca çözümleyen bu âdet, ancak ana-babanın yetişkin çocukları üzerinde tam otoriteye sahip olduğu birkaç toplumda uygulanabilir.

Karışıklığa sebep vermemek için, yakın akraba arasında cinsî ilişkileri yasaklayan fücur kurallarıyle, akrabalık söz konusu olmadan belli bir grubun üyeleri arasında evliliği yasaklayan egzogami arasında açık bir ayırım yapılmalıdır. Her iki örfte mevcut akrabalık yapısını muhafaza etmeye ve yerleşmiş sistemi bozmamaya yaramaktadır.

Evlilik, sosyal yapı içinde öylesine temel bir unsurdur ki pek çok toplum bu işi bireysel seçimin kaprislerine bırakmaz. Toplumlarda yakın akraba ile cinsel ilişkiyi önleyen kurallar olduğu kadar, kimlerle evlenilmesi gerektiğini belirten kurallar da vardır. Bunlar, *tercih edilen evlilik* (preferential marriage) kurallarıdır. Şekil ve işleyişleri bir toplumdan diğerine farklı olmakla beraber birkaç örnekle niteliklerini belirtebiliriz.

Egzogaminin tersi, bir kimsenin üyesi olduğu belirli bir grup içinden evlenmesini şart koşan *endogami*dir. Fücur hakkında söylenmiş olanlardan anlaşılacağı gibi, bir aile veya bir klan içinde endogami ender olarak görülür. Endogaminin bilinen en iyi örneği, Hindistan'ın kast sistemi içindeki uygulanışıdır.

Sayıları iki bin kadar olan *kastlar*, üyeliğin kalıtsal ve teorik olarak kaçınılmaz olduğu, kesinlikle belirlenmiş gruplardır. Bunlar, aynı zamanda da, teorik olarak, meslek üniteleridir *(Tablo: VII)*. Bunlar, günümüzde de çok önemli bir Hindu özelliğini yansıtan ve dinî yaptırımları *(sanction)* temel alan bir düşünce sisteminden doğmuştur. Kuralların bazı özel durumlarda çiğnenmesiyle beraber, sosyal gruplarda herkesin kendi kastı içinden evlenmesi yaygındır. Kastlar, en yüksek Brahmanlardan el sürülmeyenler ve deri işçileri gibi varlıkları bile üst sınıflar için dinî atmosferin kutsallığını bulandıracak olan aşağı sınıflara doğru, sosyal statüyü derecelendirir. Bu sistem kaldırılırsa da, son derece imtiyazlı bulunan üst sınıflar, çok şey kaybedecektir. Kast içi evliliğin dışında en çok görülen durum, bir kızın bir üst kasttan, veya kendi kastı içinde daha yüksek statüye sahip bir erkekle evlendiği *hipergami*'dir. Bu, Koşin ve pek çok başka yerde yaygındır. Yüksek kast genç kızları için daha yüksek bir statüde koca bulmak güç olduğundan, bu sınıfların erkekleri çok revaçta olmaktadır. Davranış kodlarına uymayanları ihraç edebilecekleri için, kastlar aynı zamanda birer hukukî ünitedirler, ayrıca günümüzde bunların pek çoğu, güçlerini üyelerinin geleneksel dayanışmalarından alan politik baskı grupları haline gelmektedir. Şunu bir daha belirtmek gerekir ki, pek çok sosyal grupta da olduğu gibi, kastların ve bireylerin davranışları çoğu kez ideal kalıplardan ya da olması gerekenden çok uzaktır. Brahmanların uğraşıları bu duruma iyi bir örnek sağlamaktadır. Tanım-

ları gereğince rahip olan bu kast, aynı zamanda hiyerarşinin en üst basamağındadır. Her ne kadar dinî görevlerini yapmaz ve kâtip, çiftçi, asker, çoban ve aşçı olarak çalışabilirlerse de, Brahman statüleri değişmemektedir.

Daha az gelişmiş kast sistemleri Afrika ve başka yerlerde de bulunur. Ruanda'lar şu gruplara ayrılmıştır: Kutsal asalete sahip *Tussi'ler*; bahçıvanlıkla uğraşan *Hutu*'lar; ve daha aşağı bir kast olan avcı *Twa*'lar. Her kast içinde, çok kesin sınırlar konmamış olmakla beraber, endogami uygulanır. Uganda'nın Ankole krallığında, egemen pastoral grup, Bahima'larla baskı altındaki tarımcı grup Bairu'ların arasında ilişkilerle karmaşıklaşmış bir sosyal sınıf yapısı görülür. Grup endogamisi, Bahima evliliklerini geçerli kılan sığırlara Bairu'ların sahip olmasını yasaklayan bir kuralla pekiştirilmiştir.

Egzogami ve endogami terimleri yalnızca bu âdetlerin zorunlu olduğu hallerde kullanılmalıdır. Bunlar her zaman sadakatle uygulanmamıştır ve *dinî endogami* terimi dindar katoliklerin kendi inançlarını paylaşanlarla evlenme eğilimlerini belirtir. Hitler Almanyasında Naziler, güttükleri koyu ırkçılık nedeniyle Yahudileri endogami uygulamaya zorlamışlardı. Son zamanlara kadar aralarında evlenen Avrupa asilleri bir *sınıf endogamisi* uygulamaktaydı. Bütün bu evlilik şekilleri, çeşitli nedenlerle hüviyetlerini muhafaza etmek isteyen sosyal grupların dengelerini sağlamalarına yaramaktadır.

Pek çok ilkel toplumda sosyal yapının en önemli ünitesi, iyi bilinen bir atadan tek yönlü olarak gelen akrabalık gruplarıdır. Soy adı verilen bu gruplarda, yaygın evlilik şekli egzogamidir ve soyların politik ve ekonomik güçlerini artırmak için iyi bir yoldur. Bunun bir istisnası, bir erkeğin amcasının kızı ile evlenmesine hak tanıyan bazı Arap topluluklarında görülür. İngilizlerinkine benzer birkaç toplum dışındakiler içinse bu durum, bir fücur olayı meydana getirmektedir. Araplarda görülmesinin, bir erkeğin toprağı ancak kendi soyundan tevarüs edebilmesi; askerî gücün her bir ünitede odaklaşması; ve soylar arasındaki politik birliğin dengesiz oluşu olgularına bağlı olduğu sanılmaktadır. Bu nedenlerden ötürü de kendi soyundan olmayan bir kimseyle evlenmekle pek bir yarar sağlanmamakta, kaybedilen daha çok olmaktadır. Modern şehirlerde yaşayan Araplar için bu olgular önemlerini yitirmiştir ve paralel kuzen evlilikleri ender olarak görülür.

Çapraz kuzen evlilikleri bu garip Arap geleneğinden çok daha yaygındır. Aralarında Avustralyalı, Malenezyalı ve Afrikalıların yer aldığı pek çok aşiret için bu tür evlilikler tercih edilen,

hatta mecburî niteliktedir. Kaliforniya kızılderilileri ve başka Amerikalı gruplar arasında da görülen bu evliliğin iki türü vardır: Eşin, gerek ana, gerekse baba tarafından akraba olduğu *simetrik* şekil; Haida kızılderilileri ve Trobriand adaları tarafından uygulanan eşin baba tarafından ya da Doğu Bolivya Siriono'larında olduğu gibi, ana tarafından akraba olduğu *asimetrik* şekil. Çapraz kuzen evliliklerinin çeşitli aşiretlerde farklı şekillerde görülmesi, aşiretlerin kendilerine has akrabalık kümeleri ve sosyal yapıları nedeniyle belirlenmektedir. Bu evliliklerin varoluş nedenleri ise üzerinde tartışılabilecek bir konudur. Klan sistemini uygulayan aşiretlerde paralel kuzenler, aynı klandan olmaktadır; oysaki bu çapraz kuzenler için söz konusu değildir ve akraba bile sayılmazlar. Bu sebepten dolayı da çapraz kuzenler arasındaki evlilik mübahtır ve ana tarafından akrabalarla sosyal ilişkileri geliştirmek için iyi bir yoldur.

Evlenmenin —bazen ihtiyarî, bazen mecburî olan— diğer bir tipi de *affinal* veya *kontinüasyon* evliliğidir. Çiftlerden biri öldüğünde, kayın durumunda olan kimseler arasında yapılan bu evlilikler, akraba olmuş iki grubun arasındaki bağı sürdürme gayesini güder.

Bir adam öldüğünde dul kalan karısıyle evlenmek kardeşlerinden birine düşen bir hak veya görevdir. Bu tür evlilik, *Levira* (Latincede *levir* kayınbirader) olarak adlandırılır. Aynı şekilde, bir kadın öldüğünde, dul kocasıyle evlenme hak veya görevi kız kardeşlerinden birine düşer. Bu da *sorora* olarak adlandırılır (bu kelime başka anlamlarda da kullanılmaktadır). Bu iki âdet birlikte görülür ve son derecede yaygındır. Çeşitli şekiller alabilir, fakat gaye daima aynıdır. Pek çok toplumda evlilik, yalnızca kadınla erkek arasında bir bağ olmakla kalmaz. Aynı zamanda iki soy grubunu birleştirir ve ilk kocanın karısı ve çocuklarının akrabalık grubu içinde kalmasını sağlamak için levira (kayınbiraderle evlilik) ile kuvvetlendirilir. Sudanlı Nuer'ler ve pek çok başkaları, bu prensibi daha da genişletmiştir: Dul kadından doğan çocuklar kanunen, ölü kocanın çocuklarıdır. Bu gelenek atalara tapınma âdeti ve bir erkeğin gelecekte kendi adına iş yapacak döllere olan ihtiyacı ile bağıntılıdır. Bu konu Nuer'ler için o kadar büyük bir önem taşır ki, bir adam evlenmeden ve çocuk sahibi olmadan öldüğünde, soydaşlarından birinin onun adına evlenmesi ve çocuk yetiştirmesi bir görevdir. Bu âdet *hayalet evlilik* olarak adlandırılır.

Kayınbiraderle evlilik, aynı zamanda dul kadının soyunun, ölü kocanın yerini onun erkek kardeşinin alması nedeniyle damat ailesinden isteklerde bulunabilmesini sağlar. Ayrıca, çocukların dışın-

da, kadın da, bir erkeğin yardımı olmadan yaşamın sürdürülmesi güç olan toplumlarda desteksiz kalmamış olur. Baldızla evlilik de, bir aileye bedel ödeyerek eş almış olan erkeğin evlât sahibi olma hakkını karısı ölse de sürdürebilmesini sağlar.

Bazı toplumlarda amca-kız yeğen, hala-erkek yeğen ve benzer akrabalar arasında yapılan evliliklerde de gaye aynıdır.

Ağabey - kız kardeş evlilikleri Hawaii, bazı Kongo aşiretleri ile eski Mısır ve Peru'nun İnca medeniyetlerinde görülmüştür. Daima ve yalnızca egemen grup tarafından uygulanan bu âdet, kutsal krallığı lekelememe maskesi altında servet ve rütbe kalıtımının sülâle içinde kalması gayesini güdüyordu. Yine eski Mısır'da görülmüş olan *baba-kız evliliği* de aynı amaca hizmet ederdi.

Biraz önce *gelin bedelinden*[1] söz ettik. Bu önemli ve yaygın âdetin üstünde durmak gerekir. Gelin bedeli, güvey adayı (veya babası) tarafından gelinin babasına ödenen bir bedeldir. Bu, kadının göreceği hizmetlerin ve doğuracağı çocukların bedeli olarak kabul edilmekte ve bir akraba grubu için kadınların değerini belirtmektedir. Afrika toplumlarında gelin bedeli *lobola* olarak adlandırılır ve gelinin babasına belli bir sayıda sığır hediye edilmesine dayanır. Misyonerler, birkaç inek karşılığında verilmek için yetiştirilmiş olmanın kadını çok aşağılayıcı bir durum olduğunu savunarak, bu âdeti ortadan kaldırmak istemişlerdir. Oysaki işlemin aşağılatıcı olmaktan çok uzak birkaç özelliği vardır: a) Çoğu zaman Doğu Afrika'dakiler gibi, sığırın saygı duyulan bir varlık olduğu ve evliliği kutsallaştırdığı toplumlarda uygulanır. b) Ödenen *Lobola,* ne kadar fazla olursa, karı kocanın statüsü de o ölçüde yüksek olacaktır. c) Bedelin ödenmesi, evliliği geçerli kılmaktadır; aksi durumda çift kanunen evli sayılmayacaktır. ç) Çocukları meşru kılar ve babalarının onlar üzerindeki hak ve ödevlerini güçlendirir. d) Ödenen miktar, özellikle ilk evlilik için genç erkeğin kendi başına sağlayabileceğinden çok fazladır. Bu sebepten ötürü de babasından, amca ve kardeşlerinden ödünç almak zorundadır. Sığır, keçi, kazma ve diğer mallar teslim edildiğinde, gelinin babası, bunların ancak küçük bir kısmını kendine saklayabilir. Geri kalanı ise oğullarını evlendirirken almış olduğu borçları ödemek için kullanır. Sonuç olarak da her iki ailenin fertleri karşılıklı mecburiyet bağlarıyla yakınlaşır ve menfaatleri icabı, evliliğin boşanmayla sonuçlanmaması için gayret sarfeder. Boşanma halinde, bütün alışveriş tersine cereyan edecektir ki bu, çoğu defa imkânsız denecek kadar

(1) Türkiye'de bu gelenek ağırlık, başlık sözleriyle belirtilir.

zordur. Birkaç toplumda kız kardeş takası, gelin bedeli yerini tutar ya da onunla birlikte mevcuttur.

Zürriyet veya gelin bedelinin etkileri, kadın öldükten sonra da süregider. Bir Yurok'un sosyal statüsü, kaza ve ölüm sonunda ödenen *wergind*[2]i (tazminat), annesi için ödenmiş olan miktara bağlıdır.

Gelin bedeli ödemenin farklı bir şekli de, *hizmet yoluyle evliliktir*. Genel olarak yalın ekonomik düzeylerde görülen bu sisteme göre damat, evlilikten önce veya sonra iki, üç yıl kadar avlanma, tuzak kurma, tarla sürme işleriyle damat olduğu aileye hizmet eder. Bu âdet, Viskonsin'in Winnebago aşireti, Kuzey Dakota'nın Hidatsa'ları, Sibirya'nın Çukçi'leri ve Afrikalı Bemba ve Nyakyusa'lar arasında yaygındır.

Gelin bedeli, temel prensibini akrabalık bağlarından alır. Evlenen çiftin yalnız olmadığı, her birinin bir akraba grubunun üyesi olduğu, dolayısıyle de bağın iki sosyal grubun arasında kurulduğu esasına dayanır. İlkel toplumlarda bireylerin kayın-aileleri ile evlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

1969'da Shaikh Karume, Tanzanya'daki erkeklerle evlenip Zanzibar'ı terkeden kadınlara 3.000 Sterlinlik bir "ihraç vergisi" koyarak bu kuralı genişletti. Tanzanyalı erkeklerin, çeşitli nedenlerden ötürü Zangibarlı kızlarla yapılan evliliklere karşı bir tercih tutumları vardır, Shaikh'in davranışı da kızların adayı terketmesinden doğan ekonomik kaybı telâfi etme gayesini gütmektedir.

Gelin bedeline benzeyen başka bir âdet de, gelin babasının güvey ailesine drahoma vermesine dayanır. Bu âdet genellikle kadınların ekonomik bir yükümlülük olduğu düşünülen toplumlarda görülür. Hipergami uygulayan Hint kastlarında yüksek tabakadan bir kızın az sayıdaki daha yüksek tabakaya mensup erkeklerden birini çekebilmek için hatırı sayılır bir drahomaya ihtiyacı vardır.

Pek çok toplumda yer alan ve değerli hediyelerin verilmesine yol açan evlenme törenleri, aslında iki akraba grubu arasındaki bağları güçlendirme gayesine hizmet etmektedir.

Büyük değişiklik gösteren evlilik yaşı, çoğunlukla toplumun ekonomik organizasyonuna bağlıdır. İlkel grupların çoğunda, ana babalar, çocuklarını bir an evvel elden çıkarmak ister. Dolayısıyle de evlilik yaşı, küçüktür. Yalnız başına yaşamı sürdürmek de güç olduğundan dul erkek veya kadın, çoğunlukla kendilerinden çok

(1) *Wergild:* Telâfi için para ödeme. Eski Germen ve Anglo-Sakson hukukunda, öldürenin ailesi tarafından öldürülenin ailesine, misillemeyi önlemek için ödenen para.

daha genç veya çok daha yaşlı bir kimseyle hemen evlenir. Avcı aşiretlerin erkekleri, avcılık maharetleri güç öğrenildiğinden, çiftçi ve bahçıvan aşiretlerinden daha geç evlenir. Bazen gerçek evlenme törenleriyle gerçekleştirilen çocuk evlilikleri, özellikle iki ailenin zenginliklerini ve öncelikle topraklarını birleştirmek istediklerinde görülür. Toplumun yaşlıların kontrolünde olduğu Avusturalya yerlileri arasında genç erkekler evlenene kadar uzun yıllar geçebilir, oysa kızlar çok genç evlendirilir. Günümüzde bile İrlanda köylerinde, çiftlikler çatıları altında bir gelin barındırmak istemeyen yaşlı babalara ait olduğundan, erkekler geç evlenir. Bu duruma ekonomik nedenler yol açmaktadır.

Egzogami kuralları karı kocanın ayrı ailelerden gelmesini şart koşmaktadır. Bu durumda yeni evliler, nerede yerleşeceklerdir? Beş olanak vardır: 1) İstedikleri semtte bağımsız bir yuva kurabilirler. İngiltere'de yaygın şekil budur ve *neolokal* konut olarak adlandırılır. 2) Yerleşme yeri erkek ailesinin evi veya semti olabilir. 3) Kadın ailesininki olabilir. 4) Kocanın dayısının ailesininki olabilir. Bunlara sırasıyle *patrilokal, matrilokal* ve *avunkulokal* yerleşme şekli adı verilir. 5) Sosyal örgütleri zayıf ve mülkleri az olan birkaç aşirette çift, gelinin veya güveyin ailesi yanına yerleşmekte serbesttir. Bu da *bilokal* yerleşme şekli olarak adlandırılır. Bu terimler ne yazık ki kesinlikten uzaktır ve gerçek yaşamda düğün sonrası uzlaşmalarda pek çok çeşitlilik görülmektedir. Çift, ilk olarak gelinin ailesi yanında, sonra güveyinkinin yanında yerleşebilir ve bir çocuğun doğumundan sonra, bir iki yıl için gelin kendi ailesine dönebilir. Avunkulokal (dayı yanında) yerleşme şekli, Mikronezya Losap'ları arasında görülür ve erkek statüsünü yükseltmek için matrilokal yerleşme şeklinin yerini almış yeni bir gelişme olabilir. Bu sistemi benimseme ise, toprak kullanma şekli ve Karolin takımadaları içindeki komşu adalarla ticaret ilişkilerine bağlıdır.

Evlilik sonrası konut yeri, karı koca ikilisinden oluşan aileyi büyük ölçüde etkiler. Patrilokal gruplarda (bazen virilokal de denir), kadın, kocasının ana babası, kardeşleri onların çocuklarından meydana gelen sıkı sıkıya bağlı bir grup içinde yabancıdır. Matrilokal toplumlarda da kocalar yabancıdır ve yakın akrabalarıyle çevrili kadının toplum içinde durumu daha kuvvetlidir. Fakat bu kuralların çiftleri etkileme derecesi büyük ölçüde köy egzogamisinin uygulanıp uygulanmamasına bağlıdır.

Genel olarak patrilokal yerleşme şekli, patrilineal (ataerkil) aile ve kalıtıma, matrilokal yerleşme şekli ve matrilineal (anaerkil) kalıtıma bağlı olma eğilimindedir. Bunun nedeni de, evliliğin, servetin ve her şeyden önce toprağın kontrolü gibi ekonomik konularla ya-

kından ilişkili olmasıdır. Bununla birlikte bu ilişki, kesin olmaktan uzaktır ve sosyal yapının çeşitli özellikleri nedeniyle değişebilir. Matrilineal olan Trobriand adalarında evlilik, patrilokaldır, fakat evlilikten doğan erkek çocuklar genel olarak yetişkin olduklarında, annelerinin evine döner. Patrilokal yerleşme şekli, gelin bedeliyle sıkı sıkıya bağlıdır: Bir Bantu atasözü, "Sığır olmayan yerde çocuk vardır" der. Bu atasözü kocanın bir avlanma yöresi ile gerçek veya sihirli bağları olduğunu da belirtmek istemiş olabilir. Aynı şekilde matrilokal yerleşme yeri, sosyal yapıyı yansıtma açısından bahçelerin kadınlar tarafından ekilip biçilmesine bağlı olabilir. Rodezyalı Bemba ve Biza'lar, anaerkildirler, fakat çe-çe sineğinin bu bölgede sığır yetiştirmelerine engel olması, bütün diğer mallarının dayanıksız olması nedeniyle miras kalan pek az şey vardır. Bu tür olgular yerleşme kaidelerinin uygulanmasını, miras ve boşanma konularını etkilemektedir.

Pek çoğunun boşanmayı hoş karşılamaması ve güçleştirmesiyle birlikte, bütün toplumlarda başarısız evlilikleri sona erdirme yolları bulunmuştur. Boşanmaya karşı olanlar, genellikle önemli miktarda gelin bedeli ödenen toplumlardır. Fakat boşanma bunlarda bile az görülen bir olay değildir. Bazen de ayrılma, kadının kız kardeşlerinden birinin, onun yerini almasıyle gerçekleştirilir. Genel olarak ilkel toplumların çoğu için evliliğin sona erdirilmesi güç bir iş değildir. Çoğu zaman eşlerden birinin kaprisiyle ve büyük bir hissî sarsıntıya yol açmadan son bulur. Bu tür toplumlarda yeniden evlenmenin çok kolay olması nedeniyle iş daha da basitleşir. Toplumların çoğu için evlilik, sosyal ve ekonomik yönden önemli dünyevî bir iştir. Evliliğin Katolik toplumlarda görülen ve İtalya gibi birçok ülkede boşanmayı olanaksız hale koyan dinî yönü pek az topluma has bir özelliktir[1]. Bu da boşanmayı ilkel toplumlar için kolaylaştıran ikinci bir olgudur. Genel olarak sanıldığının aksine kadın ve erkeğe tanınan boşanma kolaylığı, pek az fark gösterir. Bazı toplumlar erkeği, Irok ve Zuni'ler gibi bazıları da kadını kayırır. Aradaki ilişki kesin olmamakla beraber, boşanma kolaylığının ataerkil ve anaerkil örgütlenmeye bağlı olduğu sanılmaktadır.

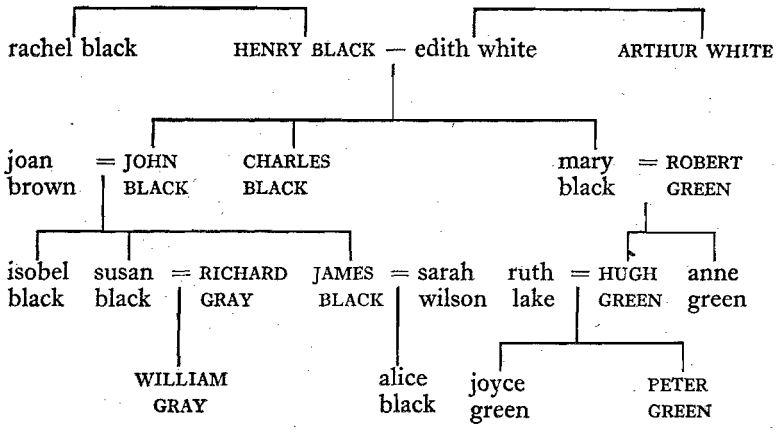
Bazı toplumlarda karısını boşamak zorunda kalmış olan erkeklerin hakları gözetilir. Örneğin, Madagaskar'ın Vezo Sakalavaları'nda boşanmış kadının yeni kocasından olan ilk üç çocuğu, kendi sahip olacağı çocuk ve hizmetlerin kaybını telâfi etmek için ilk kocaya verilir.

(1) Kitabın yayınlanışından sonra İtalya'da boşanmayı mümkün kılan bir kanun yürürlüğe girmiştir.

Boşanma sebepleri aşiretten aşirete değişir. Kısırlık, her yerde, hatta *zürriyet* ya da gelin bedelin *(Progeny price)* ödenmeyen yerlerde bile en geçerli sebeptir. Zulüm, terketme, aldatma ve büyü yaptırma da, özellikle tekrarlanırsa boşanma sebepleridir. Fakat pek çok başka sebep de geçerlidir; eşten bağımsız olarak ailesinden görülen kötü davranışlar gibi. Çoğu zaman hafif bir karşılıklı anlaşmazlık, boşanmaya yetmektedir. Bir evliliğin dengesini etkileyen pek çok etken vardır. Bemba'lı bir koca, evliliğinin dengesini bozmamak için gayret sarfedecektir, çünkü çok prestijli ve ekonomik yönden avantajlı başkan durumuna gelebilmek için kalabalık bir aile birliği gereklidir. Hiç şüphesiz ki, emniyet veren bir aile temeli, yetişen çocuklar için son derecede önemlidir, fakat çocukların bu gereksimesi ilkel aşiretlerde ana-baba ikilisinden çok, akrabalar tarafından sağlanılır. Çoğu zaman çocuğun "baba" dediği kimse, çocukla fazla ilgilenmeyen fizyolojik babası değil, dayısıdır. Dolayısıyle de anlaşmayan çiftlerin, İngilizlerde olduğu gibi "çocukların hatırı için" birliklerini sürdürmeleri söz konusu değildir.

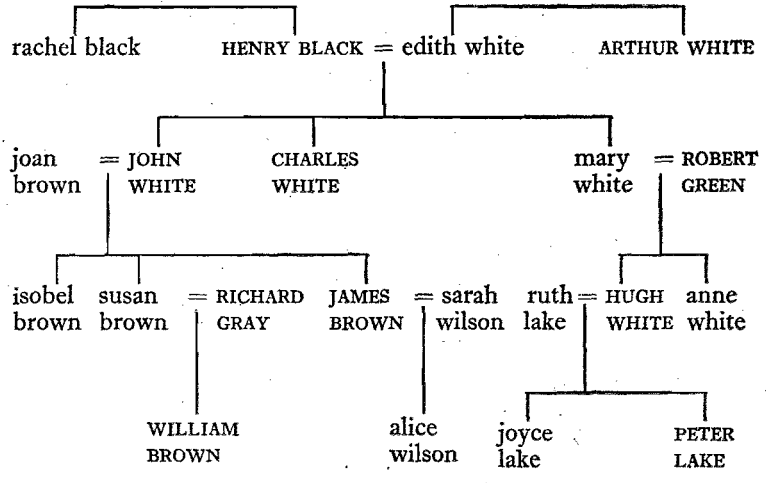
Matrilineal (anaerkil) olan Ashanti'lerde boşanma çok yaygındır. Bu durumda çocukların sorumluluğu dayıya düşer ki, zaten normal olarak çocukların dayılarının varisi olması nedeniyle bu, çok mantıkî bir çözüm yoludur. Ndembalar, devamlı hasta olan bir eşin sorumluluğunu yüklenmedikleri için, boşanma oranları çok yüksektir. Gebe kalma olanakları yaşla kaybolan Gonja kadınları, kendi evlerine döner ve evlilik çoğu zaman sona ermiş sayılır. Somalililer arasında kısırlık en yaygın boşanma nedenidir. Başarısızlıkla sona eren deneme evlilikleri nedeniyle Tallensi'lerin boşanma oranı yüksektir, ama başarılı denemeler sonucu yapılan evlilikler çok daha sağlam ve süreklidir. Boşanmaya Swari'lerde çok ender olarak rastlanılır. Yoruba'larda, boşanma işlemini, ekonomik bağımsızlığa sahip olan kadınlar başlatır. Burada *sorara* (baldızla evlilik) görülmez, cinsiyete bağlı roller önemli değildir; ve cinsiyete ilişkin sert tabular da yoktur.

Temel sosyal grup olan aileyi betimlerken ve şekilde oluştuğu ve devam ettiğine de kısaca göz attık. Belirli bir ailede devamlılık, kuşaklar boyunca aynı ataya bağlı kalınmasıyle ilgilidir. Bundan dolayı da pek çok toplumda tek yanlı (unilateral) soy ve soyaçekim sistemi uygulanır; yani, sosyal gruplaşma nedenlerinden ötürü çocuğun ikisine birden değil, fakat ya baba ya da ana tarafına bağlı olduğu kabul edilir. İlk sistem patrilineal (ataerkil), ikincisi ise, matrilineal (anaerkildir). Bizim kalıtım şeklimiz ise, soy isimleri söz konusu olduğunda, tablodan da anlaşılabileceği gibi, tamamen babaerkildir *(Resim: 36)*.

36. Tabloda, soy isimlerinin babaerkil kalıtımla geçişi gösterilmiştir.

Anaerkil bir kalıtım grubunda ise aynı fertlerin soy isimleri, her kuşakta çocukların annelerinin soy ismini alması nedeniyle farklı olacaktır *(Resim: 37)*.

37. Bu tablo, 36'ncı şekildeki kimselerin anaerkil sistemde sahip olacakları soy isimlerini göstermektedir.

Az sayıda olan ve kalıtımın hem ana, hem baba tarafından geldiği toplumlara *bilateral* gruplar denir. Amerika vadilerinde manda avıyle geçinen Cheyenne'ler ve Arapaho'lar, son zamanlarda bi-

lateral kalıtım ile matrilokal yerleşme yerini birleştirmiştir. Fakat eldeki bilgilere dayanarak 1700 sıralarında bu toplumun toprak evlerde yaşadığı, tarımla uğraştığı ve anaerkil kalıtım sistemi uyguladığı sanılmaktadır. Bu tür değişiklikler her halde insan toplumu için ender bir olay değildir.

Daha önce de sözünü etmiş olduğumuz *soy (lineage),* kadın veya erkek tarafına ait ortak bir atadan gelen, genellikle on kuşak ötesine kadar gitmeyen bir kadın ve erkek grubudur. Soyların bir ismi olabilir de, olmayabilir de. Çoğu zaman maksimal ve minimal olarak adlandırılan, soylara ve çeşitli başka bölümlere ayrılırlar.

Klan, tek taraflı egzogam bir akrabalık grubu olması nedeniyle soya benzer, fakat genel olarak daha büyüktür. Klan üyeleri çok uzak geçmişte, belki de dünyanın yaradılışında varolan mitolojik bir atadan geldiklerine inanırlar. Bunları konu edinen efsaneler, klanın sosyal örgütlenmesini etkilediklerinden, renkli masallardan ibaret değildir. Bazen birkaç klan *fratri* adı verilen daha büyük üniteler halinde birleşir. Bunlar da egzogamdır. Toplum, iki klan veya fratriden oluştuğunda, bunlar *moite* (Yarı) olarak adlandırılır ve aşiretin ikili organizasyonu olduğu söylenir. Moite'ler, birbirlerine kadın sağlamakla kalmayıp, karşılıklı bir yardımlaşma içindedirler. Her Choctaw moite'si, diğer yarısının ölü gömme merasimlerine katılır. Fox kızılderili moiteleri dans etme, yemek yeme, kumar ve top oyunları yarışları düzenleyerek nişanlanırlar. Moitelerin yerleşme yerleri çoğu zaman ayrıdır. Bazı Bororo'lar bir köyün kuzey yarısını aşiretin bir moitesine, güney yarısını da öbürüne ayırırlar.

Bir fratri veya aşiretin kapsadığı klan sayısı çok değişiktir. Kuzey Amerika Omaha'ları on babaerkil klana, Mohawk'lar üç anaerkil klana; Cheroke'ler de Kurt-Karaca-Kuş-Kırmızı Boyalı-Mavi Boyalı-Yabanî Patates ve Kurnaz adlarını taşıyan yedi klana sahiptir. Tlingit ve Haida'ların her biri, elliden fazla klan kapsar. Afrikalı ulus Baganda, her birinin kesinlikle belirlenmiş politik görevleri olan üç düzine babaerkil klan kapsar. Yoğun nüfuslu Afrika'nın bazı klanları hepsi de teorik olarak akraba olan binlerce üyeden meydana gelir. Klan üyeliğinin belirlenmesi, Avusturalya'da çok karmaşık olabilir. Örneğin, Karadjeri aşireti, Panaka ve Paldjeri'nin bir babaerkil moite, Burung ve Karimba'nın da bir başkasını meydana getirdiği dört bölüme ayrılmıştır. Aralarındaki evlilik ve akrabalık sistemi şöyle gösterilebilir:

PANAKA = BURUNG
KARİMBA = PALDJERİ

Buna göre Karimba erkeği Paldjeri kadınıyle evlenip Burung grubuna ait olacak çocuklar; Paldjeri erkeği Karimba kadınıyle evlenip Panaka çocuklar; Panaka erkeği Burung kadınıyle evlenip Paldjeri çocukları yetiştirecek ve Burung erkeği de Panaka kadınıyle evlendiğinde çocukları Karimba olacaktır.

Klan sistemi aşiret hayatının pek çok yönü ile ilgilidir. Egzogami kuralıyle evlilikleri düzenlemesi dışında, akrabalık kisvesi altında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma sağlamaktır. Klan içindeki sosyal bağlar öylesine güçlüdür ki, sadece klan üyelerinin birbirlerini desteklemesini sağlamakla kalmayıp, klanın bir üyesinin işlediği cinayet gibi, bir suçun intikamı klanın masum bir üyesinden de alınabilir. Sosyal dayanışma ve kolektif bağlılık klanı, töresel kuvvetlerle donatır, bunların işleyişi halk oyuna sunulur veya bir başkan veya yaşlılar meclisi tarafından denetlenir. Savaş açmak gibi politik kararlar konusunda bazen aşiretin bir klanı yetkili sayılır. Winnebago kızılderililerinin savaşçı klanı, aşiretin savaş işleriyle yükümlüdür. Trobriyan adalılarının ve pek çok Afrika aşiretinin şeflerin geldiği bir kraliyet klanı vardır. Özellikle ileri besin üretici toplumlar arasında klanlar, toprak ve mülk sahibidir ve ticaret veya farklı ekonomik alışveriş şekilleri uygularlar. Ayrıca aşiretten aşirete değişen önemli dinî görevleri vardır. Çoğu zaman klanlar, bütün toplumun yararına olmak üzere tamamen kendilerine has törenler düzenlerler. Klanların en yaygın özelliklerinden biri, bir *totem* sahibi olmaktır.

Totem, bu genel olarak memeli, kuş, sürüngen, böcek türünden bir hayvan veya bir bitkidir. Kaya, su, şimşek gibi cansız bir varlık veya bir doğa olayı da olabilir. Totemciliği kesin olarak tanımlamak güçtür. Özü, totem sahibi insan grubuyle totemin temsil ettiği hayvan veya bitki arasında varolduğuna inanılan bir bağ veya niteliktir. İlkel insanlar, totemle ilgili inançları açısından büyük farklılıklar gösterir. Totemciliğin en yaygın özellikleri arasında şunları sayabiliriz: İnsan grubu totemin adını taşır; totemin kaynağı özenli efsanelerle açıklanmıştır; insanlar, bir bitki veya hayvan olmakla beraber, insan yönü de bulunan totemden geldiklerine inanırlar; büyü-din ayinleri çoğu zaman totemlerle bağıntılıdır ve totemle ilgili efsaneler temsil edilebilir; totem türünden hayvanları öldürmek ve yemek yasaktır; totemin ağaçtan, taştan heykellerinin yapılması yaygındır ve bunlara tapılır; totem grupları genellikle egzogamdir. Totemizmin saydığımız özelliklerinden herhangi biri, bir toplumda bulunmayabilir. Irok Konfederasyonuna[1] bağlı Seneka kı-

(1) New York yörelerinde yaşamış olan bir aşiret birliği.

zılderilileri, iki moiteye ayrılmıştı. Bunlardan biri totemleri ayı, kurt, kaplumbağa ve kunduz olan dört klandan; ikincisi de totemleri geyik, balıkçıl, su çulluğu ve atmaca olan dört klandan meydana geliyordu. Bu klanlarda ne totem yeme yasağı, ne de onlarla ilgili dinî ayinler vardı. Tikopia'lı dört klanda totemleri olan bitkiyi yiyebilirdi, fakat Irok klanlarında olduğu gibi, egzogam değildiler. Bu aşiretlerden biri olan Mohawk'ın kaplumbağa klanının Haienhwatha adlı bir şefi vardı. On altıncı yüzyılda yaşamış olan bu şef, sonraları adı Hiawatha olarak değiştirilerek efsanelere konu olmuştu.

Totemler, yalnızca klanlara ait değildir. Moite veya bireylerde bağlı olabilirler. Avusturalya'nın Hunter nehri aşiretlerinde cinsiyete bağlıydılar: Yarasa erkekler, ağaçkakan da kadınlar için kutsaldı. Başka şekiller de görülür; fakat burada her birini anlatmak güç olacaktır. Totemizmin önemini, sosyal yapıyle, aşiret sanatı, dil ayrıntıları, büyü, din, hukuk, ahlâk gibi ilkel grupların hayatının pek çok yönüyle kaynaşmış olması göstermektedir.

Soylar ve klanlar, tek taraflı unilateral akrabalık gruplarıdır. Başka bir önemli sosyal gruplaşma *geniş* (veya *büyük*) ailedir, fakat akrabalık örgütünün değişik olması nedeniyle yapısı, klandan farklıdır. Geniş aile anaerkil veya babaerkil olabilir. Babaerkil olduğunda çekirdeğini, geneolojik yönden akraba erkekler, başka gruplardan gelerek kendileri ile evlenmiş karıları, evlenmemiş kızları meydana getirir. Evlenerek ayrılmış kızlar, ailenin kapsamına girmez. Aile anaerkil olduğunda da çekirdek geneolojik yönden akraba kadınlardan benzer şekilde meydana gelir. Bu tür sosyal gruplaşmaların hepsinde olduğu gibi, uygulamalarda farklar görülür. Yugoslav Zadruga'ları bir geniş aile tipidir. Bunlardan Güney Sırbistan'daki bir tanesinde on bir aile, yirmi odalı bir evde yaşıyordu. Bu tür grupların en belirgin özelliği; kendilerini ekonomik yönden bağımsız kılan büyük bir toprak parçasının ortak sahibi olmalarıdır. Toplulukta ihtisaslaşma görülürdü; altı kadın ekmek ve yemek pişirir; sekizi iplik bükme, kumaş dokuma, elbise yapma işlerinde çalışır; beş erkek çobanlık eder, biri pabuç yapardı. Üyeleri dağınık halde olabilen klanların aksine, geniş aile daima yerel (lokal) bir ünitedir. Geniş aileler her ne kadar ekonomik yönden birbirleriyle rekabet halinde olabilirlerse de, evlilik yoluyle birbirleriyle ilişki kurmuş olmaları, içinde yaşadıkları toplumda denge ve birliğin bulunmasını sağlar.

7. TOPLUM (II)

Bir Arada Yaşamanın Diğer Yönleri

Yerel örgütlenme, konut şekilleri, *esprit de corps*, yerleşmiş davranış, birey ve toplum, statü ve rol, yaş toplulukları, klüp ve birlik, *rites de passage*, esaret, tabakalaşmış toplumlar, bölümlere ayrılmış toplumlar.

Toplumun buraya kadar tartışmış olduğumuz yönleri, özellikle aile, soy, klan gibi akrabalık gruplarındaki insanların birbirleriyle olan ilişkilerine değiniyordu. Oysaki sosyal yapının dışında, toplumla ilgili pek çok başka sosyal bağlar da vardır.

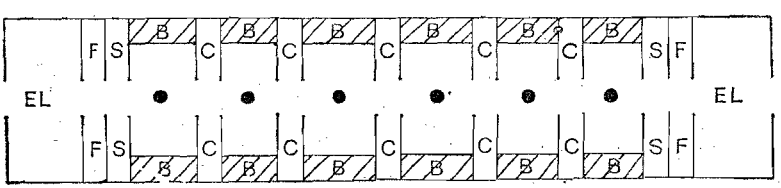
İnsanların bölge duygusunun, serçe, çeşitli kuş ve memeli türlerininkiyle karşılaştırıldığında ne ölçüde gelişmiş olduğu bilinmemektedir. Şüphesiz ki pek çok aşiret, klan ve aile bir toprak parçasına veya hiç olmazsa onu ekip biçme hakkına sahip olmayı ister ve ona yabancıların girmesine kıskanırcasına direnç gösterirler. İlkel grupların yerel örgütlenme olarak adlandırılan arazi işgal şekli sosyal birliklerinin önemli bir yönüdür.

Yerel (lokal) gruplar büyüklük bakımından çok farklıdırlar. Bunların en önemlilerinden biri de, daha önce sözünü etmiş olduğumuz *aşiret*tir. Aşiretler genel olarak ortak bir dil veya lehçe konuşan insan gruplarıdır; sınırları belirli bir bölgede yaşarlar ve oldukça homojen bir kültürü paylaşırlar. Aşiretler ne egzogam, ne de akraba gruplarıdır. Amerika ve Avustüralya'nın aşiret kalıntılarında görüldüğü gibi, büyük gruplardan hayatta kalmış kişilerden meydana gelmiş olabilirler veya sayıları dört milyon kişiyi bulan ve politik bir bütünlüğe sahip olsalar bir ulus olarak adlandırılabilecek olan Nijerya Ibo'ları gibi büyük ünitelerdir. Bu ölçüde büyük olan aşiretler daima küçük aşiret veya yerel gruplara bölünürler. Bu tür grupların büyüklüğü kısmen uygulanan ekonomi tipine bağlıdır. Yalın besin toplayıcıları ve göçebe çobanlar (nomadik pastoralist)[1] daima küçük gruplardır. İleri bir tarım düzeyine varanlar

(1) Toplayıcılık ve hayvan besleme yoluyle besin sağlayan ekonomi düzeni. Besin tükenen bölgeden binek, yük taşıma ve çekme aracı olarak da kullanılan hayvanlarıyle birlikte, sınırlı bölge ve topraklar içinde kalmak şartıyle göç ederler.

büyük ve yoğun nüfuslu cemaatler halinde yaşar. Coğrafî şartlar da önemlidir. Yeni Gine ve And Dağları çevresindekiler gibi; dağlık bölge insanlarının kaya çıkıntılarına tünemiş ya da dar yarıklara sıkışmış küçücük köyleri vardır; Koşin veya Nijerya'daki gibi geniş alanlarda yaşama, toprak ve iklim müsait olduğundan, nüfus yoğunlaşmasına imkân verir.

Köylerin kuruluş şekli, sosyal yapı şeklini yansıtır. Konut tipleri de toplumun örgütlenişi, işleyişi ve akrabalık sistemiyle ilişkilidir. Çobanlıkla geçinen Navajo'ların birbirinden uzakta ve dağınık olan çamur veya kütükten yapılmış evleri onların gevşek sosyal örgütünü yansıtır ve bireysel tutumlarını geliştirir. Ova kızılderililerinin çadırları *(tipis)*, onların hareketliliğini ve kısmî göçebeliklerini, kamp düzenleri de grubun yapısını yansıtır. Pueblo[1] kızılderililerinin taştan örülmüş büyük ortak evleri bunlardan son derece farklıdır. Yeni Meksiko'da, Pueblo Bonito'daki bir evin beş yüz kadar odası vardı ve burası bin kadar insanı barındırabilirdi. Bu evler, iyi bir konut, aynı zamanda da savunma kaleleriydiler, dış duvarları kapısız ve penceresiz çıplak yüzeylerdi. Eve, bacaya asılan bir merdivenden girilir ve bütün pencere ve kapılar ayinlerle, danslarla ve törenlerle bezenmiş renkli bir yaşamın sürdürüldüğü iç avluya açılırdı. Bu insanlar, somut ve sembolik olarak tehlike dolu dış dünyaya sırtlarını çevirmiş olarak yaşardı. Büyük konutları, ailelerin yakın bir ilişki içinde yaşadığı sağlam, sıkı sıkıya bağlı, güçlü bir bütün meydana getirirdi. Bu düzenin sosyal yapının işbirliği ve dayanışma yönünü geliştirmiş olmakla beraber, alınganlıklara, ağız kavgası ve büyü korkusuna da yol açmış olduğu sanılmaktadır.

B = Yatak
EL = Sahanlık
● = Ocak
C = Kişisel eşyalar için ayrılmış yer
F = Odun deposu
S = Genel depo

38. Bir Irok uzun evi planı.

Irok konutlarının tipik örneği uzun evlerdi *(Resim: 38)*. Dik dörtgen biçimindeki bu yapılar, 9 metre eninde ve 90 metre uzunlu-

(1) *Pueblo:* Birleşik Amerika'nın güneybatısında görülen bir tip yerli köylü.

ğunda olabilirdi. Evin her iki ucundaki kapıları boydan boya bir geçit bağlardı. Bu geçidin her iki tarafında alanları 3 ilâ 5 metrekare olan açık bölümler yer alırdı. Bu bölmelerin her biri bir çifte aitti. Merkezî koridorda, eşya depolarının arasında orta yerde yemek pişirmek için bir ocak yanardı. Uzun evlerin sahibi, içlerinde en yaşlı ve en sözü geçenin başkanlık ettiği aynı soydan gelen kadınlardı. Başkanın kızları, onların koca ve çocukları, çoğu zaman kız kardeşleri, onların aileleri ve evli kız torunları ile birlikte yaşardı. Uzun ev, anaerkil klanlar halinde yapılanmış bir toplumun matrilokal şekline iyi bir örnektir. Birlikte yaşayan konjugal aileler arasındaki gerilim Pueblolardaki kadar kuvvetli değildi. Gerçi yaşamları Pueblo'lardaki gibi iç içeydi ama, Puebloların aksine, bütün bir köy halkı aynı konutta yaşamazdı. Bir Irok aşireti her birinde birkaç uzun ev bulunan köylere ayrılırdı. Gerilimi gidermede konusunda asıl etkili olgu, Irok'ların geleneksel düşmanlarına amansız savaşlar açan savaşçı bir toplum oluşuydu; böylece iç gerilimlerini hafifletmiş olurlardı. Uzun evler, getirdiği sosyal yapı ve kültürel tutumlar, Beyazların ülkelerini kolonileştirmesi sonunda yıkılmış, yerini küçük odundan evler ve yeni bir sosyal yapıya bırakmıştır. Aynı olgu Trobriand köylerinde de izlenebilir. Burada esas yapılar, oturmaya yarayan evler değil, fakat *bwayma* adı verilen içlerinde yıllık hint patatesi (yam) ürününün depo edildiği son derece özenle yapılmış kulübelerdi. Temel taşları üzerine kurulan bu yapıların büyüklük ve süsleri, sahibinin sosyal seviyesini belirtirdi. Garip şekilleri, özenle yapılmaları sadece bir besin maddesi olmakla kalmayıp, pek çok sosyal törenin odak noktası olan hint patatesine verilen önemi gösterirdi. Buna karşılık, Trobriand evleri kaba birer barınaktan ibaretti. Bitişik düzende ve temel taşı kullanmadan yapılmaları, yerlilerin büyü korkusunu ifade eder; bu şekilde kurulan evlerin altında veya yanında büyü saklayacak yer yoktur.

Topluma ilişkin en önemli olgu, insanların bir yerde beraberce yaşamaları değil, fakat birbirlerine karşı psikolojik tutum ve tepkiler geliştirmiş olmalarıdır. Yıllarca aynı aşiret veya köyde birlikte çalışıp, eğlenip, dertleşip, kavga edip yaşamaları, birbirlerinin şahsiyetini belli bir durumda tepkisinin ne olacağını tahmin edecek kadar tanımalarının sonucu, bir ilgi beraberliğine varırlar ki buna *esprit de corps*[1] denir. Bu da insana güven veren bir şeydir. Bitişik iglo, çadır veya kulübede yaşayan aileyi sevmeyebilirsiniz,

(1) Metinde Fransızca birlik ruhu. Ortak ilgi ve faaliyetlerin meydana getirdiği dayanışma. Aynı meslekten olmanın verdiği duygu gibi.

fakat hiç olmazsa belirli şartlar altında ne şekilde davranabilecekleri konusunda bir fikriniz vardır.

Sosyal birlik duygusunu oluşturan birçok etmenin (faktör) var olduğu sanılmaktadır.

Bunların ilki, *birlikte yaşamak*tır. İnsanlar, Polinezya'daki bir mercan adasında, bir orman açıklığında, küçük bir derenin kenarında gruplaşmış olarak yaşadığında, birbirlerini iyi tanımaları kaçınılmaz bir sonuçtur. Beklenmedik bir davranışın güven duygularını sarstığı enderdir ve her insan, komşularının her biriyle arasında bırakacağı mesafeyi bilir. Bununla beraber, yaşadıkları ve dışına çıkmadıkları dar sınırlı bir yörede gerçekten yüz yüze yaşayacak kadar küçük toplumların sayısı azdır. Pek çok topluma has olan bir özellik, duygusal gerginlik doğuracak durumların ortaya çıkmasını önlemek gayesiyle fertler arasındaki çeşitli davranışları düzenlemek için oluşturulmuş davranış kalıplarını uygulamaktır. Bu âdetlere kısaca göz atmıştık.

Bu sınırlandırılmış davranış kalıpları çeşitlidir. En yaygın olanlarından biri, bazı akrabaların birbirlerinden kaçınmasıdır. Erkeğin kayınvalidesiyle hiç bir teması olmaması gereken pek çok aşiret vardır. Uzaktan geldiğini gördüğünde, karşılaşmamak için başka bir tarafa gitmelidir; kayınvalidesi eve geldiğinde erkek, evi terk etmeli; kayınvalidesinin hazırladığı bazı yemekleri, hatta hiç bir yemeği yememelidir. Galla erkekleri, kayınvalidelerinin adını ağızlarına alamazlar; Baganda'larınsa ne kayınvalideleriyle konuşmasına ne de onu görmesine izin verilir. Benzer kurallar, büyüdüklerinde, ağabey ve kız kardeşler içinde geçerlidir. Melanezya'nın büyük bir kısmında birlikte yemek yemeleri veya konuşmaları veya sadece bazı konuları tartışmaları yasaktır. Kadınlar içinde kocalarının babalarıyle ilgili benzer yasaklar olabilir.

Garip, fakat çok yaygın bir davranış şekli de, *şakalaşma ilişkisi*dir. Kuzey Amerika Crow kızılderilileri, Botswana Tswana'lar, Barotzeland Lozi'leri arasında yaygın olan bu ilişki, bir erkeğin, kendinden genç dayısı veya kayınbiraderleriyle alay etme, muziplik yapma mecburiyetidir. Şakalar normal şartlarda hakaret sayılacak kadar ağırdır, fakat şakalaşma ilişkisi söz konusu olduğunda, kurbanın gücenmiş görünmeye hakkı yoktur ve yapılan her şeyi güler yüzle karşılamak zorundadır.

Biri saygı dolu bir kaçınma, diğeri taşkınlığa varan bir samimiyeti içeren bu iki âdet, o kadar sık birlikte görülmektedir ki, aynı sosyal gayeyi gerçekleştirmeye yönelmiş, birbirini tamamlayan bir bütün olarak kabul edilebilir; gaye, yakın akrabalar arasında çatışmayı önlemektir. Kaçınma kuralları, genel olarak bir erkek

veya kadınla bir kuşak öncesi bir kimseyi, şakalaşma kuralları da aynı kuşak içindeki kimseleri veya büyükbaba torunları konu alır. Evlilik, önceleri belirli bir denge içinde olan iki aile içinde kısa süreli bir dengesizlik meydana getirir. Evlilikte oluşan gerilim, özellikle damat, kayınvalide, yani genç kadın üzerinde hak iddia eden iki kimsenin ilişkilerinden doğar. Kaçınma şekilleri çeşitli olmakla beraber, aynı gayeye hizmet eder. Evlilik ilerleyip iki akraba grubu arasındaki ilişkiler duruldukça, kaçınma kurallarından vazgeçilebilir. Şakalaşma ilişkisi, ev içinde oluşan düşmanlık duygularını sosyal yönden kabul edilen ve önceden beklenebilecek davranışlar kanalıyle gidermeye yarar. Çatışmayı bir yandan simgelerken öte yandan da ortaya çıkmasını engeller. Tswana'lar arasında bu âdet, evlenmeleri büyük ölçüde desteklenen çapraz kuzenler arasında uygulanır. Yerliler bu âdetin karı koca arasındaki hoşgörüyü geliştirerek daha dengeli bir evliliğe hazırladığı inancındadır.

İngiliz toplumunda bile, genellikle yabancılarla olan ilişkileri düzenlemeye yarayan ve akrabalık örgütünden bağımsız bu tür standartlaşmış davranış kuralları vardır. Özellikle belirsiz bir an, bir kimseyle tanıştırıldığımız andır. "Memnun oldum"la başlayıp, hava hakkında birkaç beylik sözle konuşmaya başlamak, tehlikeli, incitici olabilecek bir konuya doğrudan girmeyip, karşıdakini biraz tanıma olanağı sağladığından, yararlı bir yöntemdir.

Birbirlerini tanımayan Avustralya yerlileri karşılaşır karşılaşmaz, çeşitli sorularla göreli (relatif) sosyal durum ve statülerini anlamak zorundadırlar. Bu da onların birbirlerine karşı nasıl davranacaklarını saptamalarına yarar.

Bu türden karşılıklı uyum sağlamalar, insanların sosyal baskılara uyma ve toplumca onaylanacak bir rol almasını sağlayan yollardan biridir. İnsanlar, kendilerini zorla kabul ettirme isteğini gemlemeyi ve sırasında toplum çıkarları için kendi kişisel çıkarlarından fedakârlık etmek gerektiğini öğrenirler. Bu baş eğme ve uyum sağlamaya karşılık, toplumda, yardıma veya dayanağa ihtiyaçları olduğunda üyelerini destekler. Bu, bireylerin bencil itilimleri üzerinde bir sosyal kontrol sağlamak için etkin bir çaredir.

Bununla beraber, insanlar her ne kadar toplum tarafından yöneltilip şekillendiriliyorsa da, kişisel özelliklerinden arındırılmazlar. Aslında toplumun insanları şekillendirdiği gibi, insanlar da toplumu değiştirir ve şekillendirir. Batı Avrupa'da Knox ve Luther'in, Mısır'da Akhenaten'in yaptığı gibi yeni bir din, Kemal Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu gibi yeni bir politik ve

sosyal düzen, hemşirelik alanında Florence Nightingale'in yaptığı gibi yeni bir hizmet anlayış ve sistemi getirebilirler.

Toplumların değişerek varlıklarını sürdürme gücünü kazanmasında bireylerin bu gayretleri en az ortaklaşa uyum sağlama kadar önemlidir. Değişmezlik süregittiğinde ise, değişen bir dünya içinde eski davranış kalıpları bir yük durumunu alabilir.

Örneğin Viktorya devrinin kadınların endüstride kullanılmasına karşı olan önyargısı, I. Dünya Savaşı sırasında cephane fabrikalarında savaşı başarıya ulaştırmak için fazladan bir insan gücüne ihtiyaç olduğu zaman çok sakıncalı olmuştu. Bu durumda, Viktorya devri davranış kalıpları yeni baskılara boyun eğmek zorunda kaldı. Bazı Avustralya aşiretleri için avlanması yasak totem hayvanın dışında bütün av hayvanlarının tükendiği olmuştur. Bu şartlar altında yapılacak şey, ya açlıktan ölmeyi kabul etmek, ya da tabuyu kırarak yeni şartlara uyum sağlamaktır. Bir erkeğin kendi klanı dışındaki çok küçük sayıda kadınlardan biriyle evlenmesinin gerektiği bazı küçük Avustralya aşiretlerinde eş olabilecek nitelikte tek bir kadının kalmadığı olmuştur. Bu şartlar altında, erkek evlenip aile sahibi olmak istiyorsa, tabu kadınlardan birini almak zorundadır. Grup yeni şartlara uymaya yanaşmadığında ise, yok olmaya mahkûmdur. Genel olarak bu tür evliliklere izin verilir, fakat tabuya saygısızlıkta bulunan çift, dövülür ve bir süre için aşiretten atılır. Bu şekilde durumu onaylamadıklarını belirten diğer aşiret üyeleri, erdemlerine gölge düşmeden gönül rahatlığıyle yaşamlarını sürdürür ve hem biyolojik yönden uyum sağlanmış, hem de aşiret idealleri korunmuş olur.

Bir toplumun davranış kalıpları hemen her toplumda bireyler tarafından tartışmasız kabul edilir. Bu, özellikle ilkel toplumlar için geçerlidir. Arapesh kadınları başlarında erkeklerin taşıdığından çok daha ağır yükler taşır ve bu olgu, kadın başlarının erkeklerinkinden daha sert ve güçlü olmasıyle açıklanır ki, şüphesiz bu doğru değildir. Dr. Johnson zamanında, kadınların zihnî geriliği doktrinine erkekler kadar kadınlar da inanırdı. Günümüz İngilteresinde sınıf farkları, tilki avı, kapitalizm, hapis cezası ve mini etekler pek çok kimse tarafından tartışmasız kabul edilir, fakat bu toplumun bütün üyelerince kabul edildiklerini asla belirtmez; yüz yıl kadar sonra (mini etek için daha da az) bunların hepsi de soluk birer anı olmaktan öteye gidemeyecektir.

Büyük toplumlarda yerleşmiş davranış kalıplarının ancak pek azı çoğunluk tarafından bilinir: Bir maden işçisi, saray adabı konusunda hiç bir şey bilmeyebilir. Bir Anglikan kilisesi üyesinin bir sinagog veya bir Katolik kilisesinde ne yapılacağı konusunda bir

fikri olmayabilir; bir subay da yatılı kız öğrencilerin birbirlerine davranışları konusunda ancak küçük bir fikre sahip olabilir.

Bunların alt-kültürlerin varlığı konusunda önceden söylemiş olduklarımızı yansıttığına dikkatinizi çekerim. Bu olgular, kültür ve toplum arasındaki yakın ilişkiyi belirtmektedir.

İnsanlar, toplumda statü adı verilen belirli pozisyonları doldurmak ve bazı rolleri yürütmekle yükümlüdür; bunlar da davranış kalıplarıyle belirlenir. Bir erkek, baba, vergi mükellefi, yargıç, parlamento üyesi ve katolik olma statüleri nedeniyle çeşitli ödevlere sahip olabilir.

Statülerimizin bazıları cinsiyetimizin, kalıtım durumumuzun, yaşımızın ve pek çok başka durumun otomatik sonucu olarak belirlenmiştir. Böylece hiç bir çaba sarfetmeden baron, dayı, bir Hint kastı üyesi, bir Yahudi kenar mahallesinde kız evlât, Tikopyalı bir büyükanne olabiliriz. Bunlara, *yüklenmiş* statüler denir. Bazıları ise gayretlerimizin sonucu olarak kazanılmıştır. Milyoner, şaman, avukat, sünger avcısı olabiliriz. Bunlara da *kazanılmış* statüler denir. Gündelik yaşamın sıkıcı yönlerini kapsayan pek çok statü; cinsiyet, yaş, aile, sınıf veya klan üyeliğine bağlıdır; bunlar, yüklenmiş statülerdir. Kazanılmış statülerin bol olduğu toplumlarda üyelerin tümünün yararlanabileceği zengin faaliyet alanları vardır. Bunlar yarışma, sosyal çaba ve sosyal hareketlilik gibi durumlarla insanların en başarılı olabilecekleri saha ve meşguliyetleri bulmalarına yol açarak topluma yararlı olmalarını sağlar. Kazanılmış statü oranlarının çok düşük olduğu toplumlar, insanları uygun olmadıkları rolleri oynamaya mecbur ettiğinden başarısız olabilir. Öte yandan hiç bir zaman heves etmediği bir statüyü başaramamaktan dolayı bozguna uğramayan kişi, rekabetin çok az olduğu toplumlardaki psikolojik gerginlik içinde değildir.

Bazen kişiye ilişkin farklı statülerin gerektirdiği davranışlar, kişiyi çetin bir çatışma durumuna sürükleyebilir. Bu gibi durumlar, bireylere ve onların arayıcılığıyle tüm topluma sarfettirecekleri uyum çabasından ötürü çok sık meydana gelmemelidirler. Meydana geldiklerinde dramların temeli olacaklardır. Örnek olarak ev sahipliği kurallarının rakip klandan gelen ezelî düşmanını barındırmaya mecbur kıldığı İskoç lordunu; Jul Sezar'a borçlu olduğu dostlukla Roma devletine borçlu olduğu sadakat arasında kalan Brütüs'ü verebiliriz.

Birçok toplumda, özellikle çok karmaşık olanlarında grup çatışmaları yaygındır ve çeşitli tarikatlar, ekonomi ve endüstri örgütleri, köy ve şehir halkı ve başkaları arasında kavga şeklini alabilirler. İngiliz toplumunda kumar, alkol, boşanma, kadınlara eşit üc-

ret, bedenî cezalar gibi konularda görülen farklı tutumlar ideal ve ilgilerin farklılığını açıkça ortaya koymaktadır. Aynı zamanda da, hiç olmazsa kısmen, yaşa bağlı, meslekî, sınıfsal ve dinî gruplaşmaları gösterirler.

Bazıları, gruplar arası dayanışmaya, bazılarıysa çatışmaya yol açan pek çok toplum örgütleme tipi geliştirilmiştir. Klan sisteminin görüldüğü her yerde klan üyeleri, yabancılara karşı büyük bir dayanışma ve bağlılık içindedir. Afrika'nın pek çok yöresinde, Brezilya Sherente'lerinde de görüldüğü gibi, erkekler yaş grupları şeklinde örgütlenmiştir. Belirli bir yaşa varan gençler, yıllar boyu sürecek olan kademeli kabul edilme (initiation) törenlerine katılırlar. Aradan birkaç yıl geçince, bir üst sınıfa kabul edilenler ve aynı yaş grubunda geçiş törenlerine başlamış olanlar ömürleri boyunca birbirlerine güçlü dostluk, kardeşlik bağlarıyle bağlı olduklarını hissederler. Bu, İngiltere'de günümüzde de görülen "eski okul arkadaşı" bağının ilkel bir karşılığıdır.

Kenyalı Nandi'ler, Bostwanalı Swazi'ler ve Nyasa gölü çevresinden Nyakyusa'lar gibi gruplarda yaş sınıfları çok gelişmiştir ve sosyal bütünlüğü sağlamada yararlı olur. Her yaş grubu hüviyetinin ve toplumdaki yerinin farkındadır. Her bir grubun üyeleri, ömürleri boyunca birlikte gelişir; işe genç erkek çocuklar olarak başlar, sırasıyle bekâr savaşçı, evli erkek, sonunda da aşiret yaşlıları olurlar. Her aşamada aynı grup erkekleri o gruba özgü bir birlik ruhu *(esprit de corps)*, onları birbirlerine güçlü bağlarla kenetleyen bir dayanışma hissederler. Yaş grupları genç erkeğin ailesinden ayrılıp kendi başına bir aile kuracağı geçiş dönemini kolaylaştırır. Birçok savaşçı Afrika aşiretinde yaş grupları, savaş tümenleri şeklinde kullanılmıştır. Yaş grupları bazen çalışma ekiplerinin de temeli olmuştur.

Kulüpler, birlik ve *gizli cemiyetler* gibi diğer gruplar, toplumun bütünlenmesi veya kısımlara ayrılmasında etkili olabilir. Bunların ortak özellikleri, akrabalık gibi bir bağa dayanmadan gönüllü olarak bir araya gelmiş kişilerden oluşmalarıdır. Geniş bir toplum içinde sınırlı üyeliği olan küçük toplumlar meydana getirirler, kendilerine has bir kuruluş ve tüzükleri vardır ve üyelerine bir birlik duygusu verirler. İlkel cemaatlerde bu tür kulüpler yalnızca erkekler içindir.

Batı Afrika Yoruba'larının Ogboni adı verilen gizli bir birliği vardır. Üyeleri köyün önemli ailelerinden gelen Ogboni'ler özellikle, aşiret şefini büyük ölçüde etkileyen politik bir örgüt olarak iş görür. Ogboni, üyelerinin çıkarlarını da korur ve bu çıkarlara karşı çıkanlara gizli "kanunî" faaliyete geçer. Yoruba'la-

rın da Oro ve Egungan adı verilen iki büyük dinî kuruluşları vardır. Karşılıklı yardımlaşma, sosyal davranışların denetlenmesi ve despot şeflerin gücünü frenleme gibi işlerle uğraşan bu tür kulüpler çok yaygındır. Fakat zaman zaman da insan öldürme ve yamyamlık davranışlarında bulunabildikleri görülmüştür. Üyeler, ünlü Ekkpe ve Leopar birliklerinde olduğu gibi, iktidar hırsı ile gözü dönmüş bir halde toplumu kendi amaçları için dehşete düşürebilirler.

Pueblo aşiretlerinde bulunan birliklerin görevi, yalnızca din, büyü ve törenlere ilişkindir. Ova kızılderililerinin kulüpleri, savaş birliği görevinde kullanılmasalar bile, "askerî cemiyetler" olarak adlandırılır. Crow-Tobacco (Karga-Tütün) Cemiyeti gibi bazılarının faaliyeti din-büyüydü; bazıları ise kısmen ekonomik, kısmen savaşçı ve avcı örgütlerdi.

Crow, Cheyenne, Kiowa ve diğer bazı aşiretlerde olduğu gibi, hiyerarşi söz konusu olmayan kulüplerin üyeliği, bütün yetişkin erkeklere açıktır. Mandan, Hidatsa ve Blackfoot gibi hiyerarşi gözetilen kulüplerde ise, bir erkek ancak yaşı uygunsa ve bağışta bulunma veya daha yüksek bir seviyeye erişme yeteneklerine sahipse üyeliğe kabul edilir ve ilerleyebilirdi.

Dahomey'de de olduğu gibi, bazı vadi aşiretlerinde birkaç kadın kulübü de vardır.

Avustralya ve Okyanusya'da erkek kulüpleri çok yaygındır ve görevleri, şimdiye dek sözünü etmiş olduklarımızdan *(Tablo: VIII)* farklı değildir. Cemiyet adalarındaki *Ariori* kulübü bunların dışında kalırdı. Hiyerarşiye büyük önem verilen bu kulüp, kadın ve erkeklere açıktı. Başlıca görevi, üyelerine şarkı, dans, dram ve oyunlar gibi eğlenceler hazırlamak olan bu kulübe giriş şartı, çocuksuz olmaktı. Üyelerden birinin çocuğu olduğunda da hemen öldürülürdü. Ariori'nin sosyal anlamını yorumlamak kolay değildir. Kutsal şeflerle alay etmek gibi normal sosyal davranışa uymayan tutumları dışında bu örgütün sosyal saldırganlık, sıkıntı ve bozgun (frustrasyon) hislerini ziyansız yönlere kanalize ettiği düşünülebilir. Aynı zamanda da, tanrı Oro-i-te-tea-moe'ye yakarıldığı zamanlar bir din-büyü yönü oluyordu.

Bu tür üyeliği arzuya bağlı cemiyetlerin hemen hepsinin bir kabul merasimi vardır. Hiyerarşinin yüksek seviyesinde olanlar, yeni yükselenlerden önemli para yardımı isteklerinde bulunur. Bu cemiyet üyelerinin kulüp içinde yükselmek arzusuna, politik alanda, sosyal seviye ve zenginlikte yükselmek arzusu eşlik eder.

Bu tür cemiyetlerde İngiliz toplumunda görülenlere örnek olarak Mason ve Ku Klux Klanları gösterebiliriz. İlkel aşiretlerden ay-

rıldıkları nokta, ilkel aşiretlerde yalnızca faaliyetlerin gizli tutulmasına karşılık, bunlarda üyeliğin de gizli tutulmasıdır.

Erkek veya kadınların bir rütbeden veya bir statüden diğerine geçtiği geçiş (inisasyon) törenlerine *rites de passage,* ya da "passage rites"[1] denilir. Çocukluktan erişkinliğe geçişi belirten törenler, evlilik, babalık gibi yeni statülere geçişlerin kutlanıldığı törenler de bu türdendir. Hepsi de bireyin herhangi bir zamanda toplumda sahip olduğu yeri belirtmektedir. Ayrıca, sosyal yönelmeye anlam kazandıran bir metot rolündedirler.

Geçiş törenleri her şeyden önce kişide oluşagelen bir değişikliğin —bazen fizyolojik bir değişiklik— toplum tarafından kabul edilişini belirler. Biyolojik değişiklik çok daha önceden meydana gelmiş olabilir, fakat ancak törenin yapılmasıyle toplum tarafından kabul edilir bir sosyal olgu haline gelir. Antik Yunanistan'da bir erkek gerekli törenle gömülene kadar "resmen" ölmüş kabul edilmezdi. Bu gibi durumlarda "geçiş törenleri"ni uygulamamak, büyük bir felâket olarak görülür; ceset ölü adam statüsüne sahip olmadan kendi haline terkedilirdi.

İlkel toplumlarda erkeklerin katıldığı törenler, kadınlardan çok daha fazladır. Bu nedenden ötürü de erkekler için yapılan geçiş törenleri kadınlarınkinden çok daha şatafatlı olurdu. Sünnet, bu törenlerden en yaygın olanıdır, fakat geçiş törenlerinin daha yüzlerce türü vardır. Pek çoğu fiziksel bir acının duyulmasını da içerir ve bir izin kalması gerekir. Dövme yapma, yaralar açma, parmakların kesilmesi bu tür işlemlerdir. Bu törenlerde akrabalar da önemli bir rol oynar; ıstırap çeken genci teşvik eder ve onunla birlikte azap çekebilirler. Akrabaların bu rolü sosyal bağlılığın ve özel olayların grubun sosyal yapısını yansıtmasının bir başka örneğidir.

İngiliz toplumunda da pek çok "geçiş töreni" bulmak mümkündür. Vaftiz törenleri, kiliseye kabul törenler (konfirmasyon) ve çömezlerin papazlığa kabul törenlerini (ordinasyon) bu arada sayabiliriz. Ayrıca, şövalyelik payesi verilmesi, Mason locasında rütbe değişmesi, üniversite mezuniyeti, bir kimseyi ilk tilki avından sonra kana alıştırma gayesiyle yapılan törenler ve Ekvatoru ilk defa aşacak olan yolcular için hazırlanan eğlence ve şakalar da bu türden törenlerdir.

---

(1) *Passage rites:* Metinde Fransızca. Bu terim, ilkel toplumlarda insan hayatına ilişkin aşamalarda kullanılan din-büyü âdetlerini belirtir. Buna göre, doğum-ölüm-evlenme-ergenliğe geçiş gibi belirli aşamalarda karşılaşılabilecek güçlükleri etkisiz bırakmak için baş vurulan dua, tören ve büyülerdir.

Sosyal örgütün temel gayesinin, insanların birlikte yaşamasını kolaylaştırmak olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. İnsanların uyması gereken kural, âdet ve gelenekler olmadığında sonuç bir keşmekeş olurdu. Hatta ilk bakışta hiç de hoş olmayan durumlara sokulan insanlar bile bunlardan telâfi mekanizmalarıyle yararlanabilir.

Esaret, buna bir örnektir. Biz esiri bütün hak ve hürriyetleri elinden alınmış, sahibinin kaprisiyle her türlü baskı ve zulme katlanan acınacak bir yaratık olarak düşünürdük. Oysaki uygulamada durum pek böyle değildir. Esirler, değerlidir, bazı toplumlarda çok da güç elde edilirler, dolayısıyle de sahipleri, bu beşerî mallara elinden geldiğince iyi bakacaktır. Esirlerini ihtimamla besleyip barındıracak, aşırı çalıştırmayacak, kendi aralarında evlenmelerine izin verecek ve başka pek çok haklar tanıyarak onları mümkün olduğu kadar memnun etmeye çalışacaktır. Bazı gruplarda, özellikle Batı Afrika uluslarında, ilk bakışta bir esirle hür bir kimseyi ayırdetmek kolay değildir. Bazen çocukları da hür doğmuş olarak kabul edilirdi.

Nijerya'nın Yoruba gibi aşiretlerinde kralların yükselip büyük kudret ve servete sahip olabilen esirleri vardı. Çoğu zaman şefe yakın olan, sadakatlerinden şüphe edilmeyen kimseler olmaları nedeniyle çok değerliydiler. Kralı, onun hür doğmuş akrabalarının entrikalarından korurlardı. Bu şartlar altında, esirler her ne kadar teorik yönden medenî haklarından yoksun kişilerseler de, aslında, seçkin bir zümre meydana getirirlerdi. Bu esirlerden biri için kralın himayesi dışında hürriyetinin iadesi, yeni ve bilinmeyen bir dünyada varlığını yapayalnız sürdürmes, kısaca felâketlerin en büyüğü olurdu.

Şüphesiz ki esirlerin hepsinin, hatta çoğunluğunun durumu, kendilerine ait köleleri bile olan saray görevlilerininki kadar iyi olmaktan uzaktı. Bununla beraber, seviyesi ne olursa olsun her esir, hiç olmazsa toplum içindeki durumunu kesin olarak bilirdi. Pek çok yerde esir olarak doğmuş bir kimse esir olarak yaşayıp öleceğini, bunun çocukları için de aynı olacağını bilirdi. Bu yaşayış şekli, fizikî yönden yorucu olabilirdi ama, sosyal ve psikolojik güvenliği sağlardı.

Buna karşın İngiltere'de ve A.B.D. gibi ülkelerde bir insanın psikolojik güvenliği yoktur; tahta kulübede doğan herhangi bir kimsenin bir gün milyoner, hatta cumhurbaşkanı olabileceğine dair parlak vaatlerle aklı çelinir. Herhangi *bir* kimsenin bu durumlara ulaşabileceği doğrudur; ulaşamayan 150 milyonu saf dışı bırakmak şartıyle!.. Bununla birlikte bu geriye kalan 150 milyon kişide yürekleri

umut dolu bu vaat edilmiş gayeye varmayı akıllarına koymuş olabilir. Kaçınılmaz başarısızlıksa, onları boşa giden inatçı bir çabaya, sonuç olarak da huzursuzluk, bozgun ve sonsuz bir sosyal güvensizliğe sürükler.

Esaret hakkında söylenilmiş olanlar diğer sınıflara da uygulanabilir. Sosyal mevkinin soydan geldiği birçok toplumda, aristokrasiye mensup olarak doğmak, her ne kadar görevler ve çoğu zaman külfetleri de beraberinde getirirse de, şüphesiz ki iyi bir şeydir; yüklenmesi gereken sorumluluklar sonsuz olan imtiyazların bir bedeli olarak kabul edilebilirler. Orta veya aşağı sınıfların durumu daha güçtür; daha ağır işler, daha sınırlı bir hürriyet ve çok az gelire sahip olabilirler. Fakat feodal toplumlardaki gibi, bir insan, toplum içindeki yerini kesinlikle bildikten sonra, kaderini daha iyiye götürme yolundaki gerçekleşemeyecek hayaller içinde azap çekecek yerde, yaşamını güven içinde çizildiğince sürdürür.

Belirli sınıf ve seviye farkları görülen toplumlara, *tabakalaşmış toplumlar* adı verilir. Bu tip toplumların sosyal örgütleri çoğu zaman idarî bir mekanizma ile toprak kontrolüne dayanan kuvvetli bir merkezî otoriteye sahiptir. Afrika'nın Bantu dili konuşan nüfusunun çoğu bu tiptendir. Bu topluluklarda şef, şef yardımcısı, bölge ve köy başkanları, bunlara paralel olarak da danışmanlar, delegeler ve resmî görevli memurlar vardır. Bu görevlilerin ödev ve imtiyazları açıkça tanımlanmış ve dikkatle derecelendirilmiştir. Sosyal sistem içinde herkes kendi yerini bilir.

Tabakalaşmış toplumların bunlara benzer şekilleri Tonga ve Polinezya'nın diğer yerlerinde vardır. Bu yörelerde yönetici aristokratların otorite ve kutsallıkları sınıf endogamisi kuralları ile sistematik olarak geliştirilmiş akrabalık bağlarıyle pekiştirilmiştir. Endogam evlilik, sosyal tabakalaşmayı ayakta tutmanın iyi bir yoludur; bu nedenle kurallarla tayin edilmiş olmasa bile, bu iki özellik, genel olarak bir arada bulunur.

Sosyal örgütlenmenin farklı bir tipi, *bölümlere ayrılmış* (segmented) *toplumlar*da görülür: Amerika kızılderililerinin çoğu, Melanezyalıların büyük bir kısmı, bütün Avustralya aşiretleri ve Eskimolar bu tipi uygulayagelmiştir. Bölümlere ayrılmış toplumlarda her bir küçük genel grup, ister aşiret, ister klan, ister bir büyük aile olsun, kendi kendini yöneten, kontrol eden bir ünitedir. Saygı duyulan birkaç yaşlı kişi, ya da danışman tarafından yönetilecek ve akrabalık veya klan bağlarıyle birliğini sürdürecektir. Bazı özel durumlarda bu otonom ünitelerin birkaçı birleşebilir; fa-

kat bu birleşmenin merkezî bir kontrol altına girmek amacıyle yapılması enderdir.

Toplum bağlarını meydana getiren yollardan ancak birkaçını izleyen bu bölüm son derecede basitleştirilmiştir. Burada sözünü edemediğimiz pek çok başka şekiller, onların da çeşitleri vardır. Şunu bir daha tekrarlamakla yetinelim: Sosyal bütünlüğü sağlayan bu yollar, insanın pürüzsüz bir şekilde bütünlenmiş, örgütlenmiş grupları içinde yaşamak gibi biyolojik bir ihtiyacına cevap vermek üzere gelişmiştir.

8. DİN VE BÜYÜ

Çaresizlik İçindeki İnsanların Dayanağı

Animizm, büyü ve din, bereket törenleri, ataya tapınma, animatizm, *mana, orenda, şamanlar* ve rahipler, mitoloji, tabu, kargo kültü.

Din, insan faaliyetlerinin en önemli yönlerinden biridir, aynı zamanda tanımlanması en güç olanlarındandır. Doğaüstü güçlere inanma sistemleri bütün toplumlarda görülmektedir, fakat bunların çeşitlilik alanı öylesine geniştir ki, bu sistemlerden birinin terimlerini kullanma yoluyle yapılan hiç bir tanım uygun düşmemektedir. Belki de söylenecek tek şey, dinin doğaüstüne olan inanç ve onu izleyen zihnî tutum ve davranış şekillerinden meydana geldiğidir. Pek çok başka konuda da olduğu gibi, ilk antropologlar, burada da kaynak konusunu merak etmiş "Din (veya dinin özgül bir belirtisi) nasıl başlamıştır?" sorusuna cevap aramışlardır.

Elle tutulmayan, somut şekillerin hayalet, başıboş ruhlar, şeytanlar gibi bireysel ve belirli yerlere bağlı bedensiz yaratıklara inanmaya dayanan *animizmi* ele alalım. Bunlar derelerde, vadilerde, kayalarda, ağaçlar ya da hayvanlarda yaşayabilir ve insanlara yardım etme veya zarar verme kudretine sahiptirler. Onlara yaklaşmanın yolunu bilen bir kimse, yardımlarını sağlayabileceği gibi, öfkelerini de yatıştırabilir. Bu inancın kaynakları konusunda pek çok açıklama denemesi yapılmıştır. Bir ekonun (yankı) alaylı sesi, imgelerin sudaki bulanık aksi veya gök gürültüsü ilkel insanlara; tepelerde, kaya diplerinde, gökyüzünde tekin olmayan varlıkların bulunduğu düşüncesini aşılamış olabilir. Ayrıca, yüksek ateş, veya zehirli bitkilerin oluşturduğu sanrıları (hallusinasyon) somut varlıkları olmayan yaratık görüntüleri renklendirmiş olabilir. Kesinlikle bilemeyiz, fakat bu fikirlerin başlangıcı muhakkak ki çok eskidir. Taş devri mağara ressamları, avda başarı kazanmak gayesiyle yapılmış bir tür büyü oldukları izlenimini veren av sahneleri şekillendirmişlerdir. Bundan da, eski çağlardan kalma, ölüm sonrası yaşama inanıldığını kanıtlayan cesetlerin renkli toprakla örtülü ve eşyalarla çevrili olduğu Neanderthal mezarları bulunmuştur. Tabiatüstü kudret duygusunun ilk harekete geçişi belki de insan kadar eskidir. Bilmedikleri garip bir cisimle karşılaşan şem-

panzelerin bile dehşet ve hayranlık duyguları gösterdikleri müşahede edilmiştir.

Bu tür açıklamaların değeri, tahkiki olanaksız spekülasyonların sonucu olarak ortaya çıkmış, "sözde tarihî" olarak açıklanmış olmaları nedeniyle azdır. Günümüzde farklı sorunların cevapları aranmaktadır: "Bir toplumun kültüründe dinin oynadığı rol nedir? Bireysel ve kolektif ihtiyaçlara ne şekilde cevap verebilmektedir? Öğeleri nasıl olup da sosyal bütünlüğü desteklemekte ve hayatı daha yaşanır hale getirmektedir?" gibi.

Pek çok yazar, din ve büyü arasında kesin bir ayırım yapar. Dinlerin ruh ya da tanrılar aracılığıyle etki sağladığına ve sonuçlarının bunların arzularına bağlı olduğuna dikkati çekerler; bunlar, ortak faaliyetlerdir, toplumca onaylanır; ve çoğunlukla ibadetten başka bir gayesi olmayan ibadet davranışlarını kapsar. Buna karşın, büyünün daima beklenen bir sonucu vardır; gerekli yakarış veya ayin şeklini bilen herhangi bir kimse için dolaysız ve otomatik sonuçlar meydana getirir; tanrıların yardımından bağımsızdır; genel olarak özel ve gizlidir; çoğu zaman kötü niyetli ve anti-sosyaldir. Fakat pek çok durumda, bu kesin ayırım doğru değildir. Bireysel şartlar gereğince iki tutumun birbirine karışmış olduğu din-büyü faaliyet ve inançlarının hesaba katılması gerekir.

Homeopatik veya *taklit* büyüsü birbirine şekil, renk, koku veya başka niteliklerle benzeyen iki objenin birbirine bağlı olduğu ve birbirini etkileyen her şeyin diğerini de etkilemesi gerektiği inancından doğar. Zuni rahiplerinin, içinde dinî ayin yapılan, taştan oyulmuş odacıkları olan *kivas*'larının çevresinde kaya parçaları yuvarlandıklarında, çarpışan taş sesleri yağmur bulutlarının çarpışırken çıkardığı sesi andırır. Bu benzerliğin, mısır tarlalarına yağmur yağdıracağını umarlar. Bu, şüphesiz ki büyüdür, fakat sosyal olarak onaylandığı ve bir rahip grubu tarafından gerçekleştirildiği için, aynı zamanda da dindir. *Kara büyü* bir kimsenin başına felâket veya ölüm getirmesi beklenen uygulamalara verilen addır. Kara büyü ve taklit büyüsü tamamen farklı terimler değildir; her ikisi de kurbanın yüzünü korkunç *gangosa* hastalığıyle tahrip etmeyi amaçlayan Dobuan büyüsüne uygulanabilir. Büyünün, iri gagalı Hint kuşunun ağacın gövdesini oyduğu gibi, düşmanın yüzünün enfeksiyonla oyulmasını betimleyen bir duanın okunmasıyle gerçekleşeceği sanılır.

Büyü-din uygulamaları hayret verecek kadar bol çeşitlidir, fakat hiç bir zaman tecrit edilmiş halde değildirler; pek çok toplumda kültür kalıplarıyle kaynaşmış bir sistem meydana getirirler. Çok çeşitli yollardan gerçekleştirmeleri beklenen görev, kolektif olarak

paylaşılan hisler yoluyle grup birliği duygusunu geliştirmeleri, bilgi eksikliğinin meydana getirdiği boşlukları doldurarak; güç, ya da tehlikeli durumlarda cesaret vererek psikolojik bir rahatlık sağlamalarıdır. Dolayısıyle de, en çok endişe ya da tehlike nedeniyle oluşan yüksek gerilimli durumlarda ortaya çıkarlar. Örneğin, bazı Polinezyalıların okyanusun açıklarında avlanmaya giderken uyguladığı bir balık tutma büyüsünün olmasına karşın, denizin durgun olduğu gün balık avı için bir büyüleri yoktur. Bizler için de aynı şey söz konusudur. Emeklilik getiren türde bir işte çalışan memur için batıl itikad boştur. Buna karşılık profesyonel kumarbazlar, havacılar, gemiciler aktörler gibi şansa bağlı güvenilmez işlerde çalışanların, çoğu zaman batıl inançları vardır. Çoğu, yanlarında maskotları, sihirli işaretleri ve uğurları olmadan işe başlamaktan kaçınırlar.

Avustralya yerlileri, özellikle önemli besin maddeleri olan hayvan ve bitkilerin bollaşmasını sağlamalarını bekledikleri din-büyü ayinleri yapar. Bunlar, *bereket törenleri* (increase ceremonies) olarak adlandırılır ve genel olarak tek bir klanın "mülkü"dürler. Bu törenler, katılanlara sosyal dayanışma ve güvenlik duyguları verir. Grubun ekonomik hayatında çok önemli bir yerleri vardır; klan örgüt sistemini yansıtırlar; ayrıca yaşlılar tarafından uygulanış şekilleri toplumun politik düzenini gösterir. Bütün bunlar, mitoloji ile birleşmiş olarak totem inançlarına sıkı sıkıya bağlıdır; görüldüğü gibi, artış törenleri, kültürün tümüyle iç içe bir haldedir.

Faydalı varlıkların çoğalması için yapılan törenler, toplumsaldır, özel büyü uygulamaları ise kültür örgütünü yansıtır. Aşk büyüsü Kuzey Karolina'nın Cherokee kızılderilileri tarafından çok kullanılırdı. Karmaşık muska çeşitleri, bazı ruhların yardımını sağlamak, kendi çekiciliği ve toplumdaki itibarını artırmak, klandaki rakiplerini gülünç ve itici kılmak, sevdiği kızın kendini yalnız hissederek klanından bir koca için özlem duymasını sağlamak amacıyle genç erkek tarafından kullanılırdı. Bu büyü kompleksi de, Cherokee klan örgütünü, laubaliliği veya şakalaşma ilişkisini (rakipleri küçük düşürmek için), statüye verilen önemi, tercihli evlenme ve akrabalık prensiplerine karşı tutumları yansıtır.

İnsanların din-büyü faaliyetleriyle uğraşma derecesi bir toplumdan diğerine değişir. Hayaletlere, ruhlara, cinlere, perilere, şeytanlara, insanlara ziyan veren yaratıklara inanmaya dayanan animizmden söz etmiştik. *Animizm,* bütün dünyaya yaygın bir inanış şeklidir. Animizmin Afrika ve Çin'de iyi gelişmiş özel bir şekli *ata'ya tapınma* (kült) dır. Bu, akrabalık şekillerini yansıtır ve aile birliğini güçlendirir. Pirinç yetiştiren bir Madagaskar aşireti

olan Tanala'lar arasında büyük aile, önemli bir sosyal ünitedir. Bu ailelerin kurucularına bütün baba hatlı torunları tarafından tapınılır. Böyle bir kurucu olma isteği, başarabilecekler az sayıda olsa da, bazı erkeklerin baba grubundan uzaklaşması için yeterli bir sebep teşkil eder. Atalar hakkındaki duygu öylesine güçlüydü ki, bir Tanala ailesi, ulusal düşüncede her ikisi de aynı derecede gerçek olan iki bölüme ayrılmıştı: Ölüler ve diriler. Ölüm onlarca bir konut değişikliğiydi. Cenaze töreninde ölü Tanala'ya yeni statüsü açıklanır; ve ona iyi davranmaları için atalara takdim edilirdi; evlilik bağlarının çözüldüğü ve gölgeler âleminde yeniden evlenebileceği bildirilirdi. Atalar, şölenlere davet edilir, hastalık ya da işlerinden dolayı gelemeyenlere de yemek gönderilirdi; pek çok konuda onlara danışılır, rüyalar yoluyle ziyaret edilebilir ve ziyaret edebilirlerdi. Kısaca, ulusal düşüncede ataların her zaman var olduğu kabul edilmişti.

Doğaüstü güçleri kabul etmenin diğer bir şekli de, *animatizm*dir. Gene maddî olmayan bir kudret veya kuvvet hayal edilir; fakat bu güç yaygın, hiç bir özelliği olmayan, her tarafta mevcut tinsel bir töz şeklindedir ve Malenezya dilinden alınan bir kelime ile *mana* olarak adlandırılır. Canlı cansız her şeyi etkileyen bu sihirli güç, gerekli formülü bilenler veya doğuştan ona sahip olanlar tarafından harekete geçirilebilir. Birlikte görülebileceği animizmin aksine, bütün dünyada görülen bir inanış şekli değildir ve Okyanusya'da yaygındır. Bu yörede bir mızrak *mana*ya sahip olduğu için keskindir, balık ağına balık sürülerinin gelmesi, *mana*nın eseridir. *(Tablo: IX). Mana,* onlara nüfuz ettiği için hindistancevizleri büyür, bir dans güzeldir, şefler güçlü ve rahipler kutsaldır. Böylesine sınırsız bir güç tehlikelidir. Bazı Polinezya şeflerinde Mana, öylesine güçlü olarak mevcuttur ki, yabancılara ait topraklar üzerinden geçerken şeflerin taşınmaları gerekir; ayaklarının teması başkalarının topraklarını bereketli kılacaktır.

Animatizm, doğaüstü güçlerin *manito*[1] ya da *orenda* olarak adlandırıldığı Kuzey Amerika'da da çok yaygındır. Birçok aşirette genç kızılderili yaşamının en önemli olayı, onun bütün geleceğini etkileyecek olan "görüntü"nün aranışıydı. Bu mistik yaşantı için, genç, yalnız başına veya güvenilir bir yardımcının eşliğinde, vahşî ıssız bir yere giderdi. Burada her çeşit yokluk, açlık ve azaba katlanarak *manito*'nun ona nüfuz edeceği bir hallusinasyon duru-

(1) Irok'lar gibi bazı aşiretlerde görülen, canlı ve cansız her varlıkta bulunduğu kabul edilen mistik bir kuvvettir. Bu kuvvet; manitu, wakanda, meyhe gibi terimlerle de ifade edilir.

muna gelmeyi beklerdi. Nihayet, beliren bir ayı, güzel bir kadın, veya bir kuş görüntüsü onu hayatı boyunca koruyacak bir ruh olarak kabul edilirdi. Fakat gencin asıl kuvvet kaynağı, ona gördüğü hayalle geçen, her yere işlemiş doğa güçleriydi; bunlar onun cesur bir avcı, şanlı bir savaşçı veya hünerli bir sihirbaz olmasını sağlardı. Başka savaşçıları öldürdüğünde de onların *orenda*larının, Marquesan adalılarının öldürdükleri düşmanların *mana*sını kazandıklarını düşünmeleri gibi, kendisine geçeceğine inanırdı.

Bu türden hayal görmeyle ilgili pek çok örnek vardır. Bunların hepsi de kültürün farklı yönlerinin bütünlenmesini gösterir. Bunlardan gelen kuvvet, kızılderili toplumunda büyük değeri olan nitelikleri güçlendirir. Yapyalnız, azap çekerek görünecek hayali arama bu insanların saldırgan ve bireysel yapısını yansıtır. Bir *orenda* kazanmak öylesine önemli bir yaşantıdır ki, bunu başaramamış bir kimse, ömrü boyunca kusurlu sayılır.

İlkel insanların din-büyü inançlarının bir özelliği bunların herhangi bir toplumdaki tekdüzeliğidir. Her ne kadar bütün insanlar düzene aynı ölçüde uymuyorlarsa da, aynı inanç sistemine bağlıdırlar. Bu, Batı uygarlığı karmaşıklığının tam karşıtıdır. Hıristiyanlık ele alınacak olduğunda, yüksek dereceli bir Anglikan, orta dereceli bir Salvasyonist'ten farklı bir sosyal sınıfa mensuptur; ortalama Kuaker'in eğitim seviyesi de tipik bir Yehova Tanıkları'nınkinden farklıdır. A.B.D.'de tarikatler, sosyal statünün, ekonomik seviyenin ve genel olarak bir şehirde konut yerinin hassas göstergesidir.

İlkel toplumlar ile ileri medeniyetler arasında başka ayrılıklar da vardır. Moral, prensip ve iyi davranış kurallarını içeren *Etik* (ahlâk) ilkel dinler için daha küçük bir önem taşır. Bunun nedenil, ilkel dinlerin daha az örgütlenmiş olmalarıdır; ilâhlarla bunlara tapınanlar arasındaki ilişki, kurumsal olmaktan çok, kişiseldir. İleri dinler için etik ve ahlâkî davranış kuralları çok önemlidir, ama bunlarda da çok çeşitlilik görülür. Hindular çileyi *(Tablo: XI)*, yani asetizmi uygular, Müslümanlıkta ise hoşgörüsüz (puritan) bir etik eğilimi vardır; yani herkesin asetizm uygulaması beklenir. Bütün grupları kendi doktrin sistemlerine inandırmaya ve din değiştirmeye çalışanlar da yalnızca ileri dinlerdir. Hepsinin gayesi, tek din olmaktır ve hiç olmazsa geçmişte kendilerininkinden farklı inançların doğruluğunu reddetmişlerdir. İlkel dinlerin başkalarının dinlerini değiştirip kendilerininkini kabul ettirmek gibi bir gayeleri yoktur. İleri dinler müritlerine bir nevi ölümsüzlük olan ölüm sonrası hayat vaat etmektedirler. Bu edebî hayat kavramına yabancı olan ve ölümü unutulmadan önce hayalet şeklinde varolunan daha kaypak bir varlık alanı olarak gören ilkel dinlerde ender görülür.

Bununla beraber, çevrelerinde olduklarına inandıkları sürece bu hayaletlere önem verirler. Ölüm sonrası hayat fikri ileri dinlerde yeniden vücut bulma (reenkarnasyon) inancı olarak tanımlanmıştır. Bütün bu farklılıklara rağmen büyü-din inançlarının, nerede ve ne şekilde uygulanıyor olurlarsa olsun, aynı temel psikolojik ihtiyaca hizmet ettikleri ve yerel kültür örgütünü yansıttıkları unutulmamalıdır.

Bütün beşerî kurumlarda da olduğu gibi dinler, düzenli, karşılaştırılabilecek kategoriler meydana getirmek için kesin sınırlar çizmeyi engelleyen bir derecelenme gösterirler. Bununla beraber, iki din uygulayıcısı arasında ayırım yapılabilir; bunlar, *rahip* ve *şaman*lardır.

Şamanizm, Kuzey Asya'da çok yaygındır ve şaman kelimesi Sibirya dilinden türetilmiştir, hemen hemen aynı anlamı taşıyan diğer sözler *hekim adam* (*medicine man,* Amerika kızılderilileri arasında) *büyücü doktor (witch doctor,* Afrika ve Melanezya) ve Eskimo'ların kullandığı *angakok*'tur.

Erkek veya kadın olabilen şamanlar, genel olarak yalnızca ihtiyaç olduğunda bu görevi uygulayan büyücülerdir. Hemen her zaman yalnız başlarına çalışan şamanlar, bireylerin veya küçük insan gruplarının isteği üzerine kötü ruhları kovma, veya yatıştırma konularında ihtisaslaşmışlardır. Aynı zamanda da şans açan muskalar yapar, hastalıkları teşhis ve tedavi eder, rüyaları yorumlar, bazen de sihirbazlık yaparlar. Genel olarak birkaç saat süren seanslar esnasında sanrı yaratan (halusinogenik) bazı bitkilerin de yardımıyle trans haline girerler. Seanslar sırasında kontrollerini kaybedebilir ve bedenî bir yardıma ihtiyaç duyabilirler. Saatlerce süren monoton davul sesi, ocaklarda tüten tütsü ve duman, dinleyicilerin sesin nereden geldiğini anlayamayacağı şekilde düzenlenmiş vantrilog hileleri, doğaüstü bir gücün eseri olduğu sanılan çadırın titreyişi gibi yollarla seyircileri kısmen hipnotize ederler. Bunların çoğu, kurnazca düzenlenmiş hile ve göz aldatmacasından ibarettir. Fakat şamanlar, kendi üstün güçlerine ve onları etkileyen kuvvetlerin ruhlar olduğuna kesinlikle inanmış olabilirler. Genel olarak zihnî dengesi bozuk, geri zekâlı, çoğu zaman da şizofren kişilerdir. Bu tür psikolojik sapkınlıkların sosyal yönden tasvip gören yollara kanalize edilebildiği toplumlarda yaşamaları onlar için büyük bir şanstır. İngiliz toplumunda bu insanların yeri, akıl hastanesi olurdu. Başarılı bir şaman veya angakok'un mükâfatı, büyük bir kudret ve prestijdir.

Rahipler pek çok yönden şamanlardan farklıdır. Köyün, aşiretin veya ulusun yararı için halka açık dinî törenler tertiplerler.

Çoğu zaman erkektirler ve zihnî dengesi bozuk, hele geri zekâlı olmaları son derecede enderdir. Bunun nedeni de, yalnız başlarına çalışmayıp, bir papazlık örgütü içinde başkalarıyle birlikte bulunmalarıdır. Böylesine bir örgütte de dengesiz, karşılıklı ilişkileri tehlikeye düşürecek kişilere yer yoktur. Bu örgütler aynı zamanda da seçkin eğitim müesseseleridir. Ayrıca, Yeni Meksika Zuni'lerinde olduğu gibi, saatlerce süren dua ve ayinleri ancak üstün zekâlı kişiler öğrenebilirdi.

Rahipler görevlerini, şamanlara oranla daha sürekli olarak uygularlar. Kutsal ve Allah tarafından bir kudrete sahip kılınmış oldukları pek düşünülmez. Yalnızca, dünyevî olanla kutsal olan arasındaki birer aracıdırlar. Bilgi haznelerinde yer alan gerekli yakarı formülleri ve ayinlerle, cemaatleri ile yüksek kudretler arasında arabuluculuk yaparlar. Dinleriyle ilgili teoloji ve mitolojinin bekçileridirler, fakat eğitim ve sanat faaliyetleriyle de ilgilendikleri için, uğraşılarının dünyevî bir yönü de vardır.

Antik Roma'da bir işçi, bir bahçıvan, mütevazi bir esnaf; Jupiter'den bizzat talepte bulunmaya her halde çekinirdi. Tanrıların babası ne yapacağı hiç bir zaman önceden kestirilemeyen, müthiş bir tanrıydı. Eşref zamanına rastlarsa bir isteği kabul etme lütfunda bulunabileceği gibi, hiddetli bir zamanına rastladığında da şimşekler yağdırarak insanı sonsuz hastalık ve esarete mahkûm edebilirdi. Roma'nın halk tabakası, sınırlı kudret, kutsallık ve öfkeye sahip ev ilâhlarına *(lares* ve *penates)* yakarmayı yeğ tutuyordu. Jupiter, Minerva ve Mars'ı kötü bir zamanda rahatsız etmek yerine, isteklerini yaşamın her anında yalvarabilecekleri küçük tanrı ve tanrıçalara iletmeyi tercih ediyorlardı. Bu tanrılar arasında bebeğin ilk ağlayışını sağlayan Vagitanus, beşiğini koruyan Cuba, emmeyi öğreten Educa, bebeğin ağzından ilk sözleri çıkaracak olan Fabulinus ve onun dengesiz adımlarını evine yöneltecek Domiduca vardı. Hayatın küçük dertleriyle uğraşmaya bu tanrılar her zaman hazırdı. Önemli olaylarda, örneğin ulusun geleceği için Jupiter'e yakarmak zorunluluğu ortaya çıktığında bu, ancak görevli rahiplerin gerekli dua ve kurbanları sunduğu bir ayinle gerçekleştirilecek güç ve nazik bir işti.

Rahiplerin bulunduğu yerlerde, oldukça kalabalık bir nüfusu geçindirebilmeye yeter derecede zengin bir ekonomik düzenin bulunması gerekir. İki temel tip görülmektedir: a) Antik Roma'daki gibi başlıca görevleri bir veya birkaç tanrıya tapınma olan rahiplikler, b) Ataya tapınan toplumlarda, ölü atalarla aile fertleri arasında rahip-aracı olan aile şefleri.

Fakat din ve büyüde olduğu gibi, rahip ve şamanları kesin olarak ayırmak mümkün değildir. Bir adam her iki rolü de sırayla oynayabilir *(Tablo: X)*.

Rahiplerin mitolojiyle ilgilendiklerini söylemiştik. Bu, yürürlükte olan sosyal düzeni en uygun olan şeklinde gösterdiği için, insanların hayal dünyalarında da önemli bir rol oynar. Mitoloji, genel olarak dünyanın, insanların yaradılışını, çeşitli yaşantılarını karşılaştıkları olayları ve kültürlerinin özelliklerini konu alan çok sayıda hikâye, şiir ve destandan meydana gelir. Pek çok toplumda mitolojik derlemeler çelişki içindedir ve rahip örgütlerinin bulunduğu yerlerde bunların başlıca görevlerinden biri, bu tutarsızlıkları ortadan kaldırmaktır.

Yaratılış destanları hemen hemen evrenseldir. Fakat dikkati çeken garip bir nokta, dünyayı var eden sonsuz kudretteki, Ashanti'lerin Nyame'leri gibi, tanrılara fazla önem verilmemesi ve gündelik olaylarla ilişkisiz sayılmalarıdır.

Pek çok efsane, özellikle değerli besin kaynaklarının veya kültür için değerli olan bitki ve hayvanların şimdiki şekillerini nasıl aldıklarını anlatır. Alabama'nın Creek kızılderililerine ait bir efsane, hayvanların ayı Nokosi başkanlığında gece ve gündüzü bölmek için toplanışını hikâye eder. Bazıları devamlı olarak gündüz, bazıları ise sadece geceyi istiyordu. Yer sincabı Chew-thlock-chew "Gelin, onları Wotko Racoon'un[1] kuyruğundaki beyaz ve siyah halkalar gibi eşit olarak bölelim" dedi. Bu fikir beğenildi ve Nokosi kıskançlıkla Chew-thlock-chew'in sırtını kaşıdı. İşte bunun içindir ki yer sincaplarının sırtında çizgiler vardır.

Akrabalık bağlarının çok güçlü bir şekilde büyük grupları içerdiği ilkel toplumlarda, hastalık ve ölüm olayları bizdekilerden çok daha sarsıcı olabilir. Dolayısıyle de ölümün kaynağını açıklamaya çalışan efsaneler çok boldur. Bunların tipik bir örneği, yaratıcı tanrı Unkulunkulu ile ilgili Zulu efsanesidir. Tanrı, bir bukelamunu insanlara, "Ölümsüz olun" mesajını iletmekle görevlendirmişti. Fakat bukalemun o kadar ağır yol alıyordu ki, tanrı, fikrini değiştirip kertenkeleyi "Ölümlü olun" mesajını iletmekle görevlendirdi. Bukalemun nihayet geldiğinde, artık çok geçti; kertenkele ondan önce varmış ve insanların kaderi kesinlikle çizilmişti.

Çetin doğa şartlarının güvensizlik yarattığı çevrelerde yaşayanların bazı efsaneleri de özlemini çektikleri durumları yansıtır. Avustralya çöllerinde yaşayan Arunta'lar, Aljira adlı ilâha tapınırlar.

---

(1) Kuzey Amerika'da yaşayan et yiyici, keskin iri dişli küçük bir hayvan (yer sincabı).

Bu ilâh, cennette yaşar, orada Samanyolu hiç bir zaman kurumayan bir nehirdir, kıyılarında en leziz bitkiler, meyveler yetişir, bütün çevre en lezzetli kanguru, kuş, kertenkele ve her çeşit av hayvanlarıyle doludur. Kendine tapınan yerliler gibi, Aljira da çok karılıdır. Güzel karıları ona en nadide yemişleri ve bitkileri toplar. Gökyüzündeki yıldızlar Aljira'nın kamp ateşleridir.

Totemizmin yaygın olduğu yörelerde efsaneler totemlerin kaynaklarını açıklar. Tikopia'dan bir efsane de, Tikarau adlı yabancı bir ilâhın bir ziyafete gelerek bütün besinleri çalıp kaçmasını anlatır. Tikopia'nın ata-tanrıları, onu kovalamış ve sonunda, düştüğünde (dağ kenarındaki derin çukur o günden kalmadır!) biri bir yam, diğeri bir taro[1], üçüncüsü bir hindistancevizi, dördüncüsü de ekmek meyvesini kapmış, böylece bellibaşlı besin maddeleri bütün gelecek kuşaklar için kurtarılmıştır. Bunlar, günümüzde sırasıyle Kafika, Taumako, Tafua ve Fangarere klanlarının totemleridir.

39. Tibet duası "Om mani padmehum"un farklı yazılış şekilleri. (Forstmann'dan alınmıştır)

Akrabalık ilişkileri ve diğer sosyal kuralların gereklilikleri de mitoloji kanalıyle gösterilir. Bir Nyakyusa efsanesi, oğlunun güzel

(1) *Taro:* Yılan yastığı türünden bir bitki (Calocasi esculentra). Pasifik adalarında çok boldur.

40. Maskotlar, *soldan sağa:* Swastika, Mısır antik hiyeroglifi, pentacle, haç, atnalı.

karısını uyurken görüp ona âşık olan bir şeften söz eder. Bu olay, insanları öylesine sarsmıştı ki, gelin ve kayınpederlerin birbirlerine asla bakmamaları gerektiğine karar verdiler; bu da hâlâ uyulan bir kuraldır.

Bu örnekler mitolojinin eski destan derlemeleri veya ilginç masallardan ibaret olmadığını göstermek için yeterlidir. Mitoloji, kültür kalıtımının vazgeçilmez unsurlarından biridir ve sembolik olarak sosyal değerleri yansıttığı için, son derecede önemlidir.

Büyünün gayesinin bazı olumlu sonuçlar meydana getirmek olduğunu söylemiştik; yağmur yağdırmak, ekinleri büyütmek, avı bereketli kılmak, düşmanı öldürmek... gibi. Fakat şeytanı kovmak ve kötülükleri önlemek gibi olumsuz yönleri de vardır. Bunu sağlamak için bazı dualar okunur *(Resim: 39)*. Bazen sadece küçük bir tılsım veya maskotun taşınması yeterlidir. İngiliz toplumunda, önem verilen tavşan ayağı, küçük bir siyah kedi, haç, Swastika ve at nalı bu tür maskotlardır *(Resim: 40)*. Bunların kabul edilip edilmemesi veya içlerinden birinin seçilişi, kişisel beğeni ve kaprise bağlıdır.

Pek çok toplumda, bütün toplumun veya bir kısmının uyguladığı bir olumsuz büyü türünü görürüz. Buna, *tabu* denir. Bu insanları bir şeyi yapmaktan men eden bir kuraldır; karşı gelenler doğaüstü güçler tarafından cezalandırılır. Hemen her davranış tabulaştırılabilir; karşı gelmek; insana kudretini, mal mülk ve statüsünü kaybettirebilir, hatta hastalık ve ölüme yol açar. Tabular daima kültürün diğer elemanlarını yansıtırlar; bunlar genellikle aşiretin ekonomi ve sosyal yapısında büyük önem taşıyanlardır. Yakın akrabalar arasında cinsel ilişkiyi yasaklayan tabulardan daha önce söz etmiştik. Bazı kaçınma kuralları, yasakları daha da ileri götürür; örneğin, Swazi'lerde ve birçok başka aşirette, bir kadının, kocasının kendinden yaşlı erkek akrabalarının isimleri anması, hatta ses olarak onlara benzeyen heceleri söylemesi tabudur. Polinezya'da büyük şeflerin *mana*ları öylesine güçlüdür ki, çeşitli tabularla yapacakları şeyler sınırlandırılmıştır. Böylece kendileri de şeflerine karşı pek çok tabu uygulamak zorunda olan aşağı halk

tabakasına ziyan vermeleri önlenir. Halk tabakasını bazı besinleri yemekten men etmeye kadar varan bazı tabularla, sosyal mertebelenme sağlanmış olmaktadır. Yiyecekle ilgili tabular en yaygın olanlardır. Klanlarda, özellikle Avustralya'dakilerde totem hayvanı yemek çoğu zaman tabudur. Yemekle ilişkin başka tür kısıtlamalar da vardır; Kakadu aşiretinde geçiş törenlerinden birini geçiren erkek çocuğun bazı hint patatesi (yam) türlerini, kertenkele, yılan, devekuşu, dişi opossum[1] ve su kaplumbağası gibi besinleri yemesi yasaklanır. Din-büyü içerikleri de olmakla beraber bu tabu, aynı zamanda besin kaynaklarına güvenemeyen ve politik örgütünde yaşlıların gençlere göre çok daha imtiyazlı durumda olduğu bir toplumun ekonomi düzeyini yansıtmaktadır. Hawaii'de kadınların muz veya hindistancevizi yemesi, veya erkeklerle birlikte yemek yemeleri tabuydu. Bu geleneklere göre düzenlenmiş, kadın ve erkek arasındaki statü ve rol farklarının bir başka örneğidir.

Polinezya'ya has, *rahui* olarak adlandırılan şeflere ve asillere ait toprak ve balık avlanma yerlerine halkın girmesini yasaklayan tabu şekli ekonomik temelleri ve sosyal yapıyı yansıtan bir başka örnektir. *Noa* terimi, yetişme evreleri sırasında tabu ilân edilmiş bir besinin, ilk ürünleri ilâhlara sunulduktan sonra, üstüne konan yasağın kaldırılmasını ve genel tüketimin serbest bırakılmasını belirtir.

Kitapta kültür organizasyonunun birkaç örneği verilmiştir; birkaç tanesi de belirtilmiş olan ayrıntılardan çıkarsanabilinir. Kültür ve toplumu bir makineyle karşılaştırılabiliriz. Örneğin, bir otomobilin akümülatörü, distribütör, buji, silindir, vantilatör kayışı ve pek çok başka kısmı vardır. Bu parçaların her biri ilginçtir, fakat motörün tümünden ayrılmış olarak ve tek tek incelendiklerinde, işleyiş açısından hiç bir şey ifade etmezler. Aynı şekilde, bir toplumun kültürünü meydana getiren çok sayıda eleman, ancak aralarındaki ilişkiler saptandığında anlam kazanır ve toplum sürekli oluşum halindeki bir ünite olarak kavranabilir. Bu noktaya varan antropologa düşen son iş, ilkel toplumların sosyal süreçlerini geliştirmekteki yetenek ve başarısı önünde saygıyle eğilmektir.

Kültürün farklı yönlerinin bütünlemesi konusunda pek çok başka örnek verilebilir. Giderek, akıl hastalıkların —anormalliklerin— belirtileri bile sıkı sıkıya toplum için normal sayılan davranış kalıplarına bağlıdır.

---

(1) Güney Amerika'da ağaçlarda yaşayan, yavrularını karnındaki torbada büyüten ve taşıyan bir monotrem (aşağı memeli) türü.

Beyazlar, ekonomik, sosyal, dinî ve diğer çeşitli baskılarıyle birlikte ilkel toplumlara sızmaya çalıştıklarında, yerlilerde haklı olarak derin bir güvensizlik ve kin duygusu ortaya çıkar. Yaşama tarzları bütünüyle değişir ve aşiret örgütü kurallarının kesin bir şartlanma oluşturması nedeniyle, pek çok grupta yeni bir uyum sağlama olanaksız hale gelebilir. Bu gibi durumlarda ortaya çıkan en yaygın tepki, dine yeniden dört elle sarılmaktır. Okyanusya'da bu tutum, ata-tanrıların *mana*nın türlü şekilleriyle yüklenmiş bir gemiyle döneceklerine inanılması nedeniyle *Kargo Kültü (Cargo Cults)* olarak adlandırılır. İşte o zaman beyaz adamlar topraklarından sürülecek ve eski aşiret düzenleri yeniden yürürlüğe girecektir. Bu tür kültler Kuzey Amerika'da da gelişmiştir.

Kızılderili geleneksel yaşamının gittikçe artan beyaz baskınlığının sonucu altüst oluşu, yerlilerde sonsuz bir umutsuzluğun yerleşmesine yol açmıştır. Bu şartlar içindeki insanların aralarından biri olan ve onlara ölü atalarının dirilip beyaz adamları topraklarından kovacağını, kendileri için kutsal manda ve geyiğe eski yerini geri vereceğini, eski örf ve geleneksel değer yargılarını yeniden güçlü kılacağını haber veren bir peygambere umut ve inançla bağlanması olağandır. Bunları gerçekleştirmek için gerekli olansa, sadece köklü bir inanç ile dinî ayin, dans ve törenlerin uygulanmasıdır. 1869'da Nevadalı bir Paiute kızılderilisi, "İlk Hayalet Dansı" olarak bilinen bu tür bir kültü yaymaya başladı. Hızla yayılan kült, Kayalık dağların batısına sıçradı ve 1871'lerde bütün Kaliforniya aşiretleri tam bir kaynaşma içindeydi. Bundan da ünlü olan ve 1890'da korkunç bir hızla Dakota, Arapaho, Kiowa ve diğer ova kızılderili aşiretlerine yayılan "İkinci Hayalet Dansı"dır. Bu kültü Wovoka adlı bir büyücü başlatmıştı ve uygulanması gereken danslar alışılagelinmiş türden, kuşatıcı hayallerle dolu, delicesine coşkunluk ve kendinden geçme nöbetlerinin yer aldığı tapınmalardı. Bu türden pek çok dinî kargaşalık Amerika'nın başka yörelerinde olduğu gibi, Güney Afrika, Nijerya ve Yeni Gine' de de görülmüştür.

Yer darlığı nedeniyle bu kısa incelemeyi burada kesmek zorundayız. Din-büyü faaliyetleri çok önemli olmakla beraber, bütün ömürlerini bu konuya adamış toplum sayısı çok azdır. Toplumların çoğunda, insanların büyük çoğunluğu, yaşamlarını bizim sürdürdüğümüz gibi, günlük uğraşılarla geçirmektedir. Bunlar, çalışmak, çevreyle savaşarak besin sağlamak, boş vakitleri değerlendirmek, sevişmek, uyumak ve rüya görmektir. Eğer doğaüstüyle bizden çok daha fazla ilgilenenler varsa, bu onların bizim artık bildiğimiz ba-

zı ilmî olguları hâlâ öğrenmemiş olduklarını gösterir. Yakın geçmise doğru atılacak bir adım, bizi batıl itikatların kol gezdiği, her evin bir büyücü, her yatağın bir habis ruh, kendi dininkilerin dışında her tapınağın şeytanlar barındırdığına inanılan bir İngiltere'ye götürecektir. Bilimsel ilerleme tarihinin büyük gerçeklerin keşfinden çok, yanlışlıklardan yavaş yavaş arınmamıza dayandığı öne sürülmüştür. İlkel toplumların bizlerden farkı, yanlışlardan bizim kadar arınamamış olmalarına dayanmaktadır.

9. HUKUK

İnsanlar Nasıl Ahenk İçinde Yaşar?

Hukuk, âdetler, örfler, ihlâller, motifler, kanunî işlem, öc alma, toplumsal sorumluluk, ova kızılderilileri, Afrika kanunları, *lex talionis*, yemin, Tanrı sınaması, toplumsal uyuşma.

Bir antropologu, incelediği ilkel veya ileri bütün toplumların hukukî sistemlerinin büyük ölçüde ilgilendirmesi beklenir. Toplumların tümünde *hukuk* terimiyle adlandırılan, fakat tanımları son derecede güç olan bazı davranış kalıpları vardır. Gündelik konuşmada bu kelime, herhangi bir sözlüğün de gösterebileceği gibi, pek çok anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan en yaygın olan ikisini örneklerle belirtebiliriz. "İngiltere'de hukuk, çoğu zaman ağır işler, fakat tarafsız olmaya çalışır" dediğimizde, hukuk sözü mahkemelerde süregiden işlemleri; çeşitli hâkim ve bilirkişilerin fikir, karar ve içtihatlarını; toplumun suçluları cezalandırmasını veya şikâyetçilerin anlaşmazlıklarına çare bulmasına olanak sağlayan dava açma sürecini belirtir. Bu anlamda hukuk, dinamiktir; bir davranış sistemi, kalıplaşmış bir sosyal faaliyet şeklidir. Ama, "İngiliz hukuku cinayeti cürüm olarak kabul eder" diyecek olduğumuzda, hukuk sözünün daha statik bir anlamı vardır. Parlamento otoritesine dayanan ve yüzyıllar boyunca gelişerek günümüzde fertlerin uymamaları halinde mahkemeler tarafından ceza giydirilecekleri kısıtlamalar olarak kabul edilebilir.

Bu tanım, yetersizdir ve bazı noktaların üstünde durmak gerekir. Sözü edilen "kurallar", şüphesiz ki davranış kurallarıdır, fakat bunlar, *âdet*lerden farklıdır. İngiltere'de erkek giysilerinin soldan sağa, kadın giysilerinin ise sağdan sola düğmelenmesi âdettir. Fakat düğmelerin ters yönde dikili oluşu, hukukî açıdan suç teşkil eden bir durum değildir. Kanunlar *örflerden* de farklıdır. Örfler, kişiler için güçlü duygusal yönleri olan ahlâkî davranışları yöneten âdetlerdir. Bunlara karşı gelinmesi; öfke, nefret ve tiksinmeyle karşılanabilir, fakat bunlar da ender olarak kanunu ihlâl durumu yaratmaktadır.

Kanunun ihlâl edildiği durumlar; örneğin, bir erkeğin müdafaasız bir kızı hunharca dövmesi, toplumda şiddetli tepkiler yaratabilir

veya hiç bir ilgi uyandırmaz, hatta küçük bir trafik hatası, pub'ın kapanış saatinden sonra bir kadeh daha istemek[1] gibi suçlar, toplum tarafından sempatiyle bile karşılanır. Batı toplumlarında, halkın, tutmadığı kanunlara karşı gelenlere sempati duyması, yaygın bir davranıştır. Amerika'nın ünlü içki yasağı kanunu milyonlarca kişide tepki uyandırıyor ve bu kanuna karşı koyanlar, büyük bir sempatiyle karşılanıyordu. Bununla beraber kanun, yıllar boyunca yürürlükte kaldı ve bu süre zarfında *devlet* tarafından gittikçe ağırlaştırıldı.

Burada karşımıza hukukun bir başka yönü çıkıyor. "Devlet nedir?" diye soracak olduğumuzda, tanımlamak için verilecek cevaplardan birinin, kanunî fiziksel gücü tekellerinde bulunduran bir insan birliği, şeklinde olduğunu görürüz. Bu görüş açısından devlet ve hukuk aynı şeyin iki yönüdür.

İlkel toplumlarda durum farklıdır. Bu alanda, aşiret üyelerinin bir kısmını memnun ederken, diğer kısmının canını sıkacak nitelikte karmaşık düzenlemeler meydana getirecek bir parlamento yoktur. Tarih öncesi insanın birtakım kurallara uymak zorunda kaldığı enderdir. Dolayısıyle de bazı antropologlar hukuku, kamuoyunun büyük çoğunluğu tarafından uygulanan kurallar olarak tanımlamakla yetinirler. Bu, aşağı yukarı bütün bir grubun, insanların komşularına ne şekilde davranmalarının uygun olacağı konusunda varmış olduğu bir uzlaşmadır. Bu açıdan bakıldığında, hukukun âdet ve örflerden pek farkı kalmamaktadır. İngiltere'deki gibi hukuk kitaplarında yazılı olan ve görevlilerce mahkemelerde savunulan bir olgu olmaktan çıkmaktadır. Toplumun geleneksel aklıselimi ve kararlarından ibarettir. Herhangi bir kısmı dayanılmaz ve usandırıcı bulunduğunda, yine ortak bir kararla değiştirilir, fakat bu karar uzun tartışmalar sonunda değil, gerek hissedildiği an alınır.

Ne yazık ki bu tanım da yetersizdir ve pek çok Bantu dili konuşan Afrika toplumuna uygulanamayacak kadar basittir. Fakat gayemiz, hukuku tanımlamaktan çok, bazı özelliklerini ve her kültürün ayrılmaz bir parçası olarak nasıl yürürlükte olduğunu incelemek olduğundan, bu kadarla yetinebiliriz.

Geniş anlamda, hukuğun bir toplumun üyeleri arasındaki ilişkileri düzenlemeye yarayan mekanizmalardan biri olduğu söylenebilir. Neye izin verilmiş, neyin yasaklanmış olduğunu ortaya koyarak bireylerin veya grupların arasındaki bütünlenmeyi kolaylaştırmaktadır. Sosyal dayanışmayı bozması muhtemel davranışları ön-

(1) İngiltere'de, Londra'da 11, Londra dışında 10.5'tan sonra içki içilen «pub» adlı umumî yerler kapanır.

lemek ve karışıklıkları, uyumu yeniden sağlamak için bir an önce sona erdirme gayesini gütmektedir.

İlkel toplumlardaki insanların işleyebilecekleri suç çeşitlerinin bizimkilerden farklı ve çok daha az olduğunu görürüz. Örneğin gerçekten çok ilkel bir düzeyde, bir kat giysi, alet ve silâhtan başka çalınacak bir şey olmaması ve hırsızın bunları kullanmaya kalktığı an tanınması nedeniyle hırsızlık hemen hemen imkânsızdır. Besin hırsızlığı bunların dışında kalır ve açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya olan toplumlarda büyük bir cürüm sayılır. Fakat, ilkel toplumlarda yer alan ortaklaşa bölüşme şekilleri ayrıca bir erkeğin avcı, balıkçı, ekici olarak yeteneksizliğini ve ailesini beslemekten aciz olmasının büyük bir utanç konusu olması nedeniyle hemen hiç bir zaman görülmez.

İleri toplumlarda suçlar, temel olarak ikiye ayrılır: Normal olarak devlet tarafından açılan davalarda (kamu davası), topluma karşı işlenmiş suçlar olarak muamele gören *cürümler* ve bir kimsenin bir diğerine tamamen kişisel olan sebeplere dayanarak açtığı davaları karara bağlanan *zarar verme*. Toplumumuzda cinayet, iki eşlilik, kundakçılık, kaçakçılık ve tehlikeli saldırılar birinci türün, mülke tecavüz, iftira, sözleşmeyi bozma da ikinci türün kapsamına girer. Bu arada, kendimize özgü hukukî kavramları aşiret grupları arasında görülen çok farklı sistemlere uygulamaktan kaçınmamız gerekir. Göze göz dişe diş prensibine dayanan "retalion" metoduyle özel veya genel olarak hüküm giydirilen durumları kabaca cürüm ve zarar verme ile karşılaştırabiliriz.

Eskimo ve Dobuan'lar gibi pek çok ilkel toplumda, toplum tarafından suçluyu cezalandırmak için hiç bir çaba sarfedilmemesinden anlaşılacağı gibi, cinayet bile bir cürüm değildir. Bizim kavramlarımız açısından bu, ancak bir haksız fiildir. Maktulün akrabaları, öcünü alabilir, fakat caniyi cezalandırmak toplumsal bir harekete yol açmaz. Buna karşın bir tabuya karşı gelmek, aşiret üyelerinin tümüne zarar verecek sihirli güçleri harekete geçireceğinden, çoğu zaman en vahim cürümdür. Aile ve klan gruplarını bozacağından, zina da önemli bir suç teşkil eder, fakat bu konuda yürürlükte olan bir genel kural yoktur. Önemi suçluların ilişkilerine, sosyal yapıya ve pek çok başka unsura göre değişir. Genel olarak büyücülük, topluma karşı işlenmiş büyük bir suç olarak kabul edilir. Black-foot, Hidatsa, Dakota, Pawnee, Mandan ve Omaha gibi kızılderili Ova aşiretlerinde aşiret meclisi uygun zamanın geldiğini belirtmeden, manda avlamak bir cürümdü. Bunun nedeni, avcının sürülerin ürküp kaçmasına sebep olarak aşiretin diğer üyelerinin aç kalmasına yol açabilmesiydi. Ova kızılderililerinin aşiret polisi *aki-*

cita'nın başlıca görevinin kaçak manda avını önlemek olduğu sanılmaktadır. Fakat, her ikisi de tipik Ova aşiretleri olan Comanche ve Sarsi'ler arasında polisin bu görevde kullanılmamış oluşu açıklanması güç ve garip bir olgudur.

İlkel ve ileri cemaatler arasındaki çarpıcı bir farkı "kanunu bilmemek, ona karşı gelmeyi mazur göstermez" sözü yansıtır. İleri toplumlarda kanunların bilinmemesi çok yaygın bir olgudur. Binlerce kanun ve bir o kadar da madde vardır. O kadar ki, profesyonel bir hukukçunun bile bunların tümünü bilmesi olanaksızdır. Tierra del Fuego Yaghan'ları ve Brezilya Tupinamba'ları gibi toplumlarda ise kamuoyuna değer vermeyen çok ender bazı kişilerin dışında, herkes belirli durumlarda, kendinden nasıl davranmasının beklendiğini bilir.

Batı toplumunda, kanuna karşı gelindiğinde, niyetler cürüm veya kötü davranışı mazur göstermez, fakat hafifletici sebep teşkil edebilir. Eğer bir adama onu öldürmek niyetiyle ateş etmişsek bu, tasarlanmış bir cinayettir (taammüden). Eğer sadece korkutmak niyetiyle yakınına ateş etmek isterken kötü bir şans eseri olarak bir kimseyi vurmuşsak bu, tasarlanmamış bir cinayet olarak yargılanır. Eğer bir insanın ölümüne tarafımızdan hiç bir ihmal olmadan sebep vermişsek, bu cinayet değildir.

İlkel toplumların çoğunda suç, sadece meydana getirdiği etkiye dayanılarak hüküm giyer; motif ve koşulların önemi yoktur. Önemli olan, bir adamın hareketinden doğan sonuçtur. Eğer bir kazaya veya bir zarara sebep olunmuşsa, karşılığı verilmeli veya telâfi edilmelidir. Tespit edilen bedel, kazaya uğrayana, onun ailesine, ya da klanına, hatta Zulu'larda olduğu gibi aşiret şefine ödenebilir. Büyük Afrika ulusları gibi hukukî sistemlerinin ve mahkemelerindeki işlemlerin karmaşıklığı ile dikkati çeken, oldukça ileri toplumlarda bile motife çok önem verilmez ve bu durum Kent Kralı Aethelberht ve Wessex Kralı Alfred'in kanunlarından açıkça anlaşılabileceği gibi, Anglo-Sakson İngiltere için de geçerliydi. Bununla beraber, Afrikalı bazı gruplar, tahriki hafifletici sebep olarak kabul eder; Kaliforniya Yurok'ları, suçun taammüden işlenmiş olduğu ispat edildiğinde ödenecek tazminatı artırır; Filipin adalarında pirinç üreticisi Ifugao'larda da, kazaen olduğu tespit edildiğinde önemli ziyanlar için bile tazminat talep edilmez. Bu sonuncu duruma bazı Bantu gruplarında da rastlanılır.

İlkel gruplar arasında hukukî sorunların ele alınma şekilleri büyük farklar gösterir *(Tablo: XII)*. Tabakalaşmış (stratified) toplumlarda genel olarak sorunun önemine göre aile başkanları, köy başkanları, bölge şefleri veya büyük şeflerin hukukî sorunları çözüm-

leyip karara bağladığı bir hiyerarşi sistemi görülür. Bu görevi mahkemelerden bağımsız olarak da yerine getirebilirler.

Bölümlenmiş (segmented) toplumlarda ise küçük yerel ya da akrabalık grupları bağımsız üniteler halindedir. Bunların en yaygın olan şekli birbirlerine karşı işlenen suçların "klan intikamı" ile çözümlendiği klanlardır. Bu sisteme göre, başka bir klana mensup bir kimse tarafından saldırıya uğrayan klan üyesini kendi klanından herkes birleşerek destekleyecek, intikam alacak veya tazminat ödenmesini talep edecektir. Sorun, tatmin edici bir şekilde çözümlenmediğinde de, suçlunun klanının bütün üyeleri, işlenen suçtan sorumlu tutulacaktır. Burada karşılaştığımız prensip, aynı zamanda bireyin grubuyle aynileştirilmesine iyi bir örnek olan kolektif sorumluluk prensibidir. II. Dünya Savaşında Nazilerin Yahudilere uygulamış olduğu gibi, bir soya ya da köy veya başka sosyal gruplaşmalara da uygulanabilir. Klanlar genel olarak üyelerin suçlu veya suçsuz oluşlarına önem vermeden desteklerler. Fakat sık sık suç işleyen bir kimse, grup için yararlı olmak yerine, büyük ölçüde zararlı olduğundan ihraç edilebilir. Eskimo köylerinde cinayet işleyen kimse, genel olarak toplumun tepkisini beklemeden köyü terkeder. Fakat cinayetlerinin sayısı artarsa, bütün köy birleşerek suçluyu öldürebilir, çünkü kan davası gütmek küçücük Eskimo gruplarının sosyal dengesini altüst edebileceği gibi, avcı sayısını, bütün köy için tehlikeli olacak derecede azaltması nedeniyle, ekonomik yapılarını da kökünden sarsabilir. Bu tür hukukî faaliyetler tam gayri resmîliğin ancak bir basamak üstüdür.

Amerika Ova Kızılderilileri genellikle yalnızca kendilerine özgü bir kültür yapısıyle temayüz eder. Bu kısasa dayanan ve davalı kişilerin dişe dişe göze göz prensibini uygulamasına yol açan sert hatlı, basit hukukî düzenlerinde de görülmektedir. Bu düzen, özel gayeyle birleşerek küçük disiplin örgütleri meydana getirdiklerinde durumu ilginçleştirmektedir. Bunların en yaygın olanlarından birinden, Polis örgütlerinden, daha önce de söz etmiştik. Manda avı kurallarını çiğnetmemek yanında, aşiret hareket halinde olduğunda, düzeni sağlama, izci ve bekçi görevlerini, sürüden ayrılan hayvanları bir araya toplama işini de yapar ve Güneş Dansı gibi aşiret ayin ve toplantılarında asayişi sağlarlardı. Görevlerini güç yoluyle değil, mümkün olduğu kadar ikna yoluyle yapmaya çalışan bu polisler, başka çare kalmadığında ve vahim durumlarda cezalandırma kudretine sahipti. En yaygın ceza kamçılamaydı ve buna suçlunun çadır, ok, yay, at ve diğer mallarını tahrip etme de eklenebilirdi. Son derecede ilginç olan nokta, cezanın intikam değil, suçluyu ıslah etme gayesini gütmesidir. Örneğin Assiniboine ve Ova-

Ojibway'lerinde cezalandırılmış olan kimse davranışlarını düzelteceğine dair söz verdiğinde, kendisine derhal atlar ve battaniyeler hediye edilir ve aşiret içindeki yeri iade edilirdi. Kanuna karşı gelen kişinin yeniden topluma uyum sağlayarak kazanılmasını gaye edinen bu hukukî düzen pek çok başka toplumdaki uygulananlarla büyük bir karşıtlık göstermektedir. Genellikle topluma uyum sağlamaya teşvik edilenler, karşı gelenlerin uğratıldığı cezalardan ders alan ve zaten kanunlara bağlı olan kişilerdir.

Ova Polisinin davranışları, toplumun yaşamını sürdürebilmesi için önemli olan, avdan sağlanacak ekonomik güvenlik, doğaüstü güçlerle iyi ilişkiler, aşiretler arası sorunların düzenlenmesi, bölücü dalaşmaların çok tehlikeli bir lüks olduğu toplumlarda grup birliğinin korunması gibi değerleri yansıtmaktadır. Bu sistem, her ne kadar basit idiyse de, örgüt olarak toplum tarafından gördüğü kabul, hukukî statüsünün geçerliliği konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır.

Eskimo, Sibirya Chuckchi'leri, Omaha ve Tierre del Fuego Ona'ları gibi toplumlarda bizim bir kişinin suçlu veya suçsuz oluşunu aydınlatmak için kullandığımız mahkeme kavramına benzeyen hiç bir şey yoktur. Genellikle herkes, mücrimin suçu işlediğini bilir, hukukî sistem cezayı düzenler veya ödenecek tazminatı tayin eder. İlk gezgin ve antropologlar bu gibi bölümlenmiş toplumlarda idare edici bir devlet mekanizmasının olmamasına rağmen, görülen birlik ve dayanışmanın nasıl meydana geldiğini açıklayamamışlardır. Oysaki bütün insanların keşmekeş içinde yaşadığı bir anarşiyle karşılaşacaklarını ummuşlardı. Kanlı kaosun yokluğu, kanuna uyma içgüdüsüne sahip, erdemli, sulhsever "asil, vahşî" görünüşünü destekler nitelikteydi. Dikkatli araştırmalar sonucu bu teori, bir kenara atıldı, fakat ilkel insanların toplumsal benliği çözülmemiş bir bilmece olarak kaldı. Birkaç yüz kişiden meydana gelen bir Avustralya göçebe aşiretinde "anarşi" yokluğu aile bağlarıyle açıklanabilir. Fakat nüfusları iki yüz elli bini aşan Sudanlı Nuer'ler de bölümlenmiş bir toplumdur. Bununla birlikte; aşiret, klan ve soylarının yönetici bir politik güç tarafından birleştirilmemiş olmasına karşın, bu toplumda da en küçük bir anarşi belirtisi görülmemektedir. O halde insanları düzenli bir şekilde varlığını sürdüren bir toplum haline getiren unsur ve bağların, onların sosyal yapılarında, yani karşılıklı akrabalık ilişkilerinde, klan sistemleri ve genel gruplaşmalarında aranması gerekmektedir. Hukukî sistemlerinin yapısı da son derecede önemlidir. Kaliforniya Yurok'larının sosyal dayanışması, hiç bir resmî görevlinin uygulamamasına rağmen, yürürlükte olan gelişmiş bir hukuk örgütü sayesinde güçlenmişti. 100.000 nüfuslu Ifu-

gao'lar, davalardan çok hoşlanan bir başka bölümlenmiş toplumdur. Merkezî bir politik gücün olmaması nedeniyle, geleneksel kanunları yükümlülük ve suçları herkesin açıkça anlayabileceği şekilde ortaya koyar. İki yönlü akrabalık gruplarından oluşan bu toplumlarda karmaşık hukuk kodlarının dengeyi sağlamakta katkısı büyüktür.

Ashanti ve Bemba'lar gibi pek çok Afrika toplumunda, mahkemelerin yer aldığı çok gelişmiş bir hukukî sistem görülür. Ayrıntılarda farklılıklar olmakla beraber, Kilimanjaro dağında yaşayan Jagga'lar, tipik bir örnek olarak ele alınabilir. Yargılama halk önünde yapılır. Bazı küçük suçları köy ve bölge başkanları yargılar, son karar aynı zamanda başyargıç olan şefe aittir. Daha büyük suçlarsa, yalnızca şefin yargıçlık ettiği mahkemelerce yargılanır. Davalı ve davacı deliller sunar ve her iki tarafın şahitleri dinlenir. Güzel konuşan, kurnaz, tecrübeli ve bilgili olduğu için seçilen bir görevli, klan menfaatlerini temsil etmek üzere mahkemede hazır bulunur. Yüksek statüye sahip bir başka görevli de, kurban kesip dualar okuyarak, mahkeme için gerekli dinî havayı ve ciddiyeti sağlamış olur. Mahkemelerin çeşitli evrelerinde, kanunî ücretler, görevlilere genel olarak sığır ve keçi şeklinde ödenir; bu da topluluğun değer yargılarını yansıtmaktadır. Şef, ya da onun baş danışmanları, daha basit mahkemelerin yargılamakla görevli olduğu davaları da denetler ve adaletin yerini bulmadığına inandığı durumlarda müdahale eder, ayrıca taraflardan birini tuttuğunda da müdahale edebilir. Davanın sonunda resmî bir ilâm verilir ve karar yürürlüğe girer. Karara varmak için davalı, davacı ve şahitlerin ifadelerinden yararlanıldığı gibi, mahkemece alınan bir kararla *yemin* (oath) *ve tanrı sınamasına* (ordeal) da başvurulabilir. Doğaüstü güçlere büyük önem veren toplumlarda kutsal bir varlık üzerine edilen yemin, zorlayıcı bir kuvvettir. Pek az suçlu yalan söylediklerini belli etmemeyi başararak bu yemini edebilir. Çünkü yeminin şekli gereğince yalancı büyük doğaüstü güçlerin vereceği korkunç bir cezaya maruz kalacaktır. Tanrı sınaması gerçeği otomatik olarak ortaya çıkardığına inanılan çok yaygın bir işkence türüdür. Jagga'lar bu sınamayı uygulayan pek çok Afrika toplumundan biridir. Suçlu olduğu sanılan kişi, aşiretin büyücü-doktoru tarafından hazırlanmış ve içinde kötü kokulu zehirli bir bitki (datura) bulunan içkiyi içmeye zorlanabilir. Kurban, içkiyi içtikten sonra kusarsa iyileşir, dolayısıyle de suçsuzdur. Ölmesi halinde ise suçlu olduğuna inanılır. Başka bir şekil de, itham edilen kişiye kızgın bir demir parçası tutturmaya dayanır; eli yanarsa suçludur. Afrika'da yaygın olan tanrı sınamasına Amerika'da çok ender olarak rastlanı-

lır. Para cezası vermek, dövmek, sakat etmek Afrika'da mahkemelerin tipik ceza şekilleridir; eskiden bazı aşiretlerde cezası ölüm olan suçların uzun bir listesi vardı. Bir kimse, diğer bir kimseyi sakatlamaktan suçlu bulunduğunda, bazı toplumlarda cezayı suça benzer kılmak için büyük çaba sarfedilirdi. Bu işlem, Eski Ahit'in ikinci kitabı olan *Ekzodüs*'da bulunan "göze göz, dişe diş, ele el, ayağa ayak, yakmaya yakma, yaraya yara, darbeye darbe" şeklindeki kısas kanunuyle *"Lex Talionis"* aynı prensibe dayanmaktadır. Afrikalı Jagga'larda bu tür cezalar, benzerliğe ve ayrıntılara büyük önem verilerek uygulanırdı. Bu davranış şekli Afrikalı grupların hepsinde görülmemektedir.

Afrika mahkemelerince verilen kararların çoğu zaman yerinde olduğunu söylemek her halde yanlış olmayacaktır. Fakat adil olmayan kararların da verildiği olmaktadır. Bu tip sosyal yapıya sahip olan, —yani, tabakalaşmış— toplumlarda kral, şefler, başkanlar, halk tabakası ve esirler hiyerarşisinin bulunması adaletle bağdaşmayacak durumlara yol açmaktadır. Kudretli yöneticiler, çoğu kez adaleti keyiflerince uygular, halkı despot ve zalimce cezaya çarptırırlar. Bir şef, sırf karısına sahip olabilmek için bir kimseyi önemsiz bir suçtan ölüme mahkûm edebilir; sürü ve ekinlerine el koyabilmek için sürebilir. Bununla beraber genel olarak kamuoyu, gaddarlığı ve zorbalığı frenleyebilmektedir. Yerli bir kralın davranışları aşırılığa kaçtığında halk tarafından azledildiği, hatta öldürüldüğü görülmüştür.

Afrika toplumlarının çoğunda dava açmaya sebep olarak, genellikle lobolanın ödenmemesi ve diğer evlilik anlaşmalarında uzlaşılan şartların yerine getirilmemesine; toprak ihtilâfları, sulama hakkı, mülk sınırlarının ihlâli, borçlanılan mal ve hizmetler konusunda uyuşulmaması gibi durumlar sayılabilir. Bunların dışında iftira, hırsızlık, zina, cinayet gibi ağır ve akraba arası cinsel ilişki, aşiret konseyine veya şefe karşı gelme gibi daha hafif suçlar ve büyücülük yer alır.

Bu denli karmaşık bir hukukî sistemin kültürden bağımsız olamayacağı tabiîdir ve aşiret hayatının, her yönünü etkilerler. Hukukî sistem, ekonomik ilişkileri; sınıf, klan ve soylara ayrılmış sosyal yapıyı; din-büyü inançlarını ve daha pek çok şeyi yansıtır. Başka bir deyişle, diğer bütün toplumlar içinde geçerli olduğu gibi, Bantu hukuku toplam kültür organizasyonunun bozulmadan süregitmesini sağlayan bir sistem sağlama görevindedir.

İşlenebilecek suçların ve kanuna karşı gelenlere uygulanan cezaların kısaca tartışılmasından sonra geriye incelenmesi gerekli en önemli soru kalmaktadır: Neden çoğu zaman, toplumların çoğunda

insanların çoğu kanuna saygı gösterip ihlâl etmeme yolunu seçer? Buna uygun bir cevap verebilmek için uzun bir bölümü sorunun incelenmesine ayırmak gerekir. Sosyal uyuma giden pek çok yol vardır. Bunların içinde belki de en önemlisi akraba, klandaş, komşu ve bütün diğer tasvipleri arzulanan, tenkit etme ve ilişki kesmelerinden korkulan kimselerden oluşan kamuoyunun baskısıdır. Pek çok toplumda kanunlara saygılı kişilerin büyük bir prestiji vardır ve bu prestij, onların statüsünün düzelmesi; zenginlik ve *mana*sının artmasını sağlayan bir güçtür. Ama, gaye, çoğu zaman sağlayacaklarını hesaba katmaksızın kanunlara uymaktır. Çünkü aksi takdirde kişi, halkın nefretine konu olabilir, hatta ilkeller için hemen hemen ölüm kadar korkunç olan ve bütün grup içinde tecrit edilmeye dayanan *ostrasizm* cezasına çarptırılabilir. Bazı toplumlarda, örneğin Ashanti'lerde ata ruhlarını ve doğaüstü varlıkları incitmeleri nedeniyle cürümler aynı zamanda günahtır. Buna benzer olarak, içkin büyü ve müthiş kudretleri nedeniyle tabular, yüzlerce aşirette kendilerine uyulmasını sağlayan olumsuz yaptırımlardır.

10. LİSAN

Dillerin Yeteneği

Kaynak, linguistik aileler, ses değişikliği, fonemler, morfemler, dil ve kültür, sosyal yapı, tabu kelimeler, glotto kronoloji, dil ve tarih öncesi, yazı, piktogram, ideogram, seslerin yazılışı.

İnsanları maymunlardan farklı kılmada hiç bir unsur, hatta eşya yapılandırabilmesi bile, konuşma yeteneği kadar önemli değildir.

Konuşma, insan türünün belli başlı karakteristiklerinden biridir ve konuşma yoksunluğu, insandan aşağı yaratıklara özgüdür.

Bu sebeplerden ötürü de dil konusuna yer vermeden, önemli noktaları bazı ayrıntılarıyle incelemeden geçemeyiz.

Taş devrinin başlarında yaşamış olan insanlar, avlanır, ateş yakar, taştan —ve muhakkak tahtadan da— oldukça karmaşık çeşitli aletler yaparlardı. Daha sonraları mağara duvarlarına resimler yaptılar ve bunların içinden bazıları ölüm sonrası hayata inancı yansıtan izler taşımaktadır. Bu denli zengin kültürlerin bir kuşaktan diğerine dil kullanılmaksızın ve sadece gençlerin yaşlıları taklit etmesine dayanarak aktarılması olanaksız görülmektedir. Tarih öncesi devirlerin ilk döneminde insan ömrü, günümüzdekinden çok daha kısaydı. İnsanların çoğunun yetişkinliğe varmış olsalar bile, otuz beş yaşa basmadan öldüğü sanılmaktadır. Bu yaştaki insanların çocukları da küçük olduğundan, bir kuşakla diğeri arasındaki ilişki kısa süreli oluyordu. Bu şartlar altında dilin eski kuşakların birikmiş bilgilerini yeni kuşakların aktarmada en önemli eğitim yolu olmuş olması gerekir. Dilin yaşama gücü çok fazladır.

Konuşma, şüphesiz ki insan faaliyetlerinin en eskilerinden biridir ve insanla birlikte gelişmiş olduğu sanılmaktadır. Fakat nasıl meydana gelmiş olduğu bir sırdır. Bazı araştırıcılar, ilk sözlerin doğal seslerin taklidinden doğduğunu sanmaktadır; bunlar, *onomatope* adı verilen "güm", "pat", "fıs", "şırıl şırıl" gibi kelimelerdir. başkalarıysa ilk kelimelerin çeşitli hayvan seslerinin geliştirilerek taklit edilmesinden doğduğuna inanmaktadır. Kesin olarak hiç bir şey söylenemez ve tahminlerde bulunmak çok güçtür.

Yarım düzineden fazla dil konuşan pek az kişi olmakla beraber insanların çoğu, tek bir dil, onun da ancak bir kısmını konuşabilir. Fakat dünya yüzünde konuşulan, 3.000'den fazla dil vardır, bunların bir kısmı da tükenmeye yüz tutmuş aşiretlerden geriye kalan küçük insan gruplarınca konuşulmaktadır. Yalnız ana dilini bilen ve diğer dilleri öğrenmek isteyen bir kimseye, bütün diller aynı derecede güç gelmeyecektir. Bazı dilleri kendininkine benzer olduğu için kolay öğrenecek, diğer bazıları benzerlik çok az olduğundan, daha zor, geriye kalan yüzlercesini ise arada hiç benzerlik bulunmadığından çok zor öğrenecektir.

Birbirlerine benzeyen lisanların aynı *linguistik aileye* ya da *gruba* ait olduğu söylenir. İnsan ailelerinde olduğu gibi, büyüklükleri değişen bu ailelerde, bazı üyeler birbirlerine diğerlerinden daha yakındır; bu durumlarda bir linguistik ailenin *dallarından* söz edilebilir. Bunu daha iyi açıklamak için birkaç örnek verebiliriz. Avrupa ve Güneybatı Asya'nın büyük kısmında Hint-Avrupa veya Aryan[1] ailesine bağlı diller görülür. Bu aile, İngilizce, Fransızca, İzlandaca, klasik Yunanca, Hindustani, Gal ve Polonya dili gibi çok çeşitli olmakla beraber pek çok ortak özellikleri olan dilleri kapsar.

Bununla beraber, verilen örnekler arasında önemli ayrılıklar bulunduğu için hepsi ailenin aynı dalında sınıflandırılmamıştır. Örneğin, Fransızca; İtalyanca, İspanyolca ve Portekizceyi kapsayan Roman dilleri dalında yer alır. İzlanda dili de, Almanca, İsveççe, Felemenkçe, Yiddiş[2] ve Danimarka diliyle birlikte Tötonik veya Germanik dal içinde yer alır *(Resim: 41)*. Polonya dili, Rusça, Çekçe ve Hırvatça gibi bir Slav dilidir. Hindustani ise Hindi, Bengali ve Sanskrit dilleriyle beraber Hint dalına aittir.

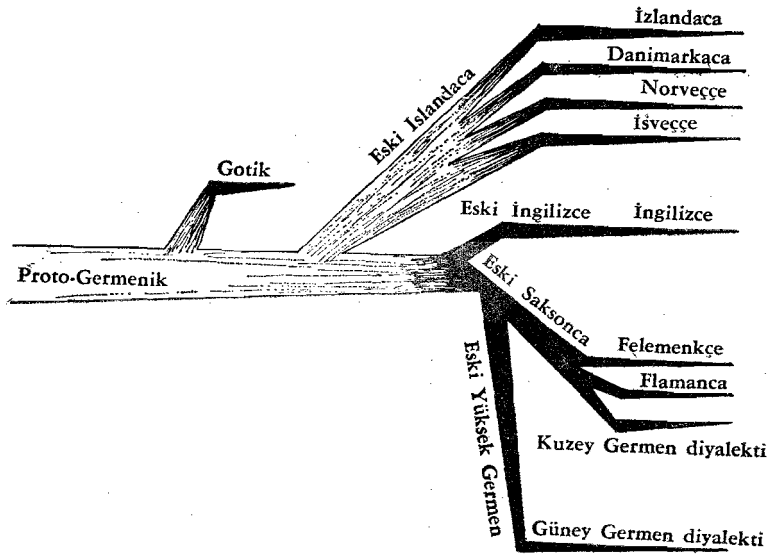
Dünyanın başka kısımlarında başka dil aileleriyle karşılaşırız. İbranice, Arapça, eski Asur ve Babil dillerini kapsayan Semitik aile; Çince, Tibetçe ve Birmanya dilini içeren Sinitik aile gibi; ayrıca insanların bulunduğu her yerde dallarıyle birlikte pek çok başka dil ailesi vardır.

Bazı diller başkalarından tamamen bağımsızdır; bunları hiç bir akrabaları olmayan, yalnız insanlara benzetebiliriz. Bask dili bunlardan biridir. İspanya ve Fransa'da Pirenelerin batı yörelerinde konuşulan bu dil, belki de tarih öncesi adamın Taş devrinde konuşmuş olduğu yaygın bir dilin son kalıntısıdır.

---

(1) Aryan terimi, insanları ve ırkları belirtmek için *hiç bir zaman* kullanılmamalıdır.

(2) Almancanın bazı İbranice ve Slavca kelimelerle karışık bir lehçesi olan, İbranî harfleriyle yazılan dil.

41. Aryan dil ailesinin Germanik dalı içindeki dillerin ilişkilerini gösteren bir diyagram.

Akraba dil sözünü, ortak bir kaynaktan gelen ve ilişkileri bir dili meydana getiren başlıca üç unsurda görülen dilleri belirtmek için kullandık. Bu üç unsur; (1) sesler, (2) kelimeler, (3) kelime ve seslerin konuşulurken kullanılış şekli; yani dil bilgisi (gramer); ve söz dizimi (sentaks) dir. Bunu birkaç örnekle açıklayabiliriz:

Fransızca, İtalyanca ve İspanyolcayı Hint-Avrupa dil ailesinin Roman dalına ait oldukları için birlikte sınıflandırdık. Her birinde binlerle Latince köklü kelimenin var olmasından da anlaşılabileceği gibi, hepsinin ortak kaynağı Latincedir. Fakat ortak kelime hazneleri dışında Latin atalarından tevarüs ettikleri pek çok ortak gramer özelliğine de sahiptirler. Bu nokta, olmak (to be) fiilinin şimdiki zaman çekiminde açıkça ortaya çıkmaktadır:

İNGİLİZCE	LATİNCE	FRANSIZCA	İSPANYOLCA	İTALYANCA
I am	sum	je suis	yo soy	io sono
thou art	es	tu es	tu eres	tu sei
he is	est	il est	él es	lei è
we are	sumus	nous sommes	nosotros somos	noi siamo
you are	estis	vous êtes	vosotros sois	vo siete
they are	sunt	ils sont	ellos son	loro sono

Roman dil grubu ve ataları Latince arasındaki yapı benzerliğine ve İngilizcenin nasıl ayrı kaldığına dikkatinizi çekeriz.

Bu arada Fransız ve Latin anlamdaşlarıyle çok benzer, hatta aynı olan pek çok İngilizce kelime vardır:

TÜRKÇE	İNGİLİZCE	FRANSIZCA	LATİNCE
ses	voice	voix	vox
çocuk	infant	enfant	infans
tuz	salt	sel	sal
gül	rose	rose	rosa
taverna	tavern	taverne	taberna
hıyar	cucumber	concombre	cucumis

Bunun sebebi, İngiltere'nin fethinden sonra Fransızca konuşan Normanların işgali altında kalmış olmasıdır. İngilizcenin Almancayla ilişkisi de, her ikisi Eski Germence *stane* (taş) kelimesinden türemiş stone (İngilizce) ve stein (Almanca) gibi kelimelerde görülmektedir.

Eski bir dilden bir daha yenisine aktarılan kelimeler genellikle bozulmadan kalır, fakat süreç sırasında değişirler. Yunanca, Latince, Almanca ve İngilizceden türemiş ve şimdi kaybolmuş olan bir Hint-Avrupa dilinde "ayak" anlamına gelen bir kelime bulunmuş olmalıdır; bu kelime, saydığımız dillere geçerken değişikliklere uğramış ve Yunancada πους (genitifi ποδος), Latincede *pes (pedis)*, Almancada *fuss* ve İngilizcede *foot* olmuştur. Bu kelime grubundaki ses değişiklikleri rastlantı sonucu oluşmuş değildir. Ses değişmeleri birçok başka dil ve başka Aryan dillerinde de düzenli olarak görülür. Bunlar *fonetik değişimler kanunu*ndan —bu örnekte ilk olarak keşfedilen Grimm kanunu— neyin kastedildiğini göstermektedir.

Günümüzde yararlanılan çok sayıdaki fonetik kural, bir dilden diğerine geçerken kelimelerin yapılmış olduğu seslerin, geçtikleri dilin kapsadığı seslere uyum sağlayarak nasıl değiştiğini göstermektedir.

Kelimelerin oluşmasında esas olan bu birbirinden farklı çeşitli seslere *fonem* denir, fonemler kullandığımız her kelimenin temel unsurlarıdırlar.

İnsan ağzı şaşılacak çeşitlilikte sesler çıkarabilecek bir yapıya sahiptir ve eğer bütün dillerde kullanılan fonemlerin hepsini bir araya getirecek olsaydık bunların sayıları birkaç yüzü bulurdu. Bunların arasında, farklı sesli harf uzunlukları (bunlardan bazılarını sadece Fransızcada görmekteyiz; o sesi veren o, au, eau gibi), kulağımıza yabancı gelecek pek çok sessiz harf; Çin ve Afrika Bantu dillerinde olduğu gibi kelimelerin anlamını değiştiren farklı tonlamalar; Hotanto'ların Khoisan diyaleklerinin sert kesik sesleri;

"patlayıcı" *b* sesleri, garip gırtlak ses ve durakları; ve bir Orta Amerika dili olan Mazateko'daki ıslıksı ses dizilerini bulabiliriz.

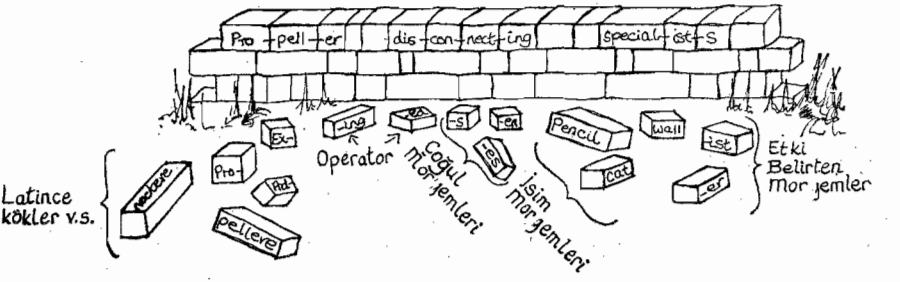
Bütün bu sesler, kelime meydana getirmeye yarar, fakat bir dil bunlardan ancak birkaç düzinesini kullanır ki, ortalama kırk ilâ elli arasıdır. Bazı diller bu sayının ancak yarısını kullanır. Bir Borneo dili olan Lepu' Tau'da yalnızca yirmi dört fonem vardır.

Bununla beraber bir dilin ifade gücü, kullandığı fonem sayısına bağlı değildir. Daha önemli olan, içerdiği *morfem* sayısıdır.

Morfemler çeitli evler yapmak için kullanılabilen, farklı büyüklük ve biçimdeki yapı taşlarına benzetilebilir *(Resim: 42)*. Bunlara dillerin "fikir üniteleri" de diyebiliriz. Örneğin, İngilizce ve Fransızcada bir ismin sonuna konan *s* sesi çoğu zaman "birden fazla" olmayı belirten bir morfem görevindedir; *dog* (köpek) tekil, *dogs* çoğul. Aynı fikri ifade eden bir başkası da, *ox, oxen* de kullanılan *en* morfemidir. Fiillerde kullanılan *ing* morfemi genel olarak devam etmekte olan bir hareketi, *ed* morfemi ise sona ermiş bir hareketi belirtir. Örneğin yürüme hareketine devam edildiği sürece *he is walking* (yürüyor), hareket son bulduğunda ise *he walked* (yürüdü) gibi.

Latin köklü, *anti-, pre-,* ön ekleri *karşı* ve *önce* fikirlerini belirten morfemlerdir. Bu tür "fikir üniteleri" yeni isimler oluşturmak için reklamcılıkta çok kullanılmaktadır; *Sellotape* (zarf vs. kapamaya yarayan plastik bir şerit; *sello:* kapama, *tape:* şerit); *Sanatogen* (sağlığı korumaya yarayan içki) bunlara örnektir. Bazen de her biri ayrı bir fikir belirten iki kelime birleştirilerek anlamları değiştirilir; *railroad* (demiryolu) *pintable* (iğnedenlik) gibi.

Elde yapı taşı morfemler olduktan sonra, her dil yeni fikirleri, yeni buluş ve icatları veya başka ülkelerden gelen yenilikleri tanımlayacak kelimeler yapılandırabilecektir. Ve ne kadar kısıtlı olursa olsun, en ilkel bir aşiretin dilinin bile yeni gereksimelere cevap ve-

42. Morfemlerin kelime ve cümle oluşturmak için kullanılış şekilleri.

recek sınırsız bir yeteneğe sahip olması son derecede ilginç bir olgudur.

"İlkel bir aşiretin dili"nden söz ettik; bu hiç bir şekilde ilkel bir dil anlamına gelmez. Hiç bir dil bir diğerine göre daha ilkel değildir; hepsinin kökleri zamanın derinliğinde konuşmanın yeni başladığı dönemlere uzanır. İngilizce gibi bazı dillerin günümüzdeki şekillerini diğer bazılarından (Yunanca gibi) çok daha yakın geçmişte almış olmalarına rağmen, hepsinin geçmişi aynı derecede uzundur. Dilin "ilkelliğiyle" varoluş süresi arasında hiç bir ilişki yoktur. Aynı şekilde, bir dili konuşan insanların ilkel oluşu, dilin de ilkel olmasını belirtmez. Avustralya yerlileri, dünyanın en ilkel materyel kültürlerinden birine sahiptir, bununla beraber, kültürlerinin diğer yönleri, örneğin akrabalık sistemi oldukça karmaşıktır ve dilleri çok gelişmiş bir dildir. Eskimo'ların materyel kültürünün ne denli fakir olduğundan söz etmiştik, buna karşın dilleri son derecede zengindir.

Bütün Avrupa dillerinin ve birçok başka dilin atomik bölünme, antibiyotik ve binlerce başkası gibi ilmî kültürümüzün karmaşık konu ve maddelerini betimleyecek kelimelere ihtiyacı vardır. Bu kelimelerin anlamdaşlarını, Brezilya Boro'ları veya Eskimo'lar gibi kavramların neyi belirttiğini bilemeyecek toplumların dillerinde aramak anlamsızdır. Sulusepken *(sleet)* dışında İngilizcede karı belirten tek bir kelime vardır; *snow*. Buna karşın Eskimo dilinde yerdeki kar için *aput,* yağan kar için *qana,* kar birikintisi için *qimuqsuq* kelimeleri ve karın çeşitli durumlarını belirten pek çok başka kelime vardır. Başka bir deyişle, İngilizlerin de kendi kültürleri için yapmış olduğu gibi, Eskimolar da kendilerininkinin son derecede farklı gereksimelerine uygun ve yeterli bir kelime haznesi geliştirmişlerdir. Durum bütün diller için aynıdır. Bedevîlerin konuştuğu Arapça, en önemli hayvanları deveye ilişkin çok sayıda kelime kapsar; Trobriand adalılarının dili de hint patatesi ekimini betimleyen sözlerle doludur.

Diller, kendilerini konuşan toplumların kültürüyle şekillenmiştir ve kültür değişmelerinde onlar da uyum sağlayacak şekilde değişir.

Dinamik bir süreç olarak dil değişimi ve kültürleştirme başlıca üç şekilde meydana gelir: (1) İlişki içinde bulunduğu kültürlerden yeni kelimeler alır: *Zebra, kahve, karnaval, divan* İngilizceye bu şekilde girmiştir. (2) Yeni kelimeler yapılandırır; *geyik-köpek* (elkdog) Amerikan kızılderililerinin ilk gördüklerinde ata verdikleri isimdir. (3) Mevcut kelimelere yeni anlamlar yükler. Arizona Athapaskan dillerinden olan Batı Apaçi dilinde otomobillerin çeşitli kısım-

larını belirtmek için anatomik sözlerden yararlanılmıştır. Bunlara örnek olarak aşağıdaki listeyi veriyoruz:

APAÇİ	ANATOMİK ANLAM	OTOMOBİLDE BELİRTTİĞİ KISIM
gən	el + kol	ön tekerlek, lastikler
dɔ	yanak + çene	ön tampon
inda	gözler	farlar
tsɔs	kan damarları	elektrik kabloları
ɛbiyi'	bağırsak + ahşa	kaporta altındaki bütün aksam
pil	mide	benzin deposu
ji	kalp	distribütör
zik	karaciğer	akü
kɛ'	ayak	arka tekerlek

Bu örnek, kültürün dili nasıl şekillendirdiğini belirtmektedir. Buna karşın, varlıkları kategorilere ayırması ve insanların dünya görüşlerini etkilemesi nedeniyle dilin kültürü şekillendirdiği de söylenebilir.

Örneğin, İngilizcede *zevce* (wife) ve *kadın* (woman) sözleri arasında açık bir ayırım vardır. Bu kelimelere bağlı düşünce ve davranışlar, bazıları müşterek olmakla beraber, farklıdır. Oysaki Fransızcada linguistik yönden böyle bir ayırım yoktur ve *femme* sözü her iki anlamda kullanılır; bundan da Fransız erkeklerinin kadınlara karşı tutumunun İngilizlerinkinden farklı olduğu sonucu çıkarılabilir. İngilizcede *ev sahibi* (host) ile *misafir* (guest) arasında bir ayırım vardır, bu ayırım kelimelerin belirttiği insanlara ilişkin tutum ve davranışları da kapsar. Örneğin hangi yemeklerin yenip hangi içkinin içileceğini tayin etmek ev sahibine düşer, bir misafirin buna karışması ise yakışıksız bir davranıştır. Yunancadaki ξενος kelimesi hem ev sahibini hem de misafiri belirtmektedir, bununla beraber bundan eski Yunanlıların arada bir ayırım yapabilmekten yoksun olduğu sonucu çıkarılmamalı ve nedeni aradaki farklılıkları belirtmeye yönelmiş İngiliz kültürü aksine ev sahibi - misafir ilişkilerini bir tüm halinde değerlendiren Yunan kültür ve davranış şeklinde aranmalıdır.

Dünyada konuşulan dilleri incelemeyi derinleştirdikçe düşünce şekilleri arasında "düşünce kategorileri" olarak adlandırılabilecek nitelikte farklılıklar görürüz.

Bantu dillerinde fiillerde zaman bildirisine önem verilmez; yani bu dillerde Hint-Avrupa dillerinde görülen kesin geçmiş, gelecek, şimdiki zaman ayırımı kullanılmaz. Bunun yerine, betimlenen davranışın farklı oluş şekillerini gösteren fiillere yer verilir; tamam ya

da yarım oluşu, önemi, süresi, hatta nedeni belirtilen davranışların zamanlarının belirtilmesi çok enderdir. Anne ve babanın erkek kardeşlerine farklı akrabalık terimleriyle tanımlayan dilleri çevirirken İngilizcenin ikisini birden belirten *uncle* kelimesi yetersiz kalmaktadır. Bazı Melanezya dilleri ve bir Sudan dili olan Mende de zaman, fiil tarafından değil birlikte kullanılan şahıs zamirleri tarafından belirtilir. Örneğin, "Çiçek topladım", "Çiçek topluyorum", "Çiçek toplayacağım" sözleri; "Geçmişteki ben çiçek toplamak", "Şimdiki ben çiçek toplamak", "Gelecekteki ben çiçek toplamak" şekillerini alır. Her ne kadar bizim kulağımıza hoş gelmiyorsa da, bu anlatım şekli, fikirleri açık ve kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Hint-Avrupa dil ailesinde genellikle kelimelerin cinsiyeti (gender) vardır. Fransızcada bütün kelimeler, ya maskulin (erkek), ya da feminin (dişi)dir. Latince, Almanca ve Rusçada nötr (cinsiyetsiz) olanlar da bulunur. İngilizcede bu enderdir ve ancak hayvan ve insanlara uygulanır: *actor/actress, fox/vixen* (erkek tilki/dişi tilki) gibi. Bu tür cins belirticiler pek çok dilde kullanılmamakla beraber başka belirtici şekiller görülür. Örneğin, bir Kuzey Amerika dili olan Chippewa da belirticiler canlı ve cansız varlıkları ayırmaya, bazı Hint Dravid dillerindekilerse zihnî melekelere sahip varlıklarla (bunların arasında periler ve şeytanlar da vardır) olmayanları ayırmaya yarar. Bazı yörelerde ise şekil, doku, durum, soyut ırk gibi pek çok başka şey ifade eden belirticilere rastlanır. Bu tür konuşma kalıpları, insanların dünya görüşlerini de yansıtmaktadır. Kwakiutl'da sözü edilen nesnenin konuşmacıya, dinleyiciye veya bir üçüncü şahsa yakın olup olmadığını, görünürde olup olmadığı belirten gramer kalıpları vardır. Aztek'lerde edilgin (pasif) şekil yoktur. Japoncada renkler bazı fiil özelliklerine sahiptir; Kalamath'da mavi ve yeşil farklı kelimelerle belirtilmemiştir; Bemba'ların renk sözlüğü de çok dardır. Bu, şüphesiz Bemba ve Kalamath'ların renkleri oluşturan ışık dalgalarını bizim kadar iyi algılayamadıkları anlamına gelmez, sadece, bu kültürlerin renk ayırımlarını bizim kadar önemsemediğini belirtir. Bu türden yüzlerce örnek verilebilir, fakat bize özgü düşünce kategorilerinin, bazı başka dillere özgü olanlardan ne denli farklı olduğunu göstermek için bunlar yeter sanırız. Bu durumu, dil kalıplarının duyum idrak ve düşünceyi kaçınılmaz olarak sınırlaması şeklinde değil, fakat diğer kültür kalıplarıyle birlikte duyum idrak ve düşünceyi alışılmış belirli kanallara yönetmesi şeklinde yorumlamak gerekir.

Dilin sosyal kalıplara sıkı sıkıya bağlı olduğunu daha önce belirtmiştik. Her toplum ve her kültürde insanların büyük çoğunluğunun çoğu zaman kullandığı bir ortak dil vardır. Fakat toplam

nüfus içinden bazı gruplar zaman zaman farklılaştırılmış bir şeklini kullanabilir.

Hawaii'de ve bazı Afrika gruplarında yalnız yönetici sülâle ve ona çok yakın olan asillerin kullandığı bir *kraliyet dili* vardır. *Bebeksi konuşma* sistemleri de yaygındır; bunlar, genel olarak basitleştirilmiş bir gramere ve hecelerin tekrarına dayanır: İngilizlerin *bye-bye, bow-bow,* Fransızların *tutu* (köpek), Arapların *gallu-gallu* (banyo); Comanche'lerin *tata* (yemek); Gilyak *ykyk;* veya *tummy, dolly* gibi özel bir şekilde biten sözleri de bu arada sayabiliriz. *Bebeksi konuşma*nın neye yaradığı pek bilinmez; çocuklara daha kolay kelime ve sesler sağlayarak yardımcı olduğu söylenir (fakat pisi *(pussy)* kediden *(cat)* çok daha kolay değildir). Bununla beraber pek çok dilde yetişkinler, hayvanları çağırmak için bu sözleri tercih eder. Bazı ülkelerde de (İspanya gibi) âşıkların zaman zaman kullandığı bir konuşma şeklidir.

Çocuk dilinin bir başka yönü de, çocuk manzume ve şarkılarında görülür. Her mısra, çoğunlukla on altı vurguludur ve bunun İngilizce, Arapça, Çince, Bengkalu (bir Sumatra dili), Yoruba, Serrano (bir kızılderili dili) gibi birbirinden tamamen bağımsız dillerde bulunuşu insanların evrensel bir eğilimini belirtmekte olabilir. Böyle olduğu varsayıldığında nedenlerini ortaya çıkarmak ilginç olurdu, fakat egzotik toplumların metrik sistemlerini çok az tanımamız şimdilik bunu engellemektedir. Bazı toplumlarda *kadın,* bazılarında ise *erkek* dilleri görülmektedir; bunlar, yalnızca gizli cemiyetlerin ayinleri sırasında kullanılmakta olan dil türleri olabilir. Yeni yetişenler genellikle ana-babalarının kullandığı dili değişikliklere uğratır; ya kelimelere yeni anlamlar yükler, ya da kendilerinden sonraki kuşağın yerlerine yenilerini koyacağı yeni deyimler uydururlar (neolojizm). Gençler arasındaki yaygın konuşma şekilleri arasında hecelerin sırasının değiştirilmesi, ya da baştaki hecenin sona getirilmesi ve kafiyeli konuşmalar yer alır. Bunların çok değişik bir şekli, bir Meksika dili olan Mazateko'nun ıslıklı sesleridir. Gençler arasında çok kullanılan bu konuşma şeklinde normal olarak söylenen her şey, ıslık çalarak da söylenebilir, çok uzaklara kadar sesi taşıyabilmesi nedeniyle açık havada kullanılabileceği gibi, ev içinde de hafif bir sesle büyüklere duyurmadan konuşmayı sağlar. Kadınlar bu dili anlar, fakat ender olarak konuşur.

Dillerin kullanılış şekli sosyal yapıyı çeşitli açılardan yansıtır. Amazon'un Kuzeybatı bölgesinde çok dillilik hâkimdir; insanlar en aşağı üç dört dil konuşur. Bu, (1) Dilin kültürel yönden aşiretle aynileştirilmesinin, (2) Aşiret egzogamisinin ve (3) Büyük uzun evlerde birlikte yaşamanın sonucudur. Örneğin, Inambu nehrindeki ikin-

ci uzun ev Tuyuka dili konuşan erkeklere aittir; karıları, hemen eşit sayıda, Barasana, Desano ve Tukano adlı üç ayrı aşiretten gelir. Ev içinde yerel olarak konuşulan dil, Tuyuka'dır, fakat aynı aşiretlerden gelmiş olan kadınlar, kendi aralarında konuşurken ana dillerini kullandıklarından çocukları, onlardan da başkaları bu dilleri öğrenir. Yaşlanıldıkça Tatuyo ve Paneroa gibi aşiretlerine konuk gidip gelme sonucu bu iki dil de diğerlerine katılır ve böylece bilinen dil sayısı altı, hatta sekize çıkabilir. Görüldüğü gibi, çok dillilik aynı zamanda belirli egzogam sosyal ünitelerin bir özelliği olmaktadır.

Hindistan'da Godavari havzasında yaşayan Gommu Koya'lar, bir Dravid dili konuşur. Beş egzogam fratriye ayrılmış olan bu toplum, ataerkildir ve gerçek veya sözde çapraz kuzenlerle yapılan evlilikleri tercih ederler. Akrabalık ilişkileri, annenin erkek kardeşine gösterilmesi beklenen derin saygı, ana-oğul arasındaki mesafeli davranıştan çapraz kuzenler arasındaki yakın samimiyet ve şaka ilişkisine uzanan bir çeşitlilik gösterir. Aşağı yukarı kırk akrabalık terimleri vardır. Bunlar, bir önek ve sonek grubuyle birlikte konuşmacıların sosyal ilişkilerine göre kullanılır. Bazıları şunlardır:

KULLANILIŞI	ÖNEK	SONEK
Saygı	maa-	-aal, -ooru
Mesafe		-ku
Samimiyet		-o
Yakınlık	naa-	-Du, -sk

Bu şekilde Koya dil morfolojisi akrabalık yapısını ve birlikte giden davranış nüanslarını yansıtmaktadır.

Dil, sosyal yapıyı gösterebileceği gibi, maskeleyebilir de. Sahra'da yaşayan bir Tuareg grubu, şimdi çift taraflı kalıtımlı ve mülkiyet konusunda yalnız babadan mirasçı durumunda ise de, eskiden ana hatlı bir kalıtım sistemine sahipti. Bu grupta, gerek akrabalık grupları gerekse asil, halk ve esirler olarak ayrılan üç sosyal sınıf içinde endogami uygulanmaktadır. Tercihli evlilik şıkları şu şekilde sıralanmaktadır: Ana tarafından çapraz kuzen, ana tarafından paralel kuzen, baba tarafından paralel kuzen, baba tarafından çapraz kuzen. Bununla beraber, akrabalık terminolojileri bu davranışları yansıtmaktan yoksun olduğu gibi, sosyal yapıları konusunda da yanlış izlenimler vermektedir.

Nüfusu 2.000.000'u aşan Burundi'de dilin kullanılış şekli, kast, yaş ve cinsiyete göre açıkça farklıdır, dolayısıyle de dil davranışla-

rı sosyal örgütü sadakatle yansıtır. Pek çok başka davranışın şekli de göz önüne serilir; güç durumda kalan Rundi'ler, zarif yalanlara ve zekice kaçış yolları bulmaya gerçeği söylemekten fazla değer verir, oysaki akrabalık, ekonomik sorunlar ve özellikle sığır gibi büyük önem taşıyan konular tartışılırken en küçük ayrıntıları bile ifade eden açık ve kesin bir kelime haznesi gereklidir. Hukukî konularda Navajo'ların, Zuni'lerin ve günümüz İngilteresinin aksine, ateşli ve süslü bir hitabete değer verilir. Rundi'lerin komunikasyonunu kavrayabilmek için, sözlerin olduğu kadar jestlerin de anlamını bilmek gerekir. Örneğin, "Senin için ot toplayacağım" sözü veya hareketi şükran ya da boyun eğmeyi belirtir.

Japonca da öyle bir dildir ki bir konuşma sırasında konu ve söylenenlerin kapsamı tamamen anlaşılamasa bile, konuşanların statüleri kesinlikle tanımlanır. Bu da Japon kültürü içinde en önemli unsurun ne olduğunu yansıtması bakımından ilginçtir.

Tabu kelimeler, dilin; kültür ve davranışın bir unsuru olduğunu gösteren önemli bir kanıttır.

Tabulaşmış kelime, kendini kullanma cüretini gösterecek olan kimsenin üstüne doğaüstü belâların yağacağı bir kelimedir. İlkel toplumlarda, ölen kimselerin adları da tabulaşır. Bunun, bir kimsenin adını anmanın onu çağırma anlamına gelmesi, ölü kimsenin ruhunun adını söyleyenleri rahatsız etmek üzere döneceği inancının doğurduğu korkuya bağlı olduğu sanılmaktadır. Bu yasaklamalar, ölü kişinin adıyle aynı heceleri kapsayan kelimelere kadar uzanabilir. Sözgelişi, Bay Diş öldüğünde, *dişçi, dişliler,* hatta *didişme* kelimelerini bile kullanmamızda sakınca vardır. Yaşayanların isimleri de tabulaşabilir. Bazı toplumlarda halk tabakasının şefin adını söylemesi yasaklanmıştır. İngiltere'de bile saray protokolü bu konuda belirli sınırlandırmalar uygular. Kocası Prens Albert öldüğünde, dul kalan Kraliçenin, "Artık bana Viktorya diyecek kimse kalmadı!" diye yakındığı söylenir.

Tabulaşmış ilâh ve şeytan adları, parmakları çaprazlamak, özel bir dua okumak veya değişik bir ses tonu kullanılmak yoluyle sihirli bir tedbir alınarak tehlikesiz hale getirilebilir. Eskiden vaizlerin dinî bir görevi yerine getirirken kullandıkları "ruhbanî ses" tonu belki de bu tür bir inançtan doğmuştu.

İlkel toplumlar, yakın akrabalar arasındaki kaçınma davranışlarının bir parçası olarak bazı söz veya konuları yasaklar. Besin, giyinme gibi mahrem bir yönü olan konuların yetişmiş bir kızla erkek kardeş veya damatla kayınvalide arasında konuşulması yakışık almaz.

Dilin sosyal davranış ve kültürün diğer yönlerini belirtmekteki önemini göstermek için bu örnekler yeterlidir sanırız.

Bütün doğal dillerin daha eski olanlardan türediğini ve bir dilden başka akraba dillerinin türeyebileceğini gördük. Başlangıçta kaynaklarını aldıkları dile çok yakın olan akraba dillerin, kaynak dile ve birbirlerine olan benzerliği yüzyıllar geçtikçe giderek azalacaktır. Değişme hızları farklı olmakla beraber ayrılmanın varlığı, akraba dillerin birbirlerinden kopuş zamanlarını anlamak için değerli bir kanıt sağlamaktadır. Bu araştırma yöntemi *Glotto kronoloji* olarak adlandırılır. Evrensel bir yaşantıya sahip olan baş, güneş, kan, kuş ve içki gibi yüz kadar temel kelimeden bir liste derlenmiştir. İncelenen dillerde bu kelimelerin karşılıkları yazılarak aynı olanların oranları hesaplanmaktadır. Sonuç, dillerin birbirlerine ve kaynak dile olan göreli yakınlığını belirtmektedir. Bu sonuçlara dayanarak dillerin ne kadar zaman önce kaynak dilden kopmuş olabilecekleri hakkında bir tahminde bulunabilinmektedir. Bu yöntem, Keltik dillere, Tamil, Telugu, Kannada ve Malayalam adlı dört Dravid dile, Eskimo lehçelerine ve pek çok başkalarına uygulanmıştır. İki Kaliforniya Hokan dili olan Ajumawi ve Atsugewi'ye uygulandığında, Glotto kronoloji 3.300 yıl öncesine dayanan bir kopuş göstermiştir, bu sonuç, Karbon-14'le[1] zaman tespiti ve arkeolojik olgularla da desteklenmiştir. Çeşitli araştırma yöntemlerinin aynı sonuca vardırması güven verici bir ilmî olgudur.

Geçmiş olayları dillerin yardımıyle aydınlatmanın bir yolu da, günümüzde kullanılan kelimelerin eski kaynak ve anlamlarını aramaya dayanır. A.B.D.'nin sıcak iklimli güneybatısında Navajo'lar yaşar. Sahip oldukları *àdè* kelimesi, sukabağından yapılmış kaşık anlamına gelmektedir, eskiden ise boynuz sözüyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir kelime *-sàs- toprakta yatan tohum* anlamına gelir, fakat daha eski Athapaskan dil ailesinde *yerdeki kar taneleri gibi* anlamını taşımaktadır. Uykusuzlukla ilgili bir başka kelimeninse kanoda kürek çekmekle bağıntılı olduğu anlaşılmıştır. Bu da günümüzdeki kullanılış şeklinin "uyku benden kürek çekilen bir kano gibi uzaklaştı" gibi bir deyişten geldiğini düşündürmektedir. Boynuzdan kepçe, kano kullanmak ve mısırı kar tanelerine benzetmek bugünkü Navajo kültürüyle bağdaşmayan şeylerdir. Linguistik olarak varlıkları Navajo dilinin bugün yaşadığı bölgenin çok daha kuzeyinde şekillenmiş olduğunu ve

(1) *Karbon-14:* Jeolojik ve arkeolojik kalıntıların yaşını tespit etmekte kullanılan bir radyoaktif izotop.

aşiretin bugünkü yerleşme bölgesine atalarının göç etmesiyle geldiğini düşündürmektedir.

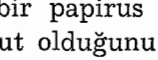
Dil tabakalarının derinliklerinde fosiller gibi günümüze kadar gelen bu ipuçları, bir dili konuşanların bugünkü yaşamından çıkaramayacağımız pek çok ayrıntının bulunmasına yardımcı olabilir.

Şimdiye kadar bir dilin, kelimelerini oluşturan seslerin ortadan kalkması halinde, devamını sağlayacak kayıtların nasıl yapılacağı konusunda bir şey söylemedik. Günümüzde bunu gerçekleştirmenin birkaç yolu varsa da şüphesiz ki en önemlisi, *yazı*dır.

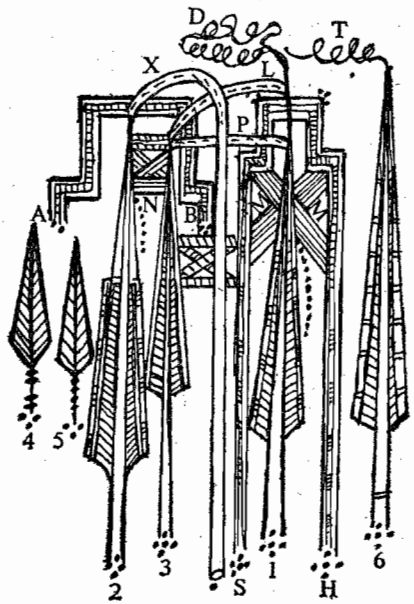
Bundan belki 20.000, belki de 30.000 yıl önce Yontma Taş Devrinin sonlarına doğru Paleolitik dönem başlarında yapılmış sembolik duvar resimleri ve oymalar bulunmuştur. Mezolitik dönem veya Orta Taş Devrinin Azilian kültürü insanları, çakıl taşları üzerine garip şekiller çizmişti *(Resim: 14)*. Çizgi, zikzag, çapraz ve nokta grupları şeklindeki bu resimler, hiç kimsenin açıklayamadığı, ve belki de açıklayamayacağı bir sır olarak kalmaktadır. Bunlar, süsten başka hiç bir gayeyle yapılmamış olabilir, fakat taşlara baktığımız ve elimize aldığımız zaman bir mesaj taşıyıp taşımadıklarını merak etmemek elde değildir. Böyle olduğunda, küçük bir lisan parçasının kaybedilmiş olduğu en ilkel yoludurlar. "Dikkat!" "Özeldir - yaklaşmayın", "Bu gölde balık var", "Arı yuvası" gibi basit mesajlar taşısalar bile, aksi takdirde fani dünyada kaybolup gitmiş olacak haberleri bu boyalı taşlarla ebedîleştirmişlerdir. Bunları, birini bir erkek, diğerini de çömelmiş bir kadına benzeterek, teşhis etme çabaları yapılmıştır.

Fakat yalın fikirlerin sembolik ifadeleri olmuş olsalar bile, bunlar gerçek bir yazı sistemi meydana getirmemektedir, çünkü dil, yalnız bağımsız resimlerden ibaret değildir; kısa da olsa bir anlatım şekli içindeki fikirleri belirtmesi gerekir.

Gerçek yazının ilk kalıntıları bir hikâyedeki olayların az çok realist bir şekilde resmedildikleri *piktogram*lardır. Çoğu zaman çocuk dergilerinin bilmece köşelerinde yayınlanan piktogramlar, Eski Mısır, Fenike, Girit, Merkezî Afrika, Kuzey Amerika, Sibirya ve başka yöre insanları tarafından yapılmıştır. Bu küçük resimlerden oluşan seri bir savaş veya avdaki olayları temsil edebilir. Piktogramlar, genel olarak yalnızca olayları belirtebilir. Soyut fikirlerin ise, genellikle akıl yürütme yoluyle çıkarsanması gerekir.

İdeogramlar bunların bir sonraki evresidir; bunlarda objelerin krokileri olmakla beraber, o eşyaya ilişkin fikirlerin sembolü olmaya daha yatkındır. Mısır hiyerogliflerinde yaygın olan işareti bağlanmış, mühürlenmiş bir papirus rulosunun krokisidir ve tartışılmış olan konunun soyut olduğunu belirtir. İdeogramların ortak

özellikleri, resimle betimlemiş oldukları objelerin soyut çağrışımlarını sağlamak eğiliminde olmalarıdır. Bu tür yazılar, Afrika, Kuzey ve Orta Amerika, Polinezya ve Avustralya'da bulunmuştur. *(Resim: 43)* Sibirya Yukagir'den bir örnektir.

43. Sibiryalı bir Yukagir kızın kayın ağacı kabuğu üzerine yazılmış aşk mektubu. Şemsiye biçimli semboller insanlardır. No. 1 Yukagir kızıdır (tepedeki noktalar saçlarıdır). Delicesine bir aşkla (L, P çizgileri) sevdiği adam (No. 3) onu bir başka kadın için (No. 2; saçlar yine noktalarla belirtilmiş) terketmiştir. No. 2 (etekliği geniş) bir Rustur ve çok uzakta yaşamaktadır (tamamlanmamış A-B çizgisi). Yukagir kız, küçük bir evde tek başına kalmıştır (S-H çizgisi). No. 3 için çılgıncasına aşkı (P-L) Rus kadın tarafından bozulmuştur (X çizgisi P-L'yi kesiyor). Fakat çocuk sahibi olmalarına rağmen (No. 4 ve 5) uzlaşamayacak, geçinemeyeceklerdir (çapraz N çizgisi). Her ne kadar başka bir Yukagir erkek (No. 6) onunla evlenmek istiyorsa da (T), o kendini terkeden sevgilisinin hayaliyle yaşamaktadır (D). Çapraz (MM) çizgileri acı ve üzüntüsünü gösteriyor.

Mektubun metni: Beni yuvamızda yalnız bırakıp uzaklara gittin. Senden çocukları olan bir Rus kadınıyle yaşıyorsun, fakat mutlu değilsin. Başka bir erkek benimle evlenmek istiyor, ama bütün acıma rağmen ben, yalnız seni seviyorum.

Piktogram ve ideogramları okuyabilmek için yazıldıkları dili bilmek gerekmez. Elini ağzına götürmüş bir adam şeklindeki Mısır hiyeroglifi dünyanın herhangi bir yerinde yemek, ya da açlık fikrini hatıra getirecektir.

İkinci ve en önemli adım, *fonetik yazıya* geçiştir. Bu durumda kelime veya imgeleri meydana getiren şekiller, fikirleri değil *sesleri* belirtir. Bunun sonucu olarak da sadece ifade edilen fikre değil, onu belirtmek için kullanılan kelimelere, yani konuşulan dile sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bunlar, *fonogram* olarak adlandırılır ve piktogramların aksine, fonetik yazıda kullanılan işaretlerin şekilleri, temsil ettikleri şeylerle ilişkili değildir.

Fonetik yazı, *hece* ve *alfabe*ye dayanmak üzere ikiye ayrılır; bunlar, bazen tek bir yazı sisteminde birleşmiş haldedir. Hece şekillerinde *(syllabaries)* kullanılan şekillerin her biri söylenen bir hece veya kelimenin sesini alfabetik yazıları ise heceleri oluşturan sesleri (fonem) belirtir. Örneğin Mısır dilinde aşağıdaki hiyeroglif *sa* sesini belirtir, dolayısıyle de bir hece işaretidir. Tek başınca *sa*

oğul demektir. Öte yandan ⌓ bizim *t* harfimizin temsil ettiği fonemi belirtmesi nedeniyle bir alfabe işaretidir. Mısır dilinde bu işaret dişiliği belirten bir sonek olarak kullanılır, ◯ ise başka bir hece işaretidir, fakat güneş küresini belirten bir piktogramdan türemiştir. Belirttiği ses güneş tanrısı Ra'dan türemiş *ra*'dır ve yerine göre ya güneşi, ya da *tanrı*nın kendini belirtir. Bu üç işaret aynı hizada bulunduğunda, "güneşin kızı" ya da "güneş çocuğu" anlamına gelen Satra kelimesi meydana gelir. Her ne kadar kelime Satra olarak okunuyorsa da Mısırlılar bunu aşağıdaki şekilde yazar:

Ra hecesi kutsal bir ismi belirttiğinden, her zaman önde bulunmaktadır.

Her dilde kullanılan fonemleri belirtmek, çeşitli fonem bileşimleri olan heceleri belirtmek için gerekenden çok daha az sayıda işaret gerektireceğinden, alfabe yazısını kullanmak çok daha avantajlıdır. Dünyanın en ileri yazıları alfabe şeklini kullanır. İlk olarak farklı sesleri belirtmek için tek bir sembol kullanmayı düşünenler Mısırlılardır. Sistem onlardan Sâmi ve Fenike yazılarına geçmiş, şekli yavaş yavaş değişmiş ve hızla yaygınlaşmıştır. Günümüzde yazılan bütün dillerde bu ilk yazılardan türemiş alfabeler kullanılmaktadır.

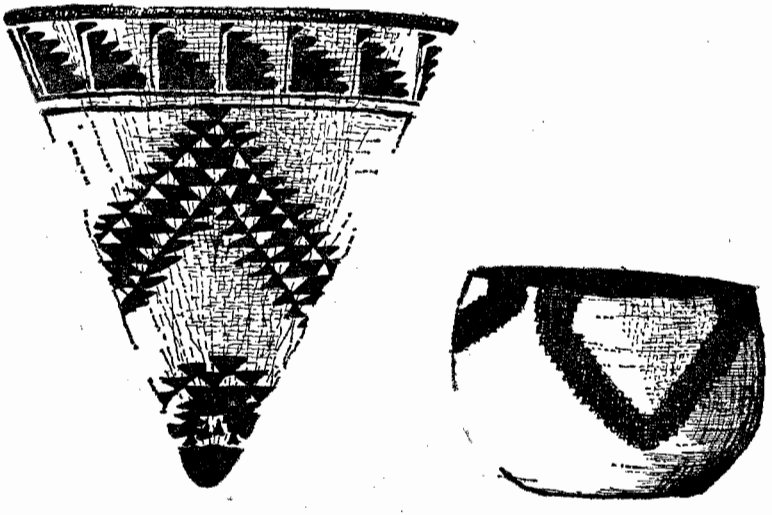
11. SANAT

İnsanın Güzele Varma Çabası

Sanatın kaynağı, sanat ve kültür, filmlerdeki çocuklar, sanatçı kimdir? bir toplum hangi sanatları uygular? sanatın görevi.

İnsanların konuşmaya nasıl başladığını kimsenin bilemediğini söylemiştik. Sanatın başlangıcı da, dilinkinden daha aydınlatılmış değildir. Yaşamın biyolojik olarak sürdürülmesi açısından insanlar sanatsız yaşayabilirler, fakat bunun hiç bir zaman yapılmamış olduğunu görüyoruz. Tanımlanmasının olanaksızlığına karşın, güzel sanatların varlığı, konuşma ve alet yapılandırma gibi insan olmanın gerekçelerinden biri gibi görünmektedir. Belki insanın sıkılma yeteneğinin de bu konuya katkısı vardır, fakat sıkıntı, oyun oynamak, savaş açmak, ticaret yapmak gibi pek çok başka yoldan da giderilebileceği için, bu yeterli bir açıklama yolu olmaktan çok uzaktır. Bildiğimiz ilk sanat ürünleri Paleolitik devir avcılarının Fransa ve İspanya'daki mağaralarda bırakmış olduğu resim ve heykellerdir. Altamira'daki bizon veya Lascaux'daki geyik ve atların görünümü insanda ancak en usta bir sanatçı elinden çıkmış eserlerin uyandırabileceği güçlü bir estetik haz duygusuna yol açmaktadır. Bu eserlerin yapılış stilleri moderndir. En eskileri, M.Ö. 30.000 yıllarından öncelere aittir; bu süre, insanın yeryüzündeki milyonlarca yıllık varoluş süresiyle karşılaştırıldığında, yakın bir geçmiş sayılabilir.

Mağara resim ve heykelleri böylesine bir sığınakta bulunmaları sayesinde günümüze kadar gelebilmiştir. Güçlü birer sanat eseri olmalarından yeni bir etkenliğin değil, fakat bu evreye varmış uzun bir geçmişin ürünü oldukları anlaşılmaktadır. Daha önceleri nelerin yapılmış olabileceğini tahmin etmekten öteye geçemeyiz. Günümüz ilkel toplumlarının pek çok sanat türü vardır: Taş aletlerle tahta oyar, süslü sepetler örer *(Resim: 44/a* ve *b)*, dövme yapar, bedenlerini boyar, kum, istiridye kabukları ve tüylerle özenli resimler yaparlar. Bütün bu sanat türlerinin ve pek çok başkasının Taş Devri, Java veya Chou-K'ou-Tien adamlarının, hatta *Homo habilis*'in gerçekleştirmiş olması çok olanaklıdır.

44. Maidu sepetleri. a) Kenardaki şekiller dağları, ortadakiler uçan karları temsil etmektedir. b) Bir racoon deseni. (Boas'tan alınmıştır).

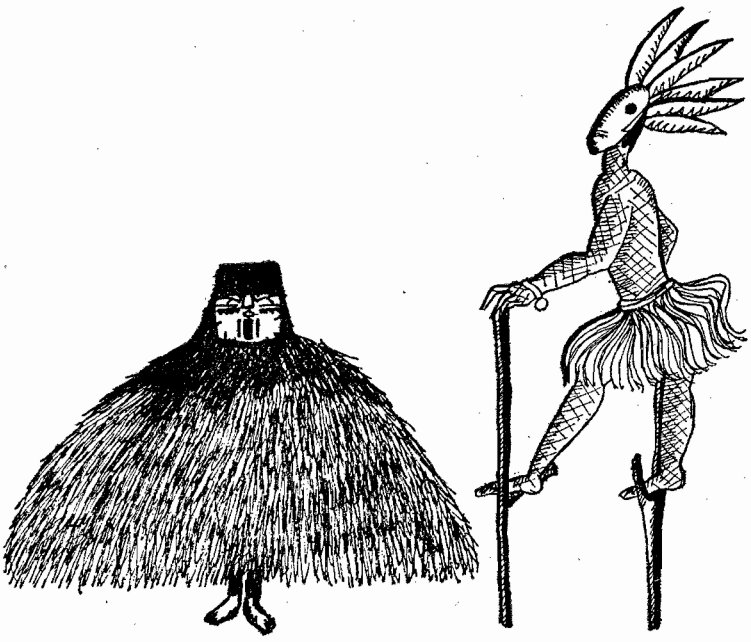
"İlkel sanat" sözcüğünün bir yanlış anlamaya yol açmamasına dikkat etmeliyiz. Örneklerinin pek çoğu son derecede karmaşıktır ve üstün bir teknikle yansıtılan gelişmiş bir ideolojinin kusursuz ürünleridir. İlkel sanatın yanılmaz bir ayracı olarak kullanılabilecek hiç bir evrensel özellik yoktur. Söylenebilecek tek şey, bunun ilkel toplumların sanatı oluşu ve bilinen her aşiretin plastik veya grafik sanatlar olarak tanımlanan bu maharetlerin pek çoğunu uygulayışıdır.

Çeşitli sanat dalları olmakla beraber insanın sanat evriminin bu türlerle başladığı söylenebilir.

Müzik ve dansa, dünyanın her yerinde rastlanmaktadır *(Tablo: XV)*. Pek çoğu Arizona Yuma'larının ev işlerinde kullanılan sepetlerden meydana gelen davulları ve Ipurina'ların ağaç kabuğundan yapılma düdükleri gibi *(Resim: 45)* son derecede basit olmakla birlikte, bütün ilkel aşiretlerin müzik aletleri mevcuttur. Bütün toplumların, çoğu karmaşık ve hünerli hareketler gerektiren dansları vardır

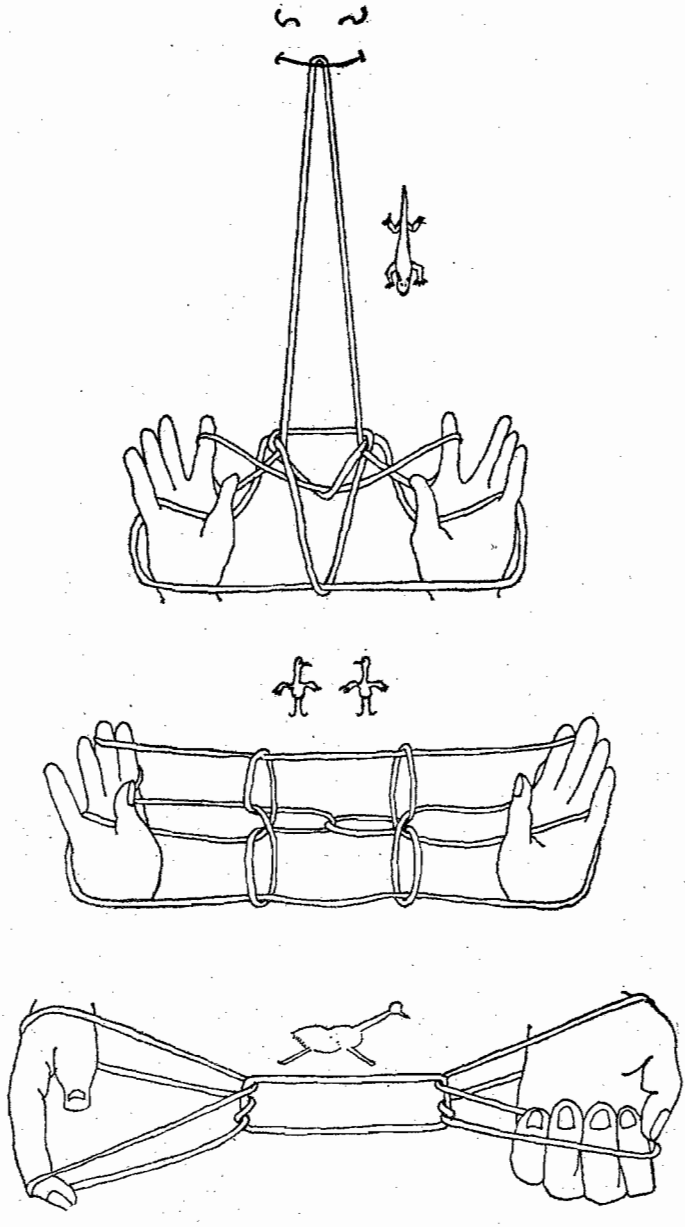
45. Ağaç kabuğundan yapılmış bir düdük. Ipurina aşireti, Güneybatı Amazon. (Ehrenreich'ten alınmıştır).

46. *(Solda)* Maskeli dansör. Bacairi aşireti, Xingu nehri yöresi, Güney Amerika. (Steinen'den alınmıştır).
47. *(Sağda)* Mukish soytarısı, Congo. (Lips, Capello ve Ivens'ten alınmıştır).

(Resim: 46). İlk sanat, Paleolitik devir öncesi yarı-insanının iki odunu birbirine vurarak veya sadece ellerini çırparak meydana getirdiği garip ritme bedenini uydurarak sallandığı, sıçradığı bir müzik ve dans karışımı olabilir. Müzik ve dans çoğu zaman oyun (drama) ve pantomimle birlikte görülür. Pek çok türleri vardır. *(Resim: 47)* Batı Afrika'nın çok sevilen değnekler üzerinde gösteri yapan maskeli Mukish soytarısını göstermektedir.

Bir başka sanat türü de, *sözlü edebiyat* olarak adlandırılır. Bu tür aslında hikâyeler anlatma veya destan ve efsanelerin şarkı halinde söylenmesidir. Bu da ilkel toplumlarda görülmektedir ve her halde, müzik ve dans gibi, yaşamları için plastik veya grafik sanatlardan çok daha temel ve çok daha önemlidir. Bu hikâyelere genellikle, "kedi beşiği" adı verilen ip figürler gibi tasvirler de eşlik etmektedir *(Resim: 48)*. Bu ip figürler, nesne ve hayvanları hareket halinde gösteren pek çok Eskimo örneğinde olduğu gibi, büyük bir el mahareti gerektiren bir sanat ifadesi şeklidir. Kısa şarkılar, bilmece ve hayvan hikâyeleri insanın ilk konuşma çabalarıyle birlikte gelişmiş olabilir. Bir gün gerçeği öğrenebileceğimize dair küçük bir

48. Avustralya yerlilerinin ipten yaptığı şekiller. a) Timsah, b) İki papağan, c) Devekuşu.

umut beslemekle beraber, şimdilik ancak tahminlerde bulunabiliriz.

Bununla birlikte bir olgudan eminiz: Hiç bir toplumun sanatı,

onun toplum yapısı ve kültüründen bağımsız değildir. Bunlarla ayrılmaz bir bütün meydana getiren sanatlar, kendilerini uygulayan toplumların ilgi ve tutumlarını dile getirir. Büyük inceliklerle yapılan bu işlemi mümkün örnekler serisi içinden bir maddeyi ele alarak inceleyebiliriz.

Sinema dünyasında, çoğu zaman *çocuk ve yetişkin ilişkileri*ni konu edinen filmler çevrilir. Fransız, İtalyan, Amerikan ve İngiliz filmlerini inceleyecek olduğumuzda, her ulusun bu ilişkiye karşı farklı bir tutumu olduğunu görürüz. Bunlar, zamanla değişmeyen ve her ne kadar dördü de çocukları çevrelerindeki yetişkinlerden daha asil karakterler olarak canlandırırlarsa da, birbirlerinden farklı tutumlardır.

Fransız filmleri moral sonuçlarla ve özellikle iyi ve kötü arasındaki ilişkiyle en az ilgilenenlerdir. Çocuk kahramanların erdemi, bilinçli bir çabanın sonucu olmaktan çok, gelişmemiş ve kötülük yapma yeteneğinden yoksun olmalarının sonucudur. Bu çocuklar üzgün, özlemlerle doludur; kendilerini anlamayan yetişkinlerin dünyasının dışında bırakılmışlardır. Nihayet büyüyüp özlemini çektikleri şeyleri gerçekleştirecekleri yaşa geldiklerinde de artık çok geç olduğunu, bunca özlemini çektikleri arzunun onlara artık hiç bir şey ifade etmediğini görürler. Bu filmler, geçmişteki hayal kırıklıklarına karşı güçlü olmayı ve karşılaşılacak bozum (frustrasyon) durumlarına göğüs germeyi öğütler. Zamanın çarkları insanların aleyhine işlemektedir. Arzular, gerçekleşmeleri büyük bir sevinç kaynağı olacağı sıralarda değil, artık hiç bir şey ifade etmediklerinde gerçekleşmektedir.

"Paris Damları Altında", *"Kaba Adam"* ve *"Yedi Temel Günah"* bu temayı işleyen filmlerdir. *"Panik"*te aleyhte işleyen zaman teması, bir adamın suçsuzluk delilinin ancak ölümünden sonra bulunmasına kadar vardırılmıştır.

İtalyan sinemasının şuuraltında, kilise, sanat galerileri ve evlerde bol miktarda bulunan Meryem Ana ve Çocuk (İsa) imgesinin yattığı söylenebilir. Meryem Ana erdemi tartışma kabul etmeyen saf, lekesiz, kadını, Çocuk da erdemlerini kaybetmekte olan yetişkinlere iyiliğiyle doğru yolu bulduran kurtarıcıyı temsil etmektedir. Bunun sinema diline aktarılması sonucu, yetişkinlere yaşamlarının kötülüklerini gösteren çocuk kahramanların yer aldığı İtalyan filmleri çevrilir. Çoğu zaman *"Beyaz Çizgi"*de olduğu gibi, çocuk ölür ve günahkâr yetişkinler, onun mezarı başında nadim olur ve barışır. *"Bisiklet Hırsızları"*nda bisiklet çalarken kendini çok seven oğlu tarafından görülen baba, işlediği suçtan pişmanlık duyar. *"Milano Mucizesi"*nde genç bir öksüzün iyiliği ve temiz yüreği, beş

para etmez, perişan insanlardan meydana gelen bir göçmenler kampını, tanrının affına lâyık kılar ve ardına takarak, Milano katedrali üzerinde onları kabul etmek üzere açılmış semavî bir âleme götürür. *"Son On İki Saati"*nde dünyaya dönen, ebediyen lânetlenmiş bir ölü baba, kızı tarafından iyi bir davranışta bulunmaya sevkedilir. Adam, kaderini kabullenmiş olarak iyilik eder ve affolunur.

İngiliz ve Amerikan filmlerinin aksine bu filmlerde tecrübesiz gençler, tecrübeli yetişkinlerin üstesinden gelmektedir.

İngiliz filmlerinin başlıca teması, "Yetişkinler, çocukların güvenine lâyık mıdır?" şeklinde özetlenebilir. Ahlâkî sonuçlara büyük önem verilmiştir. Çocuk, yetişkine sınırsız bir güvenle bağlanmıştır, yetişkin bunun farkındadır ve bu güveni sarsmaktansa, hırslarını gemlemeye, suçunu itiraf etmeye, ceza çekmeye razıdır. Yanlış anlaşma teması yaygındır; böyle bir filmde çocuk, hayranlık duyduğu yetişkinin işlemediği bir cinayetin suçlusu olduğuna inanmıştır. Bu ilişkilerin çeşitli şekilleri *"İspanyol Bahçıvanı"*, *"Kaplan Körfezi"*, *"Şahsî Mesele"* gibi filmlerde işlenmiştir.

Yetişkin, yalnız İngiliz filmlerinde kusursuz bir baba karakterini canlandırır.

Amerikan filmlerinde çocuğun babası bir kahraman değil, bir arkadaş, bir ağabey rolündedir. Çocuğun hayalindeki güçlü, yetenekli, dürüst, bağımsız, cesur, şerefli ve şövalye ruhlu adam *"Shane"* veya *"Yağmurcu"* gibi filmlerde olduğu gibi, uzaklardan gelir, ya da *"Küçük Kaçak"*ta olduğu gibi, çocuk onu aramaya gidecektir.

Çocukların babalarını aşması beklenen modern Amerikan toplumunda, çocuklar erkek ideallerini başka insanlarda aramaya yönelir. Amerikan filmlerinde bu yüzden kovboylara, silâhşorlara, asil yerlilere, kahramanlara büyük yer verilir.

En yeni sanat dalından alınmış bu birkaç örnekle bir sanatla, varolduğu toplumun tutumları arasındaki yakın ilişki belirlenmiş olmaktadır.

Yakın Avrupa tarihinde büyük sanat dehaları ortalama insanların arasında yıldızlar gibi ışıldar. Giotto, Rubens, Cezanne, Mozart, Henry Moore, Nijinski, Racine ve Lope de Vega, son bin yılda Avrupa'da yaşayan yüzlerce milyon kişiden ancak birkaç düzinesi arasında sayılabilen değerli kişilerdir. Başka bir deyişle, yaratıcı yetenek bizde ender bulunan bir şeydir. Okul bittikten sonra herhangi bir sanat dalıyle zaman geçirmek için olsun uğraşmak modern İngiliz toplumunda hiç de yaygın değildir; pek çok kimse, el işleri, İskoç dansları, klasik danslar, bir müzik aleti çalmak, bahçe mimarisi, çiçek düzenlemek veya yemek pişirmek gibi faaliyetler kanalıyle bir sanat ifadesine varmaya çalışır.

49. Kutsal bir muhafaza olan tahta heykelcik. Batı Afrika'da Fang işçiliği. Uzunluğu 42 cm.

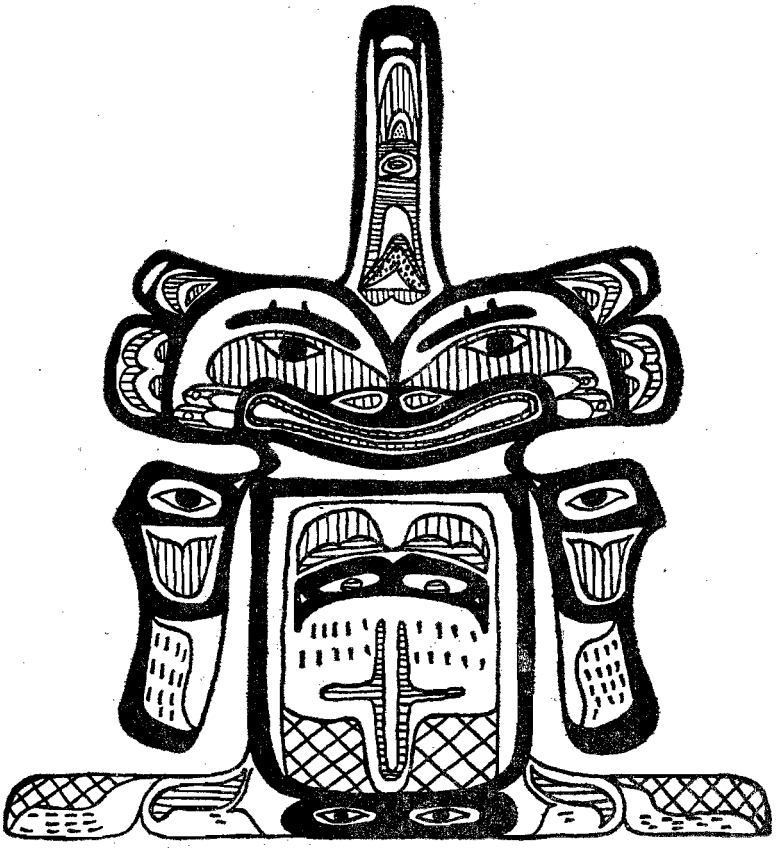
İlkel aşiretlerde ise durum tamamen farklıdır. Grup içindeki herkesin bir veya birkaç sanat dalını öğrenmesi bir kuraldır. Bü-

tün Eskimo kadınları, elbiseleri havanın gereksetmesiyle hiç bir ilişkisi olmayan bir güzellikte süslerle bezemeyi bilir. Çok küçük bir yaşta başlayarak Sibirya Yakut kızları veya Kaliforniyalı Pomo ve Maidu'lar inanılmayacak kadar muntazam ve güzel sepetler örerler; bu, aşiret sanatlarının en gelişmişidir *(Resim: 44)*. Hiç kimse bizde genellikle olduğu gibi sanata karşı kaygısız ve beceriksiz değildir. Sanat faaliyetine herkes yeteneklerinin en güçlüsüyle katılır. Bu da, her halde yaratıcı faaliyet standardının bu denli yüksek oluşunu açıklayan nedenlerden biridir. Bu şartlar altında ilerlemeler, bir Brunelleschi ya da bir Beethoven'in ortaya çıkması gibi büyük hamleler halinde değil, binlerce adsız kahramanın ortaya koyduğu küçük yeniliklerin birikimi sonucu ortaya çıkar. İlkel bir aşirette herkes sanatçıdır.

Bazı yazarlar bir ayırım yapmakta, alet, silâh ve giysilerin süslenmesinin —ki bu, dekoratif sanattır— sanatkâr değil, zanaatkârların işi olduğunu söylemektedirler. Böyle bir ayırım gerçeğe aykırı gibi gelmektedir. Örneğin çömlekçilik, Bronz Devrinin yakılan ölülerin küllerini koymaya yarayan birkaç çentikli kaba şekilli kaplarından enfes bir sanat ürünü olan Yunan ve Çin vazoların en mükemmeline kadar bir grubu içermektedir. Bu gelişmenin hangi evresinde bir zanaatçı sanatçıya dönüşmektedir?

Dekorasyon, fikirler ifade etmek ve nesneleri resmetmekten bağımsız olarak biçim ve yapım şekliyle (design) ilgili olabilir. Bu *formal* dekorasyondur ve kendini bir tahta çanağın, bir su kabının zarif şeklinde belirtir. Bu tür formal dekorasyon, eşyanın bir eşya olarak kullanılışına hiç bir katkıda bulunmaz; sadece başka bir boşalma yolu bulamamış his ve heyecanları kanalize etmeye yarar.

Başka tür süslemeler, gerçek bir nesneyi, bir insan, bir hayvan, bir bitki veya hayalî bir sahneyi canlandırmakta olabilir. Bu da *reprezantatif* (temsilî) dekorasyondur. Modelini gerçeğe sadık kalarak resmediyorsa natüralist; gerçekten bağımsız olarak canlandırıyorsa, stilize olarak adlandırılır. *(Resim: 49)* da görülen Fang işçiliği tahta heykelcik natüralist dala aittir. Buna karşın, *(Resim: 50)* de bir Kwakiutl cephe süsü görmekteyiz. Amerika'nın Kuzeybatı Sahil Sanatı görülebilecek en stilize sanatlar arasındadır. Bu resimde bir cins balina (killer whale) temsil edilmektedir. Hayvan sırt tarafından ikiye bölünmüştür. Başın iki profili, ağzın üstünde birleştirilmiştir. Ağzın yanında solungaçlar görülmektedir; bu, biyolojik yönden gerçeğe aykırı olmakla beraber, bir su hayvanını simgelemektedir. Sırt yüzgeci başın üstüne, yan yüzgeçler birer kol şeklinde bedenin iki tarafına yerleştirilmiş, kuyruğun iki yarısı ise kapının üstünde düz bir çizgi meydana getirmeleri istenircesine içe

50. Bir Kwakiutl evinin cephesindeki resim, bir cins balinayı temsil etmektedir. (Boas'tan alınmıştır).

değil dışa döndürülmüştür. Bu Kwaikutl avcısının hayvan anatomisi ile, resme ilgisini, boşluklardan nefretini ve totem mitolojisini ustaca birleştiren sofistike bir sanat eseridir.

Amerika Kuzeybatı Sahili Sanatının fantastik karmaşıklığının şu üç nedene bağlı olduğu sanılmaktadır: a) Kullandıkları materyelleri çok gelişmiş bir teknikle işlemeleri, b) Atalarının mitolojik kahramanlar olduğuna büyük önem veren tabakalaşmış sosyal örgütleri, c) Kutsal dans ve tiyatro ayinlerinin plastik sanatlarla ifadesi, d) Duygusal güdüleri dışlaştırmak için alışılageldiğinden çok daha güçlü bir ihtiyaç duyuluşu. Bu, *(Resim: 49)* daki fetiştekinden son derecede farklı değer yargılarına dayanan bir sanattır.

Bu örnekte, pek çok Afrika oyma sanatında görüldüğü gibi, sanatçının gayesi, kütle, sağlamlık, düz ve çıkıntılı satıhların birleşmesidir. Elindeki tahtanın sertliği ve küçüklüğüyle sınırlanmıştır;

bu nedenle de heykelciklerin başları orantısız bir şekilde büyük, kolları bedenlerine yapışık, bacakları kısa, ya da çömelmiş durumdadır. Oraya çıkan sonuç, dikey ve derli toplu hatlara sahip, ek süslerden yoksun bir beden genellemesidir. Fakat bol miktarda yapılan bu heykelcikleri Afrika kültürünün en çok önem verilen değerleri haline getiren, bir fetiş olarak oynadıkları roldür; ataların ruhlarını barındırırken insanüstü güçlere sahiptirler. İnsan şeklindedirler ama, tanrı içlerindedir. Her yerde olduğu gibi, sanatın şekli, kapsamı ve anlamı kültür sisteminin temel kapsamıyle sıkı sıkıya bağlıdır.

Farklı toplumlar tarafından uygulanan sanat türlerinden kısaca söz etmiştik. Şarkı, dans ve sözlü edebiyat, evrenseldir, birkaç plastik sanat türü de öyle. Önemini belirtmek istediğimiz nokta, sanat ve gündelik uğraşılar arasında bir uçurum olmayışıdır. Gündelik uğraşıların da bir sanat yönü olması için elden geldiğince gayret edilir. Bir Solomon adası yerlisi kano küreği yaptığı zaman onu zarif oymalarla süsler. Pawnee ahır-çadırı veya *tipi*si resimlerle bezenmiş, Fiji adalarının ağaç kabuğu liflerinden yapılan kumaşları geometrik desenlerle dokunmuş; Arapaho, Cheyenne ve Sioux mokasenleri armalarla süslenmiştir. Bir Mehinacu sandalyesi de puma şeklinde oyulmuş olabilir *(Resim: 31)*.

Genel olarak, herhangi bir insan grubu tarafından uygulanan sanat türlerinin onlar için en yararlı konulara bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Sanatın metal işçiliği, ağaç oymacılığı, çömlek süslemesi veya sepet örme oluşu, grubun kültür kalıpları tarafından belirlenir. Bazen en gelişmiş sanat türü bir mesleğe değil, fakat başka bir davranış şekline bağlı olabilir. Dans ve tiyatro oyunları, çoğu zaman Zuni ve Hopi Pueblo kızılderililerinde olduğu gibi, dinî ayinler için büyük bir önem taşır. İngiliz toplumunda ise, her ne kadar Ortaçağ dinî piyeslerinde (Mystery and Miracles) bu yön bulunmakta idiyse de, tiyatronun bu görevde kullanılması çok enderdir. Günümüzde Oberammergau pasyonunun[1] oynanışı bu türe bir örnek sağlayabilir.

Sanatın fonksiyonunu tartışacak olduğumuzda, çeşitli sanat dallarının farklı gayelere hizmet ettiğini ve aynı sanatın farklı aşiretlerce farklı şekillerde kullanıldığını görürüz. Temel olarak bir sanatın uygulanışı, şuuraltı düşüncedeki gerilimleri gidermeye ve sanatçının bastırılmış his ve fikirlerini boşaltmasına yarar. Gerilim-

(1) Batı Almanya'da bir Bavyera köyünün 1634'te büyük bir veba salgınından kurtuluşunu kutlamak için her on yılda bir büyük bir şenlik düzenlenerek oynanan köy oyunu.

lerinin boşaltılışı, sanatçıya huzur ve durumundan memnunluk duygusu sağlarken, eserlerini seyreden tenkitçi ve hayranlarının da onun duygularını paylaşmasını sağlar. Bu, her ne kadar his ve heyecanların fizyolojisi ve ne şekilde etkide bulunduğu konusunda pek az bir bilgiye sahipsek de bir bildirişme (komünikasyon) yoludur ve toplum bağlarını pekiştiren bir unsurdur. Sanatın etkileri, birey ve onun yakın çevresindeki kişiler kanalıyle toplumun ve kültürün pek çok yönüne yayılır. Bazı kültürlerde sanatlar en temel ve en değerli görülen kurum ve düşüncelere daha kesin ve özlü bir anlatım yolu sağlamak için kullanılır. Ortaçağın dinî inançları, resim, mimarî vitray yoluyle açıkça dile getirilmişti. Başka bir zamanda, Dadacıların 1920'de yapmış olduğu gibi, sanatçılar kültürde yanlış ve ziyanlı olduğuna inanılan unsurların yok edilmesi için çalışabilirler.

İnsanlar, kullanışlılığına hiç bir katkıda bulunmayacağını bile bile, bir çömlek, bir kılıf, bir ev çatısı veya elbise süsünü en başarılı bir sanat eseri haline getirmek için büyük güç ve zaman harcamaya hazırdır. Bu da sanat ihtiyacının giderilişinin —ya da sanat anlatımının— pek çok kimse için kendi başına güçlü bir tatmin sağladığını gösterir. En iyi şekilde yapılan bir iş, komşuların hayranlığına da yol açmaktadır. İnsan hedeflerinin ardında yatan esas amaç olduğu pek çok yazar tarafından öne sürülmüş olan prestij değerinin bir sanatın uygulanmasına iteleyen temel bir güdü olduğu sanılmaktadır.

Aşiretlerin çoğunda sanatçıların hepsi, aynı sanat dalında yaratıcılığını ortaya koyar. Tlingit'lerin sedir ağacından kutular, Chilkat'ların yaygılar, Mochica'ların çömlek *(Tablo: XIII)*, Benin'lerin bronz heykeller, Semang'ların tarak *(Resim: 27)*, Maori'lerin dövme, Buşmen'lerin deniz kabuklarından boncuklar yapması gibi. Bu aşiret içinde bir aynıyet duygusu sağlamaktadır. Bir psikologun belirteceği şekilde söylemek gerekirse, *gruba ait olma* duygusunu güçlendirir ve sosyal güvenlik ve dayanışmayı kuvvetlendirme yollarından biridir. Bu özellikle komşu ve birbirleriyle yakın ilişkiler sürdüren aşiretlerin birbirlerinden ayrı olduklarını ve kendi biricikliklerini kullandıkları benzer eşyalar üzerine yaptıkları farklı süslerle belirtmek istediklerinde görülür. Örneğin, farklı yüz boyama, mokasen ve çömlek şekilleri gibi. Bunun bir başka şekli de, aşiret sanatçılarının, toplumlarının kaynak mitoloji ve efsanelerini uzun, karmaşık masal ve şiirlerle anlattıkları sözlü edebiyat türünde görülür. Bu da, onları farklı efsaneleri olan diğer gruplardan kesinlikle ayırmaktadır.

Pek çok toplumda, çocukların eğitiminde, aşiret aklı selimini geliştirmede veya moral ilkeler aşılamakta önemli bir rolleri olan bulmacalar, atasözleri ve hayvan hikâyeleri bulunur *(Tablo: XIV)*.

Bazı sanat türleri de büyü ayinleri ile ilişkiliydi. Taş Devri mağara resimlerinin yaban domuzu, geyik ve atları bollaştırıp avlarını kolaylaştıracak bir büyü gayesiyle yapıldığı sanılmaktadır.

Özetleyecek olduğumuzda, her toplumun sanatının, kültürlerindeki bütün diğer unsurlar gibi sosyal yaşam kalıplarıyle örgütlenmiş ve sindirilerek bütünlenmiş olduğunu görürüz. Bu da, insan ilişkilerinin büyük patlamalara yol açmadan, mümkün olduğunca pürüzsüz, bir arada sürüp gitmesini sağlamaya yarayan sayısız yollardan biridir. Pek çok kimse, bir sanat eserini gördüğü ya da dinlediğinde büyük bir haz duygusu, bir "yaşama sevinciyle" dolar. Dolayısıyle de bu tür eserler, özellikle ilkellerin arasında, grubun birleşmesine ve insanların birbirlerine karşı iyi ve anlayışlı davranmasına yol açar.

İnsanların kübizmi yarattı diye bir Picasso'yu, ya da on iki ton sistemini ortaya koyduğu için Schönberg[1] gibi bir müzik dehasına düşmanca duygular beslemesi, yalnızca bizim sanatlara karşı kayıtsız Batı toplumumuza özgü bir davranış şeklidir.

(1) Arnold Schönberg tarafından geliştirilen, özel bir tonal merkeze ya da bir anahtara baş vurulmaksızın on iki ton kromatik ölçülen, kendiliğinden saptanmış bir kompozisyon tekniğidir.

12. MODERN TOPLUMLAR

Modern Toplumlar ve Antropolojinin Sahaları

Etnografya şimdiki zamanı, modern toplumlar, uygulamalı etnografya, bir vicdan sorunu, antropoloji ve gelecek.

Bu kitabın büyük bir kısmında ilkel aşiretlerin âdetleri ele alındı. Bunun nedeni, ilkel toplumların antropologların gözünde ileri Avrupa veya Amerika uygarlıklarından daha önemli —ya da daha önemsiz— olduğunda aranmamalıdır.

İlkel toplumların incelenmesinin antropologları bu denli ilgilendirişinin tek ve basit nedeni, bu incelemeler bir an önce ve hızla yapılmadığında, kısa zaman sonra incelenebilecek aşiret kültürü diye bir şeyin kalmayacağıdır. İlkeller ya Tasmanya yerlileri gibi tükenecek ya da kültürleştirme (akültürasyon) süreciyle sosyal hüviyetlerini kaybederek Avrupa yaşam tarzını bütünüyle ya da kısmen benimseyeceklerdir.

Bu süreç, günümüzde umulabileceğinden çok daha fazla ilerlemiş durumdadır.

Aşiret âdetlerini tartışırken çoğunluk *etnografya şimdiki zamanı*nı kullandık. Bu deyim, geçmiş olay ve durumlardan şimdiki zaman kullanılarak söz edildiğini belirtir. Belirli bir toplum için etnografya şimdiki zamanı Batı tipinde bir kültürle ilk olarak karşılaşmalarının tarihini belirtir. Bu tarih, Aztek için Kortez'in geldiği 1519 yılı; Massachusett Wampanoag kızılderilileri için *Mayflower*'in geldiği 1620 yılı; Hawaiililer için Kaptan Kuk tarafından yeniden keşfedildikleri 1778 ve Yeni Gine içlerindeki ilkel aşiretler için son beş-on senededir.

Etnografya şimdiki zamanını kullanmanın bir sonucu olarak ilkel bir toplumdan, örneğin Eskimolardan söz ederken, "Şöyle yaparlar, böyle yaparlar" dedik, oysaki bu, "Avrupalı veya günümüz Amerikalıları tarafından ilk olarak incelendiklerinde böyle yaparlardı; bu —ister günümüzde de uygulanmakta olsun, ister olmasın— onların geleneksel yaşam şekliydi" demek anlamına gelmektedir. Her ne kadar çok az sayıdaki birkaç Eskimo grubu geleneksel kültürle-

rine oldukça sadık kalmışsa da, çoğu akültürasyonla büyük ölçüde değişmiştir. Bunlar, av için ateşli silâh, metal alet kullanma, konserve yiyecek yeme ve posta havalesiyle alışveriş gibi pek çok başka Avrupa'ya has özelliği benimsemiştir. Kuzeybatı bölgesi Bank adalarından, halen tıp doktoru olan Noah Carpenter, 1967 yılında Manitoba Üniversitesinde eğitimine başladığında bir Kanada Üniversitesi tarafından kabul edilen ilk Eskimo idi. Dünyanın bütün yörelerinde bu tür değişiklikler görülmektedir. 1970'de Avustralya'nın en çok istikbal vaat eden genç tenisçilerinden biri, yerli menşeli Evonne Goolagong adlı zarif genç kızdı *(Tablo: XVI)*.

Başka bir deyişle, bizim geleneksel kalıplarına uygun olarak betimlediğimiz pek çok âdette değişikliklerin olageldiğini (ya da bu yıl, gelecek yıl olagelebileceğini) hatırda tutmak gerekir.

Uzun bir süre, antropologlar, kendi toplumlarını, yani modern Avrupa ya da Amerika toplumlarını incelemeye kayıtsız kaldı. Bu tutum, artık geride kalmıştır ve günümüz toplum ve kültürünün bütün yönleri antropolojik teknikleriyle araştırılmaktadır. İleri politik ve sosyal sistemler, endüstride işçi, işveren ilişkileri, ilmî metodoloji, iktisadî sebep sonuç ilişkisi, kütle psikolojisi, uluslararası meselelerin ele alınış şekli, ırkçılık problemleri, cürüm nedenleri ve uzay yolculuğunun gerekçeleri gibi pek çok konuda antropologlar bilgi dağarcığımıza değerli katkılarda bulunmaktadır. Bu katkılar giderek insan ilişkilerini daha sağlam bir dengeye kavuşturma ve birlikte giden psikolojik güvenliği güçlendirme olanağına sahiptir.

Uluslararası meseleleri ele alırken, hükümetler ve diğer politik güçler son derecede iyi niyetli olduklarında bile şaşılacak derecede beceriksiz davranabilirler. "Yüksek ahlâklı bir Hıristiyan davranışı" ya da "Demokratik dürüstlük" gibi değer yargıları, II. Dünya Savaşının kritik bir döneminde olduğu gibi, Müslüman bir diktatörlük söz konusu iken ancak anlamsız ve can sıkıcı olur.

Geçmişte ilkel aşiretlere Hıristiyanlığın belirli bir mezhebini kabul ettirmeye çalışan misyonerler, ilkellerin bütün gayretlerine karşı direnmelerine şaşırır, hatta sert tepkiler gösterirdi. Oysaki aralarında bu tutumun altında matriarkal (anaerkil), ana hatlı ve ana tanrıdan geldiğine inanan bir toplum yapısının bulunduğunu düşünebilecek bir antropolog olsaydı, Allah ya da Allah'ın oğluna tapınmayı sunacak yerde, öncelikle Meryem Ana'dan söz ederek ilkellerin direncini benimsemeye dönüştürebilirdi.

Bazı ticaret firmaları, bazı uzak yöre yerli halkının bütün cazip para ve mal tekliflerine rağmen kendileriyle çalışmaya yanaşmadığından yakınır. Bu durumda da antropolog, yerlilerin çekinmesinin bir tabudan, görev için gerekli büyü ayinlerinin eksik olu-

şundan ya da Avrupalıların motiflerinin temeli olan değer sisteminin onlarca geçerli olmayışından doğduğunu düşünebilir.

Fabrikalarda insanları makinelerin başında garip durumlarda oturmuş, ya da oturabilecekken ayakta görmek, iş bittiğinde, kol ve sırt ağrısından şikâyet etmelerini duymak ender rastlanan bir durum değildir. Bu durumda bir fizikî antropolog, makinelerin insan bedeninin yetenek ve ihtiyaçlarını yeterince bilmeyen bir mühendis tarafından yapıldığını hemen tahmin edecek, kontrol sistemlerinin bir işçinin rahatça oturduğu yerden zahmetsizce bütün düğme ve manivelalara uzanabilmesi için ne şekilde düzenlenmesi gerektiğini görecektir. Bu durumlarda yorucu göz hareketlerine de yer verilmemeli; hareket serileri insan kas ve eklemlerine uygun gelecek şekilde ayarlanmalı; beden dışında olmakla beraber büyük etkide bulunan, gürültü, ışık, ısı gibi fiziksel etmenler (faktör) dikkatle kontrol altına alınmalıdır. Bu tür ayrıntılara önem verilen fabrikalarda sosyal yerleşmeye de eşit ölçüde önem verildiğinde, üretim yüksek ve işçi bulmak kolay olacaktır.

Bu basit örnekler, antropolojinin insanlara birbirlerini daha iyi anlaması, bilmeden kırılmaya yol açmaması ve bütün insanların birlikte huzur içinde yaşayabilmesi için ne gibi yardımlarda bulunabileceğini göstermektedir.

Fakat aynı zamanda da her antropolog için hayatî önem taşıyan şu soruyu ortaya çıkarmaktadırlar: Sosyal ya da politik durumu etkilemeye yönelmiş bir çabada görev alması *doğru olacak mıdır?* İyi niyetli de olsa, ilkel veya aşiret toplumlarına ilişkin bir sorunu ne şekilde ele almak gerektiğini soran hükümet ve başka örgütlere yardımda bulunmayı kabul etmeli midir? Bir danışman görevi alarak müşteri kabul etmeli midir? Antropologların çoğunluğu, bu sorular karşısında son derecede ihtiyatlı davranmışlardır; pek çoğu egemen gruplar yararına fikir vermek ya da harekete geçmeyi düşünmek bile istemez. Hükümetler ve uluslararası örgütler normal olarak daha basit toplumları örgütlemek ve yönetmek görevini üstüne alır, fakat hazırladıkları yönetim programı çoğu zaman yönetilecek kimselerin ihtiyaç ve arzularına cevap verecek nitelikte değildir. Teorik yönden ne kadar tarafsız olursa olsun, bir antropolog problem ve güçlükleri ilkellerin açısından görme eğilimindedir. Politikadan uzak kalıp yardım etmek çoğu zaman imkânsızdır, bu sebepten dolayı da uzakta kalıp bulanık sulara bulaşmamayı tercih eder. O, her şeyden önce, öğrenimini sürdüren bir ilim adamıdır ve tanıdığı tek efendi, öğrendiği gerçeklerdir, ama tabiî ki istisnalar da görülebilir. Antropolog kendi ülkesinin olduğu gibi dünyanın da vatandaşıdır, pek çoğu insanların incelenmesinden elde et-

tikleri bilgiyi insanların hizmetine sunmaya hazırdır. Fakat şüphesiz ki bundan söz etmek uygulamaya konmaktan çok daha kolaydır.

Tatbikî antropoloji'yi uygulayabilmek için çoğu kez kişinin vicdanına kulak verip uzun uzun düşünmesi gerekecektir, ancak bunun sonunda, ilmî ve meslekî bütünlüğümüze gölge düşmeyeceğine kesinlikle inandığımız durumlarda, araştırma sahasından uygulama sahasına geçmenin büyük sorumluluğunu yüklenebiliriz.

Belirtmek istediğimiz aslında şu: Genel olarak ve birkaç istisna dışında antropoloji, insanlığa, insan işlerine doğrudan doğruya karışmaktan kaçındığı oranda en büyük yararı sağlamış olacaktır. Bırakın ilmî teknikleriyle hümanist gayesini izlesin; bırakın doğruyu bulmaya ve öğretmeye çalışsın. Ama, hiç olmazsa etkinlik antropolojisi yeter derecede sınanmadığı sürece, bırakın hangi gayeyle olursa olsun egemenlik oyununun tuzak ve tehlikelerinden uzak kalsın. Sosyal grupların işlerini düzene koymak başkanların, politikacıların, yöneticilerin, komitelerin, iktisatçıların ve amirlerin görevidir. Buna ek olarak, antropolojiyi de kapsamak üzere, herhangi bir ilim dalının ortaya koyduğu gerçekleri dikkate almak, yine yönetici durumda olan bu kişilerin sorumluluğu içine giren bir görevdir.

Antropoloji eğitimi yapmış kimselerin sayısı oldukça azdır, fakat bütün insanlar kendilerini başka insanlara, onların problemlerine, yapmak istediklerine bir antropolog tutumuyle eğilmeye alıştırabilirler. Bunun için gerekli alanda kendi toplumumuzun gelenek ve göreneklerinin ne olabilecek biricik şekil, ne de en iyi şekil olduğunu kabul etmektir. Pek çok toplum, bizim ve bütün insan gruplarının karşı karşıya kaldıkları sorunlara tamamen farklı çözüm yolları bulmaktadır. Onların davranış ve çabalarını sempatiyle karşılamalı, kendi fikirlerimizi zorla kabul ettirmeye uğraşmak yerine, onlardan bir şeyler öğrenmeye çalışmalı ve en önemlisi, onları bizimkilere göre değil, kendilerine özgü değer yargıları içinde değerlendirmeye çalışmalıyız.

Toplumumuzda gündelik yaşamlarıyle uğraşan herhangi bir kadın ve erkeğe antropolojinin ne gibi bir yararı olabilir? diye bir soru sorulabilir. Cevap, antropolojinin, onların görüş açılarını genişletebileceğidir. Yeni kültür vasıflarının bizim yaşamlarımızı bir yönde, komşularımızınkini bir başka yönde değiştirme sonucu çevremiz gerilim, düşmanlık ve güvensizlikle çevrilidir. Günümüzün super marketler, artan cürümler, uyuşturucu madde alışkanlığı, planlanmış aşırı tüketim ve planlanmamış aylaklık dünyası, her birimize tehlikeli tuzaklar kurmakta ve meydan okumaktadır. Tuzak, doğru-

luğumuza, yargı ve zihinlerimizin aldanmaz oluşuna güvenden doğan aşırı bir kendimizden hoşnutluk duygusudur. Önemli olan da bu dar ve değişmez fikirli kendini beğenmişliğin rahatlığından sıyrılıp başka görüş açılarının varlığını kabul ederek kendimize meydan okuyabilmemizdir. Eğer haftanın altı gecesini briç ya da ruletle geçiriyor diye Jones'lere, düzinelerle futbol takımının maçından başka bir şey düşünmüyor diye Smith'lere ve evliliklerinden önce ve sonra cinsel ilişki serbestiyetini uyguluyor diye Robinson'lara karşı büyük bir hoşgörüsüzlük duyuyorsak antropoloji, perspektifimizi genişleterek bize yardımcı olabilir. Antropoloji bize, Thai ve Alor adası halkının şans oyunu düşkünü olduğunu, Zuni'lerin akıllarının bitmek tükenmek bilmeyen ayin danslarının en küçük ayrıntılarında olduğunu ve dünya yüzündeki pek çok toplumun cinsel ilişkiler yönünden bizimle kıyaslanamayacak kadar serbest olduğunu hatırlatacak, bununla da kalmayıp, bütün bu toplumların —insan ilişkileri ve insan mutluluğu açısından— en az bizimkisi kadar başarılı olduklarını da gösterecektir. Eğer bir kediyi öldürmenin birden fazla yolu varsa, şüphesiz ki yaşamına zenginlik ve mutluluk katmanın da pek çok yolu olacaktır.

Antropologun görevi, Samoa'lıların uygulaması nedeniyle cinsel serbestiyeti salık vermek, ya da Manu'lar bu konuda çok muhafazakâr olduğu için aynı duruma karşı çıkmak değildir. Fakat benzer durumlarda farklı toplumların nasıl davrandığını belirterek sorunlarımızı daha geniş bir açıdan görmemizi ve duygusal olmaktan çok, mantığa dayanan bir çözüm yolu bulmamızı sağlayabilir. Sosyal bir fenomeni, dünya içindeki göreli durumunu hesaba katarak analiz edebilir ve bizim farklı tepkilerimizle ne şekilde bir korelasyon gösterdiği konusunda fikir verebilir.

Antropoloji, belki de pek çok bilimden daha fazla, anlaşılabilmeleri için ilişkilerinin anlamlı bir bütün halinde görülmesi gereken çok sayıda olgu dizilerine dayanmaktadır. Fakat bundan da fazla olarak bir antropolog için bir yaşayış tarzı, bir değer yargıları serisi ve yolunu aydınlattıktan sonra, başkalarına devredeceği bir meşale gibidir. Bununla beraber hiç bir antropolog, başka insanların nasıl düşünme ve davranmaları gerektiği konusunda bir yargıda bulunmak istemez. İnsanlar, kendi kararlarını kendileri vermeli ve kişisel davranışlarından kendileri sorumlu olmalıdırlar.

Bundan altmış milyon yıl önce, ilk primat olan küçük bir ağaç faresi, insanda son bulacak bir evrimi başlatmıştı. Bazı hayvanlar —bazı deniz canlıları gibi— milyonlarca yıldan ve uzun jeolojik dönemlerden beri vardır. Belki, insan da kendi kendini yok etmekten

kıl payıyle kurtararak gezegenimizin en asil türü olarak on veya yirmi milyon yıl daha yaşamını sürdürecektir.

Bu zaman süresinde ne harikalar, ne buluşlar yaratmış olacağını uzay ve zaman içinde ne gibi araştırmaların kaderinde yer alacağını şimdiden düşlemek güçtür. Fakat bütün bu çabalara girişmeden önce tüm komşularıyle barış ve birlik içinde yaşamanın bir yolunu bulmuş olması gerektiğini söyleyebiliriz; bunu gerçekleştiremediğinde insanlığın geleceği diye bir şey söz konusu olamayacaktır.

Yeryüzünde barışı gerçekleştirebilecek bir büyü, ya da ayin yoktur ama, bütün çalışmalarının ötesinde antropoloji, ırkların kardeşliğini ve insanın insana sevgisini öğretebilme olanağı en güçlü ilim dalıdır.

DİZİN

A.B.D. 35, 42, 49, 52, 80, 105, 112
Adalet 128, 129, 130
Afrika 45, 72, 74, 76, 84, 102, 119, 122, 127, 154
Ahlâk 35, 38, 112
Aile 73, 88, 97, 123
Akrabalık terimleri 79
Akültürasyon 51, 135, 157
Alet yapma 130
Alfabe 144
Almanya 39, 72
Alor adalılar 46, 154, 167
Alt kültürler 42, 45, 48
Altamira 27, 145
Amazon 52, 63, 78
Anaerkil 90, 97, 158
Andoke aşireti 62
Animatizm 111
Animizm 110
Anglikan kilisesi 100
Apache 52, 135
Arapaho 91, 119, 154
Araplar 84, 134
Arkeoloji 10, 141
Arunta 115
Aryan dil grubu 34, 131
Ashanti 90, 115, 127, 129
Aşiret 9, 72, 75, 87, 92, 95, 97, 100, 106, 119
Ateş 15, 25, 26, 130
Athapaskan 135, 147
Atillâ 32, 40
Aurignacian kültürü 20
Australoid 30, 32
Australopithecine 13, 14
Avcılık 15, 20, 23, 44, 55, 57, 67, 130
Avrupa 74
Avusturalyalılar 35, 48, 85, 94, 99, 103, 115, 118, 126
Ayı balığı 57
Ayın 61
Ayna 30
Azilian kültürü 28, 142
Aztekler 137

Baganda 92, 98
Bairu 84
Balıkçılık 23, 27, 57, 60, 65
Balina kültü 69, 70
Bask dili 131
Başlık, bak gelin veya zürriyet bedeli
Bebeksi konuşma 138
Bedeviler 47, 135
Bemba 88, 127, 137
Benin 155
Bereket törenleri 110
Besin toplama 60
Besin üretme 24, 26
Bigami 75
Boro 62, 63, 135
Boşanma 89
Bronz çağı 25, 32
Buşmen 30, 35, 39, 40, 52, 58, 64, 73, 155
Buzul çağı 13, 22
Büyük aile 106

C vitamini 33
Cemaat 10, 63, 64, 94, 95, 96, 102, 124, 127
Cemiyet, bak toplum
Chatelperronian kültürü 20
Cherokee 110
Cheyenne 43, 91, 154
Chippewa 137
Chou K'ou-Tien 15, 16, 145
Chuckchi 87, 126
Cilâlı taş devri 23
Comanche 45, 124
Crown 49
Curare 63

Çaprazkuzen 70, 82, 85, 130
Çin 34, 40, 41, 76, 82, 133
Çince 137
Çömlekçilik 24, 64, 67, 68, 152

Dakota 119, 123
Dans 140, 147, 154
Dekorasyon 152
Devlet 122
Dil, bak lisan
Din 107
Dobuan 123
Dövme 144
Dryopithecus 12

Efsane 115, 155
Egzogami 81, 138
Einstein 37
Endogami 106
Endonezya 46
Esaret 105, 106
Eskimolar 32, 35, 39, 48, 50, 56, 59, 69, 72, 75, 79, 106, 123, 135, 145, 151, 158
Esprit de corps 97, 102
Etik 111
Etnografya 10, 157
Etnoloji 10
Evrim 9, 12, 128

Fenike 144
Fetiş 153, 154
Fizikî antropoloji 9
Florence Nightingale 100
Fonem 133, 144
Fonetik değişimler 133
Fonetik yazı 144
Fonogram 144
Fransız 39, 42, 148
Fransızca 39, 136, 137
Fratri 92
Fücur 15, 81, 84

Gelenek 38
Gelin bedeli 86, 128
Gen mutasyonu 33
Genetik yönelim 34
Geniş aile, bak Büyük aile
Glotto kronoloji 141
Göçebelik 61, 95
Gravettian kültürü 20
Grimm kanunu 133
Grup evliliği 78
Güdü 155

Haida 60, 84, 92
Hayvancılık 25
Hawaii 77, 79, 84, 86, 138
Hemofili 33
Heykel 21, 53, 153
Hırsızlık 123
Hidatsa 87, 103, 123
Hindistan 139
Hindu 77, 83, 112
Hint-Avrupa dil grubu 133, 136, 137
Hisiao-hun 82
Hipergami 83, 112
Hiyeroglif 143
Homeopatik büyü 109
Homo
  habilis 14, 15, 145
  erectus 15
  neanderthalis 16
  sapiens 18, 27
Hopi 154
Hotanto 133
Hıristiyan 50, 158
Hukuk 121-129

Irk 28-36
  Mongoloid 30
  Negroid 30
  Kokasoid 29
Irkçılık 35
Irkların evrimi 33

İbranice 131
İdeogram 142, 143
İfugao 44, 124, 126
İglo 48, 58, 74, 97
İhtisaslaşma 43, 44, 60, 61, 68, 94
İleri besin toplayıcılar 61
İleri besin üreticiler 67, 75
İngiltere 23, 30, 40, 42, 44, 71, 99, 101
İngilizce 47, 130, 136

İnisiasyon törenleri 51, 103, 104, 117
İnka 62
İnsest, bak fücur
İpurina 146
İrok 89, 93, 96, 97
İspanya 138
İtalya 148

Japon 41
Japonca 137, 140
Java adamı 15

Kaçınma kuraları 98
Kaçırma yoluyle evlilik 77
Kalahari 58
Kan davası 125
Kan grupları 30
Kan nakli 32
Kanada 71
Kanunlar 121
Kara büyü 109
Karadjeri 82
Karbon 14, 141
Kargo kültü 119
Kassava 62, 67
Kast 83, 87, 139
Katolik kilisesi 100
Kazanılmış statü 102
Kelabit 72
Kemal Atatürk 99
Kızılderili 32, 40, 49, 106, 111, 116, 119, 125
Kikuyu 45
Kiowa 119
Klan 37, 40, 72, 77, 81, 85, 91, 94, 98, 102, 106, 110, 118
Kokasoid ırk 29
Kolomb, Kristof 52
Komunote, bak cemaat
Konjugal aile 73
Konsangin aile 73
Konuşma 120
Kölelik 68
Kro-Manyon adamı 18
Kurum 46, 47
Kuzeybatı Hindistan aşiretleri 60
Kült 69, 70, 110, 119
Kültür 37-53
değişmeleri 39
kalıpları 38, 39
kompleksleri 50, 69, 70
örgütlenmesi 50, 70
Kültürleştirme, bak akültürasyon
Kwakiutl 60, 81, 137, 153

Lango 76
Laponlar 50, 65
Lascaux 21, 145
Latince 132, 134, 137
Leakey, Dr. L. S. B. 14
Lepeneskivir 25
Levira 85
Lex tallions 128
Linguistik 10, 136, 141
Linguistik aile 131
Linneaus 28
Lisan 130-144
Labola 86
Lozi 98
Luther 99

Macmu Picchu 10
Madagaskar 76, 89
Madencilik 25, 26
Magdalenian kültürü 22
Maglemosian kültürü 24
Mağara resimleri 21, 130, 145
Mahkeme 122, 128
Malenezya 84
Malinowski 82
Mana 111, 117, 119, 129
Mandan 123
Manyok 62, 64
Maori 52, 155
Maskot 117
Matrilokal konut 88
Maya 62
Melanin 33
Melezleşme 34
Meksika 136
Mezolitik devir 22, 142
Mısır 40, 86, 99, 142, 144
Mitoloji 40, 110, 115, 117, 153
Mohenjo Daro 10
Mongoloid ırk 31, 50

Monogami 74, 75
Morfem 134
Motif 124
Mousterian kültürü 17, 27
Mundurucus 52
Musevî, bak Yahudi
Müslüman 42, 75, 112
Müzik 67, 146, 147

Nambikwara 52
Nandi 102
Napsaki 48
Navajo 52, 96, 140, 141
Nazi 84, 125
Neanderthal adam 18, 35, 108
Negroid ırk 30
Neolitik devir 25
Neolojizm 138
Nootka 60
Norveç 60
Nuer 85, 126
Nyakyusa 102, 116, 117

Ojibvay 126
Oldovan kültürü 14
Omaha 49, 123, 126
Onomatope 130
Ostrasizm 129
Ova kızılderilileri 103, 108, 121, 123, 125
Ova polisi 125, 126

Örf 121

Paito 65
Pakot 50, 51
Palawan 76
Paleolitik 22, 142, 145
Paralel kuzen 79, 82, 139
Passage rites, bak **Rites de passage**
Patrilokal konut 88
Pawnee 154
Pekin adamı 15
Penobscot 48
Pigme 55
Pigment 33
Piktogram 142, 143, 144
Poliginî 75, 76
Polinezya 30, 48, 60, 111
Poliyandri 75, 76
Polonya 39
Primat 12, 13
Promiskuite 77
Psikoloji 10, 37
Pueblo 62, 96, 103, 154

Rahipler 113, 115
Ramapithecus 13
Regisero aşireti 62
Ren geyiği 50, 57, 65, 66
Rhesus faktörü 32
Rites de passage 104
Rol 43, 44, 47
Roma (antik) 39, 101, 114
Roman dil grubu 132
Ruanda 83

Sabane 52
Sami 144
Samoalılar 52
Sanat 145-156
Sanskritçe 131
Semanglar 39, 55, 59, 64, 155
Semitik dil grubu 131
Sepetçilik 64, 145, 146, 152
Sığır 40, 50, 84, 140
Sınıf 56, 59, 61, 64, 65, 68
Sibirya 87
Sim-pua 82
Sinema 149
Sinitik dil grubu 131
Skorbüt 33
Solomon adalılar 154
Sorora 84, 90
Sosyal ve kültürel antropoloji 10
Sosyal yapı 72
Sosyoloji 10
Soy 91, 92, 94
Sözlü edebiyat 147, 154
Statü 43, 83, 86, 101, 117, 140
Sudan 126
Swahililer 117

Şam 18
Şan 9
Şak [illegible]ğıklısı 66

Tabu 51, 57, 60, 81, 100, 117, 123, 129, 140
Tabakalaşmış toplumlar 106, 124, 153
Takas 67, 68
Talion kanunu 123
Tanala 76, 110, 111
Tanrı sınaması 127
Tanzanya 87
Tardenosian kültürü 23
Tarım 24, 27, 64, 65
Tasmanya 157
Taş devri 43, 142, 156
Taylor, E. B. 37
Tazminat 86, 124
Temel şahsiyet 45, 46
Televizyon 40, 49
Tewa 81
Thimsin 60
Tibet 76
Ticaret 51, 60, 68, 71, 93
Tikopyalılar 64, 72, 75, 81, 93, 116
Tilingit 60, 92
Timurlenk 32
Tipis 96, 154
Tiyatro 154
Toplayıcılık (besin) 60
Toplum 72-94, 95-107
Totem 93, 100, 110
Totemizm 93, 116
Trobriand adaları 97
Tswana 98, 99
Tuareg 43, 139
Tuc d'Audoubert 21
Tunguzlar 65
Tuzak 64
Türkiye 30

UNESCO 36
Uzun evler 66, 138

Veddoid 30

Witoto 62
Witotoan aşiretleri 62, 65

Yahudi 35, 84, 125
Yako 75
Yalın besin toplayıcıları 55, 61, 66, 75
Yalın besin üreticileri 66, 66
Yam 48, 55, 64, 67, 97, 110, 118
Yazı 142
Yemin 127
Yerel örgütlenme
Yerleşme yeri 88
Yontma taş devri 22
Yoruba 67, 90, 102, 105, 130
Yukagir 143
Yurok 86, 87, 124, 126
Yüklenilmiş statü 101

Zanzibar 87
Zarar verme 123
Zekâ 34, 35
Zenci 35
Zulu 124
Zuni 89, 109, 114, 140, 154, 161

Calvin Wells

Dr. Calvin Wells, eski çağlar insanı üzerine pek çok yi yazmış bir antropologdur. Eskiçağ hastalıkları hakkında sahibi ve bu konunun tıp uzmanı olan Dr. Calvin Wells'in *Eski İnsanlar, Eski Medeniyetler* serisinde ***Kemikler, Beden ve Hastalıklar*** adlı bir yapıtı vardır. İngiltere'de Norwich yakınlarında yaşamaktadır.

Antropoloji, bütün bilimler içinde en geniş alana yaygın olanıdır. "Biz insanlar"ı anlatır. Davranışlarımızın nedenlerini ve niteliklerini araştırır. İnsan yaşamı ile âdetlerimizin hiç bir öğesi antropolojinin ötesinde değildir. "Tibet keşişleri ve onların yaşantılarından tutunuz da, pop müziğinin anlamına kadar öğrenmek istediğimiz hiç bir şey hakkında antropoloji bizi cevapsız bırakmayacaktır... Antropoloji bizi, destanların en çok bizim olanına; insanlık tarihinin ve ümitlerinin debdebe ve sefaletini anlamamıza yöneltir".

Milyonlarca yılı içeren bir destanı anlatan bu kısa ama değerli çalışması, ***İnsan ve Dünyası***'nda Dr. Wells ilk insanın ortaya çıkışını ve insanlar arasındaki fizik ve ırk ayrıntılarını betimlemektedir. Konularında beşerî coğrafya, iklim, besin bulma, cinsiyet, evlilik ve insan yaşamının sürdürülmesine değinmektedir. Toplumda birlikte yaşamanın sorunlarını ve bütün toplumlarda insan yaşamına yön veren, kendiliğinden gelişen ya da insan yapısı kanunları inceler. Sanatın, lisanın ve insan yaratıcılığının en önemli öğeleri olan kültürü, yaşamın yoksul ve varlıklı yönlerini açıklar.

Dr. Wells günümüzün sorunlarına da ilgisiz değildir. Antropoloji bütün tarihlerden ve bütün toplumlardan örnekler toplar ve ilişkileri araştırır. İnsanların bugüne kadarki ve bugünkü yaşamlarını, gerilimlerini nasıl yatıştırıp tatmin olduklarını dünya ölçüsünde inceler. Antropoloji kendi benliğimizden sıyrılarak hoşgörülü olmamızı öğütler, ama bizi buna zorlamaz. "Yeryüzünde barışı gerçekleştirebilecek bir büyü ya da ayin yoktur ama, bütün çalışmaların ötesinde antropoloji, ırkların kardeşliğini ve insanın insana sevgisini öğretebilme olanağı en güçlü ilim dalıdır".

Fiyatı 125 Lira